

ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2018

4

Žaidai

100

ATKURTAI LIETUVAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

MONIKA ŠIPELYTĖ

Pačios geriausios kartos manifestas 1

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ

Trendy senukai be vietos 4

Kritika

TOMAS DAUGIRDAS

Kiek seni ir tradiciniai yra „Senovės baltai“? 6

Poezija

MANTAS TOLOČKA. Eilės 8

Sąjūdžio 30-mečiui

LUKA LESAUSKAITĖ. Lietuvos (ne)vizija 10

Pro et contra

JUSTINAS DAUGMAUDIS. #Metoo kaip žingsnis į priekį ir visa civilizacija atgalios 14

TEMA: OPTIMIZMO ARCHITEKTŪRA

MARIJĄ DRĖMAITĖ, GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ IR VAIDĄ PETRULĮ kalbina **NERIJUS ŠEPETYS.**

Kauno modernizmas: Ateičiai ar praeičiai? 18

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ. Lietuviškų rūmų epopėja: Valstybės rūmai Kaune 25

Žydiškieji svarstymai

RUSLANAS BARANOVAS. Demokratija, autoimuninės ligos ir sprendimas: Jacques Derrida politinė filosofija 35

Apokrifika

Evangelija pagal Mariją 41

Proza

THOMAS MANN. Nusivylimas 46

APŽVALGA

Aistė Kučinskienė. Kaip kuriasi literatūros kanonas 50

Jeaną Paulį Monginą kalbina Laurynas Peluritis. Filosofija prasideda nuo susitikimo su mokytoju 53

Rimvydas Petrauskas. *In Vero Princeps: In memoriam* kunigaikščiui Mykolui Giedraičiui (1929–2017) 55

Algirdą Saudargą kalbina Vytautas Ališauskas. Ar mūsų laukia nauja Gutenbergo revoliucija? 57

KNYGŲ AIDAI

Jūratė Čerškutė. Sigito Parulskio (ne)laisvojo rašymo pratimas 61

Ramutė Dragenytė. Gražūs ir baisūs 64

Lina Buividavičiūtė. (Ne)išbrendantieji 66

Aušra Vasiliauskienė. Apie ką susimąstęs Kristus 68

Laima Laučkaitė. Šalies, vardu Vilnius, pilietis 70

Kęstutis K. Skrupskelis. Raudonąjį melą sklaidant 72

Manfredas Žvirgždas. Dvasinio penicilino dozė 75

Knygų mugė 78

Užsklanda

V. D. Gėris, grožis ir tiesa 80

Skilčių logotipai: *Nustebimai* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra

Viršelyje – Pašto ženklas. Iš Povilo Andriaus Stepavičiaus kolekcijos

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Pačios geriausios kartos manifestas

Monika Šipelytė

Mielas Redaktoriau,

ilgai lauktam pavasariui išsprogus, kai ėmėme skųstis, kad per karštą, norėčiau Tau papasakoti apie mintis, kilusias šiek tiek anksčiau – lėktuvuose per Atlantą ir šioje šalčio žemėje, kai prisikėlimu dar net nekvepėjo.

Seniai norėjau parašyti ką nors, kas nebūtų spraudžiama ir spaudžiama į mokslškumo ir akademybės rėmus. Bet tačiau – buvo apėmusi keista rašymo krizė, turbūt išstinkantį kiekvieną rašantį arba bent jau bandantį tai daryti žmogų. Su tokių krizių atplaišomis susiduriame ir moksliniame darbe, tačiau ten išipareigijimai, deadline'ai, darbštūs kolegos kažkaip motyvuoja arba tiesiog priverčia rašyti disciplinuotai ir laiku. Tačiau TAI daryti laisvalaikiu tapo tiesiog nebeįdomu. Kaip ir skaityti knygas. Nežinau, ar dėl to, kad per pirmuosius dvidešimt penkerius savo gyvenimo metus tiek daug jų perskaičiau, ar kad darbas nebeteikia malonumo, tačiau nebesinori dirbti viršvalandžių. O istoriko darbas juk ir yra knygos, tekstai – parašyti prieš šimtmečius ir vis dar neparašomi.

Nuo 2000 m. stropiai rašiau dienoraštį, tikėdamasi, kad jeigu išgarsėsiu, mano palikuonys galės jį labai brangiai parduoti aukcione (ne tai kad nebesitikiu...). Tačiau dabar tiesiog per sunku tapo kas dieną rašyti banalybes apie orą ir žmonių nuotaikas, miestą, keliones ir išpūdžius, nes šiomis smulkmenomis užpildomi ir taip beveik visi vieši ir privatūs pokalbiai. Dar yra literatūra, filmai ir muzika. Apie pastaruosius rašyti teoriškai niekada neturėjau didelio noro. Man vis dar atrodo tai taip asmeniškai ir subjektyvu – dėl to netgi šiek tiek šventa, – kad norėtūsi palikti būtent uždarų ir intymių pokalbių dalyviams, nes tokios temos, kaip ir žmonės, turi prasmę tik atskirybėje. O dar ir į feisbuką reikia kažką įkelti. Sudėtinga.

Tačiau dar labiau pajutau norą nerašyti, nes atrodo, kad nelabai įdomu kam nors klausyti. Kai šneki ne laiku arba per garsiai, juokiesi iš visko, nors ne visada juokinga, ironiškai žiūri į meilę, mirtį ir tiesą, kai reikėtų tai traktuoti stoiškai arba vulgariai, bandai užduoti klausimus, kurių adresatas net nefiksuoja kaip tokių.

Mano karta – paskutiniai jau sugriuvusio pasaulio piliečiai, pirmuosius ryškius atsiminimus išsaugoję tikriausiai apie 1996 m., kai pradinių klasių džiaugsmas ir atradimai buvo tai, kas šiuo metu iš naujo funkcionuoja kaip 90's nostalgijos kupinas aprangos, muzikos, reklamos ir juokučių stilius. Man tai miela vien dėl to, kad tai buvo patys nerūpestingiausi metai, nepaisant visų buities nepriteklių, kuriuos pajvairindavo per ilgus sovietyno metus išsiugdytas kūrybingumas, kai kam netgi išaugęs į žvėrišką kapitalistinį verslumą. Bet mums kas, mes tik žaisdavome – su doleriais ar beisbolo lazdom (beisbola, sportą). Todėl nesistebiu, kad tokie visai neblogi užaugome, – juk išmokome „pasidaryk pats“ dar be jutūbo pamokėlių.

Kai žiūriu į savo draugus Vilniuje ir ne tik, jų žavus miesčioniškas džiazas, šiek tiek šampano ir retro atrodo tai, ko Lietuva laukė daugiau negu šimtą metų. Kad pagaliau galėtume daryti sau ir savaip: čia, Vilniuje, Europoje. Jeigu būčiau nacionalistė, pasakyčiau, kad tai tiesiog vienos mažos tautos kova už Vilnių – tik dabar

laimėta. Nesakyk, scenarijus atrodo įspūdingai: kūnu nubėga šturpuliukai, kai imi svarstyti – gal mes čia taip dėl šio miesto? Dėl Miesto apskritai? Kariavome, mirėme, gyvenome išdavikiškai ir herojiškai vienu metu, kantriai laukėme ir piktinomės, kad taip ilgai laukiame. Ir vis dar piktinamės, kad *ne tie, ne taip, ne ten* ir *ne tą* stato. Vaikščiodama po besitvarkantį Kauną, irgi galvoju panašiai – na, iki 2022 m. tai tikrai viskas turėtų būti gerai: ir namai vėl nubalinti, ir gatvėse naujas asfaltas, ir vėliavos iškeltos. Bet tada prisimenu, kad gal ir mano seneliai galvojo panašiai, susituokdami 1939 m. rudenį, „atgavus“ Vilnių. Ir neatspėjo.

Todėl siaubingai norisi nepaskęsti kasdienybės lengvume ar kvailo erzelio sukeltame streso. Koks man skirtumas, jeigu tos duobės prie įvažiavimo į kiemą niekas taip niekada neužpildys – juk vyšnia (nors ir ne sakura, paprastoji) vis tiek žydės, nieko tu jai nepadarysi, pavasaris ateis priverstinai su savo žaluma, nieko neklausęs. Bet vyšnias galima nuplėšyti, nupjauti, susproginti, kai bus pilnos uogų, ir viskas. Viskas bus duobė prie pagrindinio kelio.

Nesinorėtų, kad Lietuvai taip nutiktų. Todėl ir kalbėti ar rašyti norisi apie gilesnius ir didesnius dalykus, negu esame mes patys. Tik kad mums dažniau sako, jog dar pasėdėkite, palaukite, pažaiskite savo laisvę ir širdžiai mielus versliukus. O jei ne – tai darykite viską pagal senos šleikščiai pilkos spalvos taisykles, langeliais sudėliotus ir subraižytus *Excelio* failus, ne, ne už ačiū, netgi ne už pinigus, tik už pažadą, kad kada nors bus geriau, kai būsime labiau susidomėję šiandiena ir ateitimi, o ne praeities išpešiotų ambicijų rankiojimu. Istoriką tai tarsi ir turėtų tenkinti – juk vis tiek visi herojai mirę, lyg ir niekam nepakenksi savo netaktu, lyg ir niekur skubėti nereikia, pasauliniai karai nepasibaigs kitaip, net jeigu ir išvesi teoriją, kad galėjo taip būti.

Bet, atleisk, velniop.

(Čia per švelnus žodis, tačiau Mielas Redaktorius, pats dar esi jaunas, taigi, svarbu geras įvaizdis ir šviesios perspektyvos, negražu keiktis pirmuosiuose žurnalo puslapiuose. Nors kartais labai norisi. Kai sako patylėti, nes čia jau viskas pasakyta.)

Sakoma, kad turime būti geresni už savo mokytojus, tačiau, pasirodo, renkamės ne tuos, kažkokiais nesuvokiamais kriterijais matuojame – draugiškumu, protu, geru dalykų išmanymu, grožiu, sąmoju. Kas čia dabar? Ne pareigos ir ne postai, ne kilmė ir ne ryšiai. Patariama nevertoti anglišku žodžių ir viską, kas turi sarkazmo gaidelę, įdėti į kabutes – nes kaip kitaip suprasti, kad „bajeris“, kad „humoras“. Ir, žinoma, čia ne apie žmonių amžių kalbu, bent jau ne apie fiziologinį, o apie intelektualinį, tą, kuriame pasirenkama gyventi, gal dar šiek tiek apie regioną – su kuriuo tapatintis. Tad kai man siūlo užsivilkti pilką švarką ir sėdėti tyliai, tarsi laukiant eilėje prie bananų, kurie seniausiai baigėsi, – nesutinku. Nemėgstu pilkos spalvos. Man žali švarkai labiau patinka.

Ir jeigu kartais reiktų apsirengti tą žalią maskuojančią uniformą, tikrai apsirengčiau, nors nemoku nei šaudyti, nei orientuotis miške. Bet skaičiau daug knygų. Juk tikimės, kad juose viskas parašyta, tiesa?

Aš nežinau, ar visi mano draugai taip pat pasielgtų, nežinau, ar savo nerūpestingą ar labai gerai aprūpintą būtį jie sutiktų bent trumpam laikui atidėti į šalį ir pabūti didelės mašinos klusniu sraigteliu. Bet tiek to. Būtų tų, kurie ir už juos pakovotų, nenusiminkite, nesame nei išglebė, nei kvaili. Netgi nebesame jaunimas, kuriam galima nurašyti visą XXI a. antro dešimtmečio sugedimą. Mes irgi kartais pasiskundžiame „tuo jaunimu“. Tik aš dažniau turbūt pagalvoju: „Durniai, išlįskit iš telefonų, keliuokit, dainuokit, įsimylėkit kad ir per tinderį, bet paskui – ir gyvai susitikę“. Neklausys, žinoma. Nes jie iš tiesų patys geriau žino. Jie dar kietesni nei mes.

Po saule nieko naujo – aš su savo močiute irgi kartais nerandu bendros kalbos. O kai pagalvoju apie proseneles, kurios gyveno maždaug tuo laiku, apie kuri rašau savo istoriniuose tekstuose, išvis pasidaro kraupu – pamatytų jos, kaip aš rengiuosi, kalbu, į ką žiūriu, kol valgau... XX a. pradžios moterys būtų nustebusios dėl aplinkos pokyčių, bet ar būtų nustebusios dėl vidinių? Išsimokslinimo, laisvės, kelionių, darbo lygiai su vyrais, ir bokalų kilnojimo tame pačiame bare? Nustebtų, bet maža viltelė kirba, kad tyliai džiaugtųsi. Truputį paburnojusios, kad dar neturiu keturių vaikų ir dviejų mirusių vyrų. Tai tiek apie praeitį, kuri, rodos, niekada iš manęs neišeina – *what would Jesus do?*

Mielas Redaktoriau, nesinorėtų taip tragikomiškai ir galbūt visai nešmaikščiai baigti kreipimosi į Tave. Todėl dar papasakosiu, kaip vėl pradėjau skaityti knygas.

Pradėjau nuo Škėmos. Važinėjau visą sausį Niujorko metro ir skaičiau, nes traukinys nelabai daugiau yra ką veikti. Na, dar galima stebėti žmones, bet net tai kartais pabosta. Iki paskutinio puslapio sentimentalus, šiek tiek schizofreniškas, bet ne tiek, kiek atrodė prieš dešimtmetį, tolimas, bet vis dar išdidžiai aktualus, nelaimingas, bet su panašiais sportbačiais kaip mano, nesavanoriškas pasaulio keliautojas Garšva tapo kažkuo artimas ir dramatiškai gražus – kaip visas Lietuvos laikas iki 1960 m. O gražiausia buvo sutikti autorių dar DP stovyklose pažinojusius ar bent jau girdėjusius žmones, pasakojančius, tarsi tai būtų nutikę vakar. Taip imi galvoti, kad laikas ir vieta didžiai santykinės sąvokos ir bendrumo jausmas yra kažkas virš to. Net ne tautinis sentimentas, o bendražmogiškos amžinojo gėrio paieškos. Tad dabar su knygom viskas gerai. Skaitau laisvalaikiu apie Kauno tarpukario architektūrą. Negalvoju, kad tas pasaulis žlugęs, jis kaip tik vis auga ir stiprėja.

O į gerą rašymą telieka vienas kelias – kai jau nebegali nerašyti. Kai norisi pasidalinti kažkuo tokiu svarbiu, kad net nežinai tikslaus žodžio, o juo labiau – taisyklingo. Kai nesi tikras, kad jeigu ateitum pas draugą ar draugę į namus, nesitaręs ir nederinęs laiko kelias savaites, ar priimtų. Ar priimtų naktį, kai būtis lengvybė kartais tampa ne visai lengva? O jeigu žiemą, kai sninga ir šalta, kviestum pasivaikščioti? Ar kas nors eitų? Ar bent jau sektų išmintomis pėdomis? Aš nežinau.

Gal mums tiesiog kartais trūksta empatijos. Gal kartais nesame tokie gražūs, kokie norėtume būti. Bet nieko tokio. Kaip užaugę Fabijoniškių laiptinių poetai pasakytų „o man px, aš ir be batų Tėvynę myliu“. Galėčiau užsivilkti žalią švarką, bet man labiau patinka gėlėtos suknelės. Ir prinokstančios vyšnios.

Vilnius, 2018 m. gegužės 25 d.

TRENDY SENUKAI BE VIETOS

Guoda Azguridienė

Kai kasdien skaitome apie „naujausius mokslinius tyrimus“ ir girdime apie pažangias šalis, kurios „seniai tai įdiegė“, tai niekada negalime būti tikri, ar tie naujausi tyrimai, net jei jie tikri, pasitvirtino, o giriamos šalys įdiegtų sprendimų nepakeitė ir tuo dabar džiaugiasi. Tokių pavyzdžių rasime daugybę: švietimo, darbo rinkos valdymo, pašalpų skyrimo, visuomenės sveikatos ir kitose srityse. Referuodami į kitas šalis turėtume nepamiršti, kad jose irgi klystama. Visur daug sprendimų priimama vien dėl politikų valios, o ne dėl to, kad tie sprendimai protingi ir atrodo teisingi. Atėjus kitiems politikams, sprendimai gali būti pakeisti ir tendencijų kreivė virs tik brūkšneliu laike. Kadangi Lietuvoje ypač mėgstama remtis svetimomis praktikomis ir pavieniais kitų šalių socialinių sprendimų epizodais, pravartu būtų detaliau pasiaiškinti, kokios yra šios dienos visuomeninio gyvenimo tendencijos ir ką jos reiškia socialinei politikai.

Išskirčiau keturias – visuomenės senėjimo, technologijų plėtros, globalizacijos ir visokeriopos žmonių įvairovės (pradedant nuo kūno ir gyvenimo būdo iki kultūros ir vertybių) – tendencijas. Nedėliosiu, kas ką lemia, nors akivaizdu, kad jos susiję: antai globalizacijai įvykti fiziškai leido susisiekimo technologijos, o su globalizacija įvairovės neišvengsime. Aptarti norėčiau visuomenės senėjimą, visų pirma, kaip geriausiai dokumentuotą tendenciją (praktiškai – faktą) Europoje, JAV ir kai kuriose kitose išsivysčiusiomis vadinamose šalyse. Tendencija ši yra tokia stipri, kad jos pakeisti nepavyksta netgi toms šalims, kurios sistemiškai, ilgai ir dosniai investuoja į gimstamumo skatinimą. Turint tai omenyje, svarstyti lieka du sprendimus: (1) prisikviesti žmonių iš kitų šalių, (2) pritaikyti ekonominį ir socialinį šalies gyvenimą kitokios struktūros visuomenei. Priminsiu, kad buvo įprasta, jog jaunų žmonių yra daug, kad ateinanti karta yra ne mažesnė nei buvusioji, kad vyresnių žmonių yra palyginti mažai ir jie nėra būtini tiesiogiai kuriant materialiąją gerovę. Tie jauni žmonės, kurių buvo daug, iš pradžių tiesiogiai šeimose, po to per valstybės sukurtą persikirstymo mechanizmą galėdavo išlaikyti vyresnius būtent dėl santykinai didelės gausos.

Svarbu pastebėti, kad per pastaruosius pusantro šimto metų pakito socialinės atsakomybės centrai, kurie iš šeimos ir bendruomenės persikėlė į valstybę. Taigi tie vyresni žmonės, kurių buvo nedaug, buvo ir materialiai išlaikomi savo šeimose, ir turėjo prasmingos veiklos šeimose ir bendruomenėse. Šiandien didelė dalis pagyvenusiu žmonių, kurie nebedirba, ne tik kad materialiai priklauso nuo valstybės, bet ir neturi socialinės erdvės, kur galėtų prasmingai gyventi. Iš to kyla ne tik pensinio amžiaus žmonių skurdas, bet ir vadinamoji socialinė atskirtis, o iš jos – bloga gyvenimo kokybė, bloga psichinė būklė, prasta savijauta, ligos, išlaidos gydymui, priešlaikinės mirtys. Noriu pabrėžti, kad socialinė atskirtis nekyla tiesiogiai iš materialinių nepriteklių – tai skirtingų visuomeninių procesų pasekmės. Socialinės atskirties ir kartu blogos vyresnių žmonių gyvenimo kokybės galima būtų išvengti kitomis priemonėmis, nei tiesiog pakeliant pensijas. Ir atvirkščiai, padidintos pensijos ne visiems suteiks socialinę integraciją, nes pati visuomeninė sąranga šiandien tos integracijos nepalaiko.

Apsistokime trumpam prie pensijų, Lietuvoje vadinamų „Sodros problemomis“. Pavadinimas nėra toks blogas, nes kalbame būtent apie „Sodros“ tipo pensijų problemas. Jei pensijos būtų kito tipo, ir problemos būtų kitokios. Einamosiomis įmokomis finansuojamos pensijos (kai dabartiniai dirbantieji finansuoja ne savo būsimą pensiją, o šiuo metu esančių pensininkų) buvo sukurtos remiantis būtent jaunos ir aktyviai atsinaujinančios populiacijos prielaidomis ir esant šiandienei gyventojų amžiaus struktūrai jos paprasčiausiai neveikia. Apie tai jau kalbama ir rašoma daugiau nei keletas

dešimtmečių, regis, seniai laikas padaryti išvadą: „Sodros“ tipo pensijų sistemos, senėjant visuomenei, neatlieka joms priskirtos funkcijos – užtikrinti lėšas pensininkų pragyvenimui. Jas keisti būtina. Kadangi sistema inertiška ir susijusi su žmogaus gyvenimo ciklu, jos negalima tiesiog paimti ir pakeisti kita. Reikia keisti dalimis. Tačiau politiškai (ne tik Lietuvoje) bent kiek ryžtingiau keisti nesiima nė gabalėlio, tarsi tikėdamiesi, tiksliau, primesdami tą tikėjimą visuomenei, kad kažkaip viskas savaime išsispręs:

pagerės gimstamumas, atvažiuos jaunų imigrantų ar vyresni žmonės tiesiog ims ir numirs suėjus pensiniam amžiui. Vertinant logiškai, trečioji prielaida turėtų būti tikroji, nes pirmosios tiesiog neveikia. Turima daugiau nei pakankamai įrodymų, kad demografinė situacija dėl jos gerinimo priemonių nepuola keistis – jaunos šeimos paramą suvartoja ir paprašo dar, bet statistiškai juntamos įtakos demografijai tai neturi. Mintis apie imigrantus yra labai populiari tarp ekonomikos ir pensijų specialistų – iš jų jie tikisi darbo ir įmokų – bet labai nepopuliari tarp kitų politikų, kurie imigrantų nenori. Labiausiai dėl įvairiuose visuomenės sluoksniuose gajaus mito, kad imigrantai atims vietinių darbus ir numuš atlyginimus. Nepaisant šio mito nepagrįstumo, švietimo ir kitų šalių praktikų (Vokietija be turkų seniai jau nebūtų galėjusi gyvuoti ir sukurti tos gerovės, nuo kurios atsikąsti mums irgi patinka), nemanau, kad jis greitai nunyks. Taigi pensijų byloje jokių perspektyvų tęsti esamos sistemos gyvavimą tiesiog nėra, nepriklausomai nuo to, kaip jos bus skaičiuojamos – taškais, punktais ar pagaliukais. Jei pinigų krepšelyje nėra, tai jų ten nėra. Šiandien geros išeities niekas pasiūlyti neturi, nors ne tais būgiais važiuojame jau pusšimtį metų. Tačiau akivaizdu viena (ir tai Lietuvai labai svarbu), kad žmogaus pensija turėtų būti suformuota iš kelių skirtingų finansinės veiklos šaltinių, iš kurių „sodrinio“ tipo pensija yra tik vienas ir ypač brangus gabaliukas. Vakarų Europos pensininkai yra ir bus turtingesni nei mūsų, kadangi turi kitų pensijos šaltinių. Jų Lietuvoje nebuvo dėl gerai žinomų priežasčių, – nes Lietuvoje nebuvo rinkos ir kapitalistų, kurie tuos kitus finansinius išteklius padėtų sukaupti. Dabar kaip jau ir yra, bet kapitalistų ir rinkos niekas nenori. Tuomet turėtų nenorėti ir jų sukaupto kapitalo, įskaitant pensijas.

Pensijų finansavimo klausimas sukamas ir persukamas metai iš metų ir, matyt, taip neproduktyviai bus (nu)sukama ir toliau, juolab kad tame dalyvauja siauras ratas specialistų ir politikų, paprastai besiangaužujančių grynai finansiniams klausimams. Tuo tarpu antroji senėjančios visuomenės sukeliama iššūkių sritis – ekonominė ir socialinė struktūra – yra gerokai platesnė. Ji susijusi su esminėmis ekonomikos, švietimo, sveikatos apsaugos ir kultūros charakteristikomis ir reikalauja kompleksinio matymo beigi jautrumo realių (!) individų motyvacijai. Skaičiavimai ir modeliavimai čia nepada, nes negali įskaičiuoti kintančio individo nusiteikimo stengtis laike.

Senėjanti visuomenė stipriai keičia darbo rinką. Įstatymais jau numatytas ilgesnis pensijos amžius – žmogaus prievolė ilgiau dirbti. Kai kuriose šalyse jis ilgintas jau keletą kartų. Keliami stažo reikalavimai, ribojamas išmokėjimas atskiroms gyventojų grupėms. Tačiau imo-

kas norima paimti kaip iš standartizuotos industrinės visuomenės. Šiandien žmonės mokosi visą gyvenimą (kad ir kaip banaliai tai skambėtų), jie mokosi kartu dirbdami visą dieną, dirbdami dalį dienos, vakarais arba imdami atostogas, daugybė žmonių dirba nuotoliniu būdu. Darbas daugeliui nebėra rutina pagal iš anksto suskaičiuotas valandas nustatytoje vietoje. Darbas taip pat nebėra būtina samdomas. Dirbti sau bent dalį laiko yra norma tose šalyse, į kurias vis žvalgomės, ji bus tokia ir pas mus. Bet mūsų darbo įstatymai iki šiol reikalauja tikslų valandų tiksloje vietoje iš anksto, diskriminuoja dirbančius ne visą darbo dieną, riboja galimybes susitarti, nes visur vaidenasi išnaudojimas. Dėl to seno marksistinio komplekso stabdomas žmonių noras dirbti. Ir darbuotojų, ir darbdavių. Šiandien darbdavys apkrautas tiek prievolių prieš darbuotoją, kad pats seniai tapo išnaudojamas valstybės labiau nei darbuotojas galėtų būti išnaudojamas darbdavio. Šiandien darbuotojas ir darbdavys vos drįsta norėti susitarti, kad darbuotojui būtų patogiu, o esama demografinė situacija prikišamai rodo, kad tik per susitarimus galime išgyventi. Daug žmonių nori dirbti lanksčiai – toli gražu ne tik jauni studentai, bet ir vidutinio amžiaus studentai, mamos po vaikų auginimo, vyresni žmonės. Pastarosios dvi grupės tiesiogiai susijusios su demografija, bet politikai į tai dėmesio nekreipia, jie apmokestina Sodros įmokomis negautą atlyginimą. Jei žmogus dirba dalį dienos, gal manoma, kad jis padaro už visą? Nemanoma nieko. Tiesiog gaunama papildomai lėšų, apmokestinus nesukurta produktą ir diskriminuojant dalį dienos dirbančius žmones, sodrinėms pensijoms gelbėti, kurios, kaip išsiaiškinom, nei šiomis, nei daugeliu kitų priemonių išgelbėtos nebus. Esant prastai demografijai svarbiausia būtų kurti sąlygas, kurios motyvuotų žmones išeiti iš darbo rinkos, kai reikia auginti vaikus, grįžti į ją, kai galima grįžti, ir likti joje, kol sveikata leidžia. O ne tik sumokėti naujai įvestas pašalpas ar dešimt eurų padidinti pensijas.

Susiformavus ekonominėms sąlygoms, jau galėtume kalbėti apie tam tikrą kultūrą. Nes ekonomika kinta greitai, jos naujoms formoms atsirasti pakanka keletrių metų. Kai vyresni žmonės tampa labiau išlaisvinta darbo jėga, greitai atsiranda kam juos įdarbinti. Kai jie tampa kokių nors paslaugų ar prekių pagrindiniais vartotojais, tos prekės ir paslaugos formuojamos pagal jų skonį. Gerokai ilgiau užtrunka pasikeisti kultūrinėms nuostatoms, kurios leistų rasti savo prasmingą vietą žmonėms, gerovės valstybės evoliucijos eliminuotiems ne tik iš šeimos bei ekonomikos, bet ir iš socialinių institutų, paverstiems vien gailėsčio nusipelnusiais persikirstytos gerovės gavėjais. ❧

KIEK SENI IR TRADICINIAI YRA „SENOVĖS BALTAI“?

Tomas Daugirdas

Gegužės mėnesį po pateikimo LR Seimas pritarė siūlymui „suteikti valstybės pripažinimą Senovės baltų religinei bendrijai „Romuva““. Po savaitės nuo pateikimo Seimo Kultūros komitetas pritarė šiam siūlymui. Labai tikėtina, kad bendrija „Romuva“ įgis valstybės pripažinimo statusą. Tai nereiškia, kad ji įgis tą patį statusą kaip tradicinės religijos, tačiau valstybė suteiks jos „dvasininkams“ socialines garantijas, ji galės kaip religinė bendrija gauti paramą iš valstybės „kultūrai ir švietimui“, gauti kitų valstybės teikiamų lengvatų, eterio laiką apeigoms transliuoti per visuomeninį transliuotoją, galės mokyti šios religijos mokyklose tėvams prašant, netgi sudaryti teisiškai pripažįstamas santuokas ir pan. Suteikdama tokią statusą, valstybė pripažįsta tokios religinės bendrijos „dvasinį, kultūrinį ir socialinį palikimą“ kaip valstybiškai reikšmingą ir svarbų.

Šis religinės bendrijos statuso keitimas pirmiausia atkreipia dėmesį į jos pretenzijas į išskirtinį lietuviškųjų senųjų tradicijų ir lietuviškojo tautiškumo puoselėjimą. Seimui teiktame aiškinamajame laiške nurodoma, kad statusas suteiktų galimybę šiai bendrijai puoselėti lietuviškas tradicijas, o „Lietuvos žmones pažinti savo šaknis, puoselėti senąjį kultūrinį palikimą, didinti pasaulio bendruomenės dėmesį Lietuvių Tautos tapatumui, mitologijai, folklorui“. Statuso suteikimas sudarysias bendrijai „platesnes galimybes užsiimti lietuvių senųjų tradicijų puoselėjimu, ugdyti Lietuvos žmonių, ypač vaikų ir jaunimo, tapatumo savivoką“. Šios frazės ir kiti pareiškimai rodo, kad Romuva save suvokia kaip visiškai išskirtinę kitų religinių bendrijų atžvilgiu, nes pretenduoja į išskirtinės tautiškumo tradicijų saugotojos vaidmenį. Valstybės pripažinimas iš dalies reiškia, kad pripažįstamos ir šios išskirtinės religinės bendrijos atstovų pretenzijos.

Šiandien verta ir prasminga klausti, kiek „senas“ yra šis judėjimas ir kurias lietuviškumo ar lietuviškosios pasaulėžiūros „tradicijas“ jis atspindi, taigi, kiek pagrįstos jo gana plačiai išsakomos pretenzijos?

Sprendžiant iš ankstesnių ir vėlesnių šio ju-

dėjimo atstovų pasisakymų ir knygų, santykyje su lietuviškuoju tautiškumu ji remiasi dviem atramomis: pirma, krikščionybė (ir katalikybė) esanti primesta lietuviams, o pagonybė – autentiška senoji lietuvių pasaulėjauta; antra, globalizacijos epochoje vien pagonybė galinti būti atrama tautiškumui išsaugoti.

Jonas Vaiškūnas, anuometinis Molėtų romuvos vaidila, dar 2005 m. radijo laidoje kalbėdamas apie pagonybę išsakė judėjimo matomą ryšį tarp tautos likimo ir pagonybės atgimimo: „Mūsų religijos pagrindinis tikslas yra tautos gyvasties, dvasinės gyvasties palaikymas, kad, remdamiesi savo prigimtinėmis tradicijomis, išlaikytume jas vardan savo gyvybingumo, savo dvasingumo ir išlikimo savimi. Tai pagrindinis principas, kuris, beje, skiriasi nuo kitų religijų, kurios yra bendražmogiškos, kosmopolitinės, tarptautinės“. Kiek pagrįstos pretenzijos į misiją išgelbėti tautiškumą, remiantis „tradicijomis“? Kokios tai tradicijos? Vien individualiai pajaustos ir sufantazuotos ar turinčios kokią pagrindą?

Apie lietuviškąją pagonybę žinome mažai, ir šaltiniai yra gana vėlyvi. Gintaras Beresnevičius, svarstydamas apie „Pagonybę“, rėmėsi negausiais likusiais šaltiniais, kad atskleistų pagonybės metamorfozes Lietuvoje po to, kai buvo įvesta krikščionybė. Jau XIV a. pabaigoje „pati senoji religija nutrūkusi. Ji nebeapima visų visuomenės grupių, nebėra viešai išpažįstama, galų gale nebeturi kulto komplekso. Tai religija, patyrusi mirtiną traumą, t. y. neveikianti socialinėje plotmėje, tačiau išliekanti individų sąmonėje“. Neliukus tradicijos perdavimo socialinės kontrolės, randasi įvairios apeigos skirtinguose kaimuose ar net šeimose, mitologinė sistema patiria destrukciją. Nekontroliojamoje tradicijoje randasi daug improvizacijų, pagoniškųjų dievų vietą užėmusios abstrakcijos, dievai praradę kosmiškumą, ėmę dominuoti derlingumo ir vaisingumo kultai. Iš pagonybės galiausiai likę tam tikri buityje propaguojami papročiai.

Jei tradicija nutrūkusi, galbūt dabartinė pagonybė yra „atkurta“ religija? Pasinaudojant Nerijos Putinaitės svarstymu, pagonybė sovietų

Lietuvoje radosi kaip tuo metu ir vakarietiškojo pasaulio vykstančio *New Age* judėjimo produktas: kuriami ir praktikuojami saviti ritualai, dvasingumas kaip kultūrinė ar net civilizacinė priešprieša vykstantiems modernizacijos procesams.

Didelį impulsą kurti sovietinius pagoniškus ritualus, turinčius tiesiogines sąsajas ir su dabartine ir tradicinę statusą pretenduojančia pagonybe, davė susipažinimas su induizmu. Vacys Bagdonavičius straipsnyje „Rasos ugnies kaitros prasmė“ prisimena 1967-uosius. Anuomet būrelis studentiškojo jaunimo, prikalbinęs kai kuriuos filologijos profesorius, susibūręs į Indijos bičiulių draugiją, „[o] ši, benaršydama po vėdiškąją mitologiją, pamatė, kad ir senovės baltų mitologija į ją panaši buvusi. Pamačiusi nusprendė ir pirmąjį Rasos laužą senojoje Kernavėje tų metų birželį užkurti“. Tuomet „[i]stabiai mūsų sielos gelmėse suskambo tautos savasties balsas“.

Bagdonavičiaus prisiminimas bei kiti to meto duomenys rodo, kad taip gimė religinis ar dvasinis judėjimas, kuris siekė autentiškų dvasinių patirčių sovietinės silikatinės pasaulėžiūros kontekste. Judėjimo dalyviai rengė alternatyvias Rasų šventes biurokratiškai kontroliuojamoms ir režisuojamoms kolchozinėms Joninėms. Režimas šiam judėjimui neleido visiškai laisvai reikštis, tačiau jo ir neuždraudė kaip priešiško, net jei persekiavo paskirus renginius ar dalyvius. Kaip rodo jau ne vienas pastaruoju metu pasirodęs tyrimas, tokia jaunimo saviraiška režimui buvo daug mažiau pavojinga nei galimas jaunimo grįžimas prie katalikybės, organizuotos ir su režimo interesais nesuderinamos religijos, siejamos su nacionaliniu pasipriešinimu. Be to, sovietams Romuvos ideologija buvo parankesnė ir ta prasme, kad ji pataikė į jų ideologinį pasakojimą apie krikščioniškąją ir vakarietiškąją blogį, naikinusį lietuviškąją tautiškumą pradedant krikštu ir baigiant Liublino unija.

Anų laikų Romuva buvo njuetidžinis kontrkultūrinis dvasinis judėjimas, vedamas romantinių vaizdinių apie buvusią lietuviškąją pagonybę, kūręs praktikas iš dalies pagal savo išivaizdavimą ir sėmėsis žinių iš induistinių praktikų. Net jei jo dalyviai, švėsdami Rasas, jautėsi priartėję prie lietuviškojo tautiškumo dvasios, tai nedarė jo „tradiciniu“.

Sovietmečiu buvo gana aktyvios įvairių lygių Indijos draugijos. Lietuvos SSR buvo užmezgusi tuo metu būdingus „draugiškus“ ryšius su Indijos Orisos valstija. Romualdas Neimantas 1988 m. knygoje *Rytai ir Lietuva: Nuo Nemuno iki Gango* pateikia interpretaciją, kuri anuomet ir galėjo įgalinti induistinių religingumą tiesiogiai sieti su senovine lietuviškąja pasaulėžiūra. Neimantas kalba apie indoeuropiečių protėvynę, kuri buvusi ir mūsų protėvių baltų, ir mūsų tautos ištakos. Jis remiasi Jono Šliūpo samprotavimais, kad „arijai gyvenę Indijoje; o jei arijai iš Indijos, tai ir Vėdos atspindi lietuviškąją mitologiją, kuri vėliau sunykusi“.

Sąsajos identifikuojamos ir knygos autoriui apsilankius Indijoje bei atradus, kaip lietuviškieji gamtiški dalykai Indijoje turi daug gilesnes kosmines prasmes. Tai gerai parodo Lietuvoje praktikuojamos pagonybės pasaulėžiūrinės ištakos ir įkvėpimo šaltinius. Jonas Trinkūnas savo knygoje taip pat neretai pateikdavo nuorodų į indiškuosius religinius simbolius.

Remiantis Michaelio Yorko klasifikacija, lietuviškieji neopagonys ne tiek remiasi rekonstruota tradicija, kiek yra geopagonys, dieviškumo apraiškas ir ritualus siejantys su gamta ir jos reiškiniais: šaltiniais, medžiais, tam tikrais ypatingais akmenimis, gamtinėmis vietovėmis. „Medis, gėlė, akmuo ir žmogus – visa iš žemės. Jie visi kupini žemės duotos jėgos, nors kiekviename gyvenime daikte jos yra įvairaus pavidalo“, – knygoje *Lietuvių pasaulėjauta* rašo krivis Trinkūnas.

Lietuviškieji neopagonys vis dėlto yra eklektiški gamtinės autentikos atžvilgiu. Naisiuose 2012 m. buvo atidarytas Baltų dievų muziejus. Ant dirbtinai suformuoto piliakalnio, Alkos kalno, Romuvos krivis Jaunius (Jonas Trinkūnas) atliko, kaip skelbia renginio programa, „svarbiausias šventyklos atidarymo apeigas“. 2015 m. jau pastačius Baltų areną ir ten įrengus aukurą, jį specialiomis apeigomis taip pat atidarė Lietuvos Romuvos vadovė krivė Inija Trinkūnienė. Tai rodo, kad lietuviškieji neopagonys savo dvasingumo nesieja vien su natūraliais gamtos artefaktais, o yra gana atviri įvairioms naujovėms ir net tam tikra prasme sakralinamo kraštovaizdžio fikcijoms. Beje, ir ryšiai su Indija iki šiol yra išlikę. Kaip skelbia „Naisių vasaros“ tinklalapis, Trinkūnienė į Naisius atvykusi lydima delegacijos iš Indijos, ir svečiai „džiaugėsi, kad Lietuvoje puoselėjama Baltiškoji pasaulėžiūra, kurios šaknys slypi gilioje senovėje“.

Visa tai rodo, kad lietuviškoji dabartinė pagonybė yra naujasis dvasinis judėjimas, labai panašus į daugelį tokių dvasinių judėjimų pasaulyje. Jis radosi sovietmečiu septintame dešimtmetyje kaip tam tikras kontrkultūrinis njuetidžinis judėjimas, besipriešinantis sovietinei modernizacijai ir siekiantis dvasinio autentiškumo. Jis buvo įkvėptas išnykusios lietuviškosios pagonybės, sėmėsis praktikų ir ritualų iš indiškųjų Vėdų ir induistinių praktikų, kai kurias praktikas vystęs pagal savo pojūčius ir suvokimą.

Toks religingumas ar dvasingumas yra jį praktikuojančiųjų pasirinkimas, ir net yra patrauklus. Jis neskelbia agresijos (išskyrus užuominas apie juodo gaidžio aukojimą), o ideologija atitinka ekologinius ir kitus šiuolaikiškus gamtos bei Žemės saugojimo judėjimus. Tačiau tai nesuteikia jokio pagrindo, kuris leistų šį judėjimą išimtinai susieti su lietuviškuoju tautiškumu, autentiška senąja tradicija ir tikėjimu. Lieka neaišku, kurį valstybiškai svarbų „dvasinį, kultūrinį ir socialinį palikimą“ valstybė išsipareigoję saugoti, judėjimą teisiškai pripažindama. ❧

EILĖS

Mantas Toločka

kai bučiuoji mane prasižiok lyg kalbėtum
nes sudilo visi pinigai štai tylą
ir todėl žolėje guli du trafaretai
vietoj mūsų kurių žolėje nebėra

ir todėl šitas amžius praslinks lyg šešelis
deklaruodamas turta išvengęs skolų
nenorom pasirašęs kur reikia bet vėlgi
kas iš to jei balandis užtruko kaip du

kas iš to jei žolėj mus atranda kaip kliūtį
kas iš to aš norėjau vietovardžiu būti
bet žemėlapiai jau aplieti degtine

ir todėl užsipildom ir krentam į pyne
ir sunku pasakyt ar tikra ar tikrinė
bet žolė ta pati lyg bučiuotum mane

* * *

nebeįsimylėk ir supratau
kaip svorių atsisako ši trauka
time will say nothing but i told you so
nepaisančiam ribos paribyje
naujesnė propaganda ir nauji
mokėjimų ir čekių atšvaitai
kovinėje parengtyje kuri
pilotui nepadės

net jei matai
įsivaizduok Glaukonai oloje
šešėliai du mus mėgdžioja arba
istorija praslinks daugkart greičiau
nes čia lengviau klastojama šviesa
žibintais pikseliais cigarete
ir tu neva kažką sakei
sakiau

DEGTUKAI

ir anksčiau ir vėliau
mama nieko nesakydavo
kai žaisdavau degtukais

kišdavau kur telpa
ir dega
braukdavau kur dega
ir dega
mojuodavau kur nieko nematyti
ir stebėdavau ugnį kur matyti viskas

kartais dar statydavau tokius namukus
juose gyvendavo sieragalviai
nors tada dar nežinojau
mudu

dabar daug kas aiškėja
cigaretė tavo lūpose ir
valtės dugnas padengtas
šlapiais degtukais

kišenėje turiu žiebtuvėlį
tiesa
tau nesakysiu

iki šiol
kai prašai ugnies
bijau
kad padegsi
namus

ARS POETICA

ir tai ką miegas pasiskolino iš mūsų
ko teologas nesupranta bet paaiškins
ir tai kad degant hardams lieka laukti laiško
ir kad palūkanos pakils o aš paklusu

paimk dar už gerklės man net visai patinka
ši epocha manęs negeidžianti meilužė
ir kviečiantys užeit jos atvirieji lūžiai
užmes vėl matricą nelyg žuvelei tinklą

gal net prasmingas toks spurdėjimas juk greitai
išseks ši upė mano mielas Hērakleitai
bet dar bus galima sušlapti kur ne kur

kai skolą miegas sugražins balsais saliuotais
paskelbęs naują pabaigą ir šios valiutos
tegul galios ne čia tegul galios svetur

ČIA AŠ

nors ir labai pažengs medicina
reikės eilinės rokiruotės
nes kyla dūmai ir trys dvi viena
dabar jau durk vėliau didžiuokis

manim svyruojančia pilies gatve
perimetru kuriuo švytuosim
ir liks tik vienas klausimas kas čia
čia kreipiniai čia vis dar uostai

čia mano balsas siūnčia po velnių
tas siluetas aš su šuneliu
be teisės ir be noro grįžti

galėčiau nerašyt tik šūktelt fas
dabar jau supratai – čia aš
dabar suprask kad tai kvailystė

POST-TRUTH

Šokėjai

iš meno meluoti iš melo
atsimenu kelios figūros
nemoku nė vieno žingsnelio
tiesos nesakau iš natūros

todėl gal tokie intervalai
galėtum suklypt neparpulti
bet ryžto turi ir kioskeliai
man ruošia simptomą insultui

ir dramteatriai ruošia jau dramą
išminčiui benudobiant chama
dabar man nerūpi struktūros

išeik tau pašauksiu kad sninga
nesnigs nes retorikoms stinga
svarbiausios poetui figūros

SĖDINT PRIE KOMPIUTERIO NAMIE, ŽIRMĪNUOSE, VILNIUJE

J. A. W.

Virš savo galvos matau pilką šešėlį,
Prirašytų lapų gniužulą,
Plazdantį tarsi drugelis ekrano šviesoje.
Gatvėje tarp pilnų daugiabučių
Ženklinantys kelią punktyrai nuseka vienas kita
Į rytmečio tolius.
Mano dešinėje,
Prieblandos apgaubtoje lentynoje
Dvi baltos knygų nugarelės
Tvieskia ir sustingsta vyzdyje.
Atsilošiu, švinta ir artinasi rytas.
Nyksta drugelis. Balandis, ieškodamas namų,
nutupia ant palangės.
Aš iššvaisčiau tavo gyvenimą.

PRANAŠYSTĖ

Prisėsime kampelyje mums svetimos vaizduotės,
Laidynų prislėgti išsigalvosim kokį ryšį –
Gal pranašystę, gal įsakymą po du rikiuotis,
Gal pabaigą, nebepriklausančią nuo to, ar grįši.

Nes išnaršyti tomai nebyliausių avantekstų
Mums sufleruoja, kad tyla pirmesnė net už žodį.
Ir net statistika nebepagrįs, kad mes vienodi,
Kad telpam aikščių ertmėse tarp marmuro ir gestų.

Sakysi: „Ar žinai, kas išdalino mūsų daiktus?“
„Kvaillele mano, tik rega galėjo šitaip klysti,
Na, gal dar atgyvenus savo amžių autorystė.“
„Kvaillesnė už tave? Ar pamažu jau prisitaikius?“

Burtažodžio dėka nuo mūsų atsiskirs tėvynė.
Tvari vienatvė mus be jokio reikalo sukūrė –
Ir teks stebėt, kaip leidžiasi bejėgė Mnemozinė
Į išmatuojamą, bet nesuvokiamą jos tūrį. ❧

LIETUVOS (NE)VIZIJA

Luka Lesauskaitė

„Ne už tokią Lietuvą kovojom“ – žodžiai, kurie ne tik (vėl) palydėjo šių metų vasaros pradžioje paminėtą Sąjūdžio įkūrimo 30-metį, bet yra kartojami ne vienerius metus kaip nuoskauda, nepasitenkinimas, neviltis, o kai kurių – ir kaip anekdotas. Už tų žodžių tarsi slepiasi ištikinimas, kad į laisvę žengiančioje Lietuvoje būta ne tik aiškaus supratimo, koks yra pagrindinis tikslas (nepriklausomybė), bet ir konkretus įsivaizdavimas, kokia valstybė turėtų būti sukurta tą tikslą pasiekus. Ar tikrai Sąjūdžio laikais buvo susiformavusi Lietuvos vizija, kuri turėtų aiškia, išbaigtą ir turiniu užpildytą ateities projekciją su planu, gairėmis ar siekiniais? Galima tarti, kad Lietuva įsivaizduota kaip nepriklausoma, demokratiška ir paremta laisvąja ekonomikos rinka, tačiau jei mėginsime to meto viešojoje erdvėje ieškoti konkretesnių formuluočių, piešiamų ateities vaizdų, nuoseklių, visas gyvenimo sritis apimančių pasiūlymų, turėsime nusivilti. Bent jau šių eilučių autorei tokios vizijos aptikti nepavyko. O ką aptikti pavyko?

Prieš atsakant į šį klausimą, svarbu pastebėti, kad XX a. pradžioje kurtos Lietuvos vizijos lengviau apčiuopiamos ir surandamos. Pirmojo pasaulinio karo pabaigos ir išėivijos intelektualai buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą geriausiuose pasaulio universitetuose, daug keliavo, skaitė ir matė, kaip gyvena ir savo valstybes kuria kiti. Sovietmečiu visuomenė buvo užslopinta ir įkalinta, jos įsivaizdavimas, kaip gyvena pokarinė Europa, dažnai rėmėsi tiek pat į (sovietinės propagandos kuriamus ar palaikomus) mitus, kiek ir į tikrovę, tas fragmentiškas žinias, kurias pavykdavo gauti iš už Geležinės uždangos, todėl supratimas apie Vakarų demokratines valstybes galėjo dėti tik iš šukių. Tad ir sukurti ateities Lietuvos modelį ar viziją buvo sunku, neturint nuo ko atsispirti, matant tik blaivius kitų šalių pavyzdžių kontūrus. Turbūt būtų galima teigti, kad Atgimimo metais visuomenė daugiausia rėmėsi matoma neteisybe ir jausmu, kad gyvenimas tokioje aplinkoje yra blogas. Pats faktas, kad negali reikšti savo nuomonės ir pa-

sakyti, kad tau yra blogai, nepalikdavo kitos išeities, nebent užsidaryti savo mažutėje „kolboje“ ir virti tose pačiose sovietinio eksperimento sultyse.

„Kolba“ ir sovietinis „eksperimentas“ – tai žodžiai, atkeliaujantys iš tuo metu, t. y. 1989 m., Arūno Sverdiolo ir Tomo Sodeikos publikuoto teksto, kuriuo buvo aiškinamasi, kokie veiksniai formavo visuomenę pototalitariniu laikotarpiu¹. Šis filosofų svarstymas padeda ano meto Lietuvos ateities vizijų metmenis sudėlioti į atitinkamas lentynėles. Teksto autoriai išryškino žmonių mąstyseną lemiančius materialinius interesus – joks žmogus negali gyventi be maisto, vandens, stogo virš galvos ar drabužių. „Iš šių elementarių poreikių išsirutulioja tai, ką galima sąlygiškai pavadinti socialine fizika – materialinių interesų kauzaliniais ryšiais susaistyta visuomenės tikrovės plotmė.“² Sovietmečiu iš visuomenės buvo siekiama ištrinti idealus, vertybes, moralę, nuo okupacinės valdžios nepriklausomus tikslus ir svajones, o kaip viso to pakaitalas buvo siūlomas paprasčiausių materialinių poreikių patenkinimas (kad jis nebuvo realizuotas – tai jau kitas klausimas). Tad nieko keisto, kad pirmosios ateities Lietuvos vizijos buvo susijusios su ekonominiu savarankiškumu (tai, žinoma, ir politiškai skambėjo mažiausiai pavojingai), galvoju apie materialinę gerovę, privačios nuosavybės gražinimu ir tapimu savo asmeninio kiemo, buto, namo, sodo ar garažo šeimininkais. Kitaip sakant, dauguma žmonių, gyvendami stokos visuomenėje, laisvę ir nepriklausomybę siejo su materialine padėtimi, apčiuopiamu turtu, o iš to plaukė materialinės gerovės valstybės idėja. Pamažu išryškėjo du galimi šios idėjos variantai: pirmas – tęsti sovietinėje santvarkoje įprastą visuotinio gėrybių dalijimo tradiciją, tik tas gėrybes dalinti teisingiau, lygiau ir gausiau, arba antras – savo privačios gerovės kūrimas, panašiai kaip sovietmečiu, tačiau jau legaliai, pasinaudojant sienų į Vakarus atsivėrimu ir asmeniniu apsukrumu. Abu šios idėjos variantai vienaip ar kitaip stokojo demokratijos elemento kaip bendro vardiklio, kai ieškoma kompromisų, dirbama bendrajam gėriui.

Socialinei fizikai priešinga plotmė yra socialinė metafizika. Tai reiškia, kad kiekvienas žmogaus poelgis, net ir interesų vedamas, priklauso nuo idealų ir vertybių

¹ Tomas Sodeika, Arūnas Sverdiolas, „Gyvenimas kolboje ir tuoj po to“, 1989, in: *Lietuvos politinės minties antologija*, t. III: *Politinė mintis Lietuvoje 1940–1990*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

² *Ibid.*, p. 373.

³ *Ibid.*, p. 376.

sistemos. Nepaisant minėtų bandymų sovietmečiu tai panaikinti ar užgniaužti, „metafizika kaip natūralus žmogaus polinkis reiškiasi tuomet, kai tenka gyventi kolboje – dirbtinai suformuotoje gyvenimo erdvėje“⁴³. Suktikus bendraminčių, kurie mąsto ir vertina esamą situaciją panašiai, kūrybinės galios gali išsilaisvinti, net ir gyvenant ribotoje aplinkoje. 1988 m. iš įvairių ratelių ir būrelių radosi Sąjūdis, kuris jungė panašiai mąstančius žmones, pavargusius nuo iškreiptos tikrovės, ir sukūrė terpę, tinkamą pradėti mąstyti idėjiškai. Pajutę skelbiamos perestrojkos dvasią ir išlaisvinę protus, dalis žmonių ėmė ieškoti amžinųjų vertybių, tautinių idealų, dvasinių siekių, kurie kurtų ne tik materialiai aprūpintą visuomenę, bet ir apimtų tautinius, moralinius, religinius, kultūrinius klausimus. Tiesa, viešai ir privačiai aptariamai nauji pokyčiai savo esme dažnai nelabai skyrėsi nuo senojo sovietinio mąstymo, tiesiog būdavo praskiedžiami tautinėmis idėjomis, kurios siejosi su pilietybės, kalbos, istorijos ar kultūros klausimais. O čia ir vėl norėję prisiminti Sverdiolo ir Sodeikos įžvalgas: „Mėginant atkurti redukuotą socialinę metafiziką, ver-

⁴ *Ibid.*, p. 381.

tybės ir idealai virsta priemonėmis, kuriomis siekiama kitų tikslų. Sakoma, jei norime gyventi gerai, turime sąžiningiau dirbti“⁴⁴. Toks vertybių ir idealų pavertimas priemonėmis matomas ir Sąjūdžio bei jau atsiskyrusios Lietuvos komunistų partijos veikloje ir žodžiuose. Viešojoje erdvėje buvo galima užčiuopti tai, ką pavadintume idealistine, moraline ateities Lietuvos idėja. Ji buvo reiškiamą artikuliuojant moralinės nepriklausomybės, dvasinio apsilaisvimo, apeliavimo į sąžinę vaizdinius, pavyzdžiui, Vytautas Landsbergis sakydavo, kad Lietuva bus tokia, kokią sukursime patys – gražesnė, švaresnė ir savarankiškesnė, o svarbiausia – laisva. Vis dėlto atrodo, kad kartais labai instrumentiškai ir mechaniškai buvo siekiama pakelti dvasinį žmonių pakilimą ir skatinti vienybę. Tačiau iškeliant ir sureikšminant moralę, lietuvių, pasiryžimą, meilę, sąžinę ar neapykantą okupantams galima sukelti pokyčių ar savos, nepriklausomos valstybės troškimą, tačiau sukurti pačios valstybės – neįmanoma. Iš esmės po tokiomis idėjomis, svarstymais ar pasisakymais nesislėpė konceptualus planas ar vizija, o pati laisvė kažin ar visada įgaudavo gilesnę prasmę.

Trečioji idėja, kurią galėtume sieti su ateities Lietuvos vaizdiniu, pasirodė daugiausia jau po 1989 m. vasario

Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo diena prie Sporto rūmų. 1988-10-22. Vilnius. Klaudijaus Driskiaus nuotrauka

Trijų Baltijos šalių vėliavos studentų šventėje *Gaudeamus*.
1988-07-01. Vilnius. Klaudijaus Driskiaus nuotrauka

16 d., o dar labiau – po 1989 m. rugpjūčio 23 d., kai įvykęs Baltijos kelias pademonstravo nepriklausomybės siekį konkrečiu veiksniu, nors jos ištakos sietinos dar su garsiuoju Arvydo Juozaičio pranešimu „Politinė kultūra ir Lietuva“ 1988 m. balandžio 20 d. Dailininkų sąjungoje. Ši idėja rėmėsi istoriniu valstybingumu – Lietuvos valstybę reikia ne sukurti, o atkurti ir tam yra neginčytinas teisinis pagrindas, todėl Sąjūdis ėmėsi visų įmanomų veiksnių, kad valstybės tapimas nepriklausoma ir faktinis atsiskyrimas nuo SSRS vyktų teisiškai ir legaliai. Šią idėją galėtume apibendrinti kaip teisiškai įsigaliojusią nepriklausomą Lietuvą, o galvodami apie ją kaip apie projekciją į ateitį, turėtume sakyti, kad čia svarbiausias ne tiek turinys, kiek forma – teisinis kelias. Šiuo atveju didelė reikšmė teko Ribbentropo ir Molotovo paktui – jo paviešinimui, reikalavimui pripažinti jį egzistavus ir pasmerkimui, kas būtų reiškė ir sovietinės valdžios „legitimumo“ atmetimą. Tai, kas perestrojkos metais prasidėjo kaip istorinis stalinizmo įvertinimas, Lietuvoje, kaip ir kitose okupuotose Baltijos šalyse, pavirto į visos sovietinės sistemos istorinį, o netrukus ar paraleliai ir teisinį pervertinimą, t. y. atmetimą. Galiausiai teisė ir teisėtumas tapo savotiškais ateities planavimo raktažodžiais.

Taigi trys išskirtos idėjos – materialinės gerovės, moralinio apsisvalymo ir teisinio atkūrimo – galėtų būti pavadintos savotiškais nepriklausomos Lietuvos (pro)vizijos elementais, tačiau savaime aišku, kad jie neapreptų visų tų ateities vaizdinių, kurie kūrėsi ir keitėsi tiek viešojoje erdvėje, o turbūt dar svarbiau – privačiuose pokalbiuose ir intymiose svajonėse. Visi žinome vieną iš Atgimimo metais atsiradusių idėjų – „gyvensime kaip Švedijoje“. Tačiau tyrinėjant to meto šaltinius tokie pasvarstymai išnyra tarsi iš miglos, nes kas taip pasakė ir kur tai parašyta, surasti labai sunku. Tai svarbu ir simptomiška, nes sufleruoja mums, kokiais pavidalais anuomet vizijos kūrėsi ir sklido visuomenėje, į ką rėmėsi ir kaip mitologizavosi, o gal pirmiausia atsirado kaip mitai ar anekdotai, nors iš tikrųjų apeliavo į pačią sovietinio žmogaus esmę – jo troškimus ir baimes. Tokios vizijos, kaip „gyvensime tarsi Švedijoje“, gal neturėjo konkretaus šauklio ir aiškaus turinio, bet jos tūnodamos šešėlyje ar išnaudojamos (vėlgi) instrumentiškai paramai pritraukti (ir negalvojant apie tolimas pasekmes), formavo ir nešė į priekį kitas – gal net galėtume sakyti – tam metui politiškai korektiškas vizijas.

Aišku viena, kad visas idėjas jungė bendras siekis – sugriauti tai, kas yra, atlyginti skriaudas ir žalą, o tada jau bus galima kurti Lietuvą. Visi norėjo išsilaisvinti ir gyventi geriau. Kaip geriau, niekas nežinojo, bet norėjo negyventi taip, kaip gyveno iki tol. Tai lyg ir paaiškintų žodžių „ne už tokią Lietuvą kovojom“ kilmę: ne už tokią, nes nežinojome, už kokią, neturėjome bendro visuotinio plano Lietuvai, ką norime pasiekti, kaip ji turi atrodyti, kaip kurti ateitį. Žmonės turėjo skirtingus įsivaizdavimus, parsineštus iš savo „kolbos“, todėl ir interpretuoja kiekvienas iš savo perspektyvos.

Žiūrėdami iš šios dienos perspektyvos, galėtume nusiūvilti, kad už posakio „Ne už tokią Lietuvą kovojom“ nėra konkretesnio turinio ar bent jau jo nepavyksta aptikti. Kita vertus, Sąjūdis ir jo idėjinis laukas leidžia mums, gyvenantiems 2018 m., pamatyti ir save šiek tiek iš šono. Kai buvo paskelbtas „Idėjos Lietuvai“ konkursas, daugiausia balsų surinko trys idėjos: „Mokytojas – prestižinė profesija iki 2025 m.“, „Dvigubos pilietybės įteisinimas“ ir „Pagalba jaunoms šeimoms įsigyjant būstus ir biurokratijos mažinimas skaitmenizuojant valstybės paslaugas“. Po to ne vienas šias idėjas kritikavo kaip pernelyg biurokратиškas, blankias, primenančias eilinę partijos programą, o ne įkvepiančią viziją. Ar tai ne reiškia, kad per trisdešimt metų nuo Sąjūdžio įkūrimo mūsų sąmonė perdėm biurokратizavosi ir formalizavosi? Galbūt, tapę projektu ir ataskaitų rašytojais, mes per daug susitelkiame į konkretybes ir nebesugebame nei kurti tikrų vizijų, nei suprasti, ką iš tiesų reiškia abstrakti, miglota, vos keliais bendrais principais paremta, nebūtinai net garsiai artikuliuojama vizija, kuri atvedė Lietuvą į nepriklausomybę? ❏

Rezistentas Algimantas Andreika Sąjūdžio mitinge. 1989. Klaudijaus Driskiaus nuotrauka

#METOO KAIP ŽINGSNIS Į PRIEKĮ IR VISA CIVILIZACIJA ATGALIOS

Justinas Daugmaudis

I

Martha Nussbaum knygoje *Pyktis ir atleidimas*¹ prisimena dvi nepaprastai svarbias Aischilo *Orestėjos* pabaigoje įvykstančias veikėjų pasaulio pertvarkas/transformacijas, kurias V a. pr. Kr. Atėnų žiūrovai atpažintų kaip fundamentaliai perstruktūruojančias jų pačių pasaulį.

Viena iš tų transformacijų yra tikrai gerai žinoma. Toje transformacijoje Atėnė įkuria teisinę institucijas, kurios pakeičia ir užbaigia regimai begalinį kraujo keršto ciklą. Ji pertvarko teisumą, kuriame įtvirtina argumentavimo ir įrodymų vertinimo procedūras, nustato, kad teisėjas bus trečia – ir nesusijusi – šalis, teisme dalyvaus iš Atėnų piliečių sudaryta žiuri, o svarbiausia, ji paskelbia, kad nuo šiol kraujo kaltė bus atperkama pagal įstatymą, o ne šaukiantis erinijų (gr. *epivēs* – kerštojos), senovės keršto dievaičių. Bet – o čia ir slypi ta garsioji atėniečių bendruomenės transformacija – erinijos nėra tiesiog išvaromos ar sunaikinamos. Atėnė įkalba erinijas prisijungti prie miesto ir jas po juo apgyvendina, mat deivė pripažįsta erinijų svarbą toms pačioms teisinėms institucijoms ir miesto sveikatai ateityje.

Nussbaum aprašo ir antrą – žymiai rečiau aptarinėjamą transformaciją – pačių erinijų natūros ir elgesio pokytį, kaip jos pasikeičia tapusios eumenidėmis. Trilogijos trečiosios dramatos įžangoje erinijos kelia pasiūlykštėjimą ir pasibaisėjimą. Apolono žynė, pitija, jau sena moteris, vos jas pamačiusi pabėgo griuvinėdama ir klupinėdama (*Eumenidės*, 35–38)². Šiek tiek vėliau Apolonas jas apibūdina kaip vemiančias juodą kraują, kurią jos sugėrė iš nukautų žmonių (183–184). Jos užgimusios, jis sako, tik piktam (72). Jos priklauso vietai, „kur galvos pjaunamos žmonėms, kur jaunos romija, nupjausto galūnes, kur muša akmenim, kur ant kuolo užmauti gailiai dejuoja žmonės“ (185–190).

Anot Nussbaum, aprašomos erinijos elgiasi, dejuoja ir net kvepia (apvirškintu krauju) lyg laukiniai ar sulaukėję šunys. Nepakeistos tokios erinijos negali būti

teisinės sistemos ir visuomenės, kuri pasiryžusi vadovautis įstatymais, dalimi. Teisingumas negyvena laukinių šunų narve. Bet Atėnės įkalbėtos, erinijos patiria fantastišką transformaciją, jos pasikeičia neatpažįtamai, netenka savo ankstesnės šuniškos savasties. Savaiame suprantama, tokia vidinė transformacija neįmanoma be išorinių pokyčių. Procesijoje erinijos eina stačios, tarnaitės jas pagerbia purpuriniais drabužiais. Erinijos – jau nebe žvėrys, o didžios viešnios, dukterys nakties, apsigyvenusios žemės gilumose didingose, kur atėniečiai pasižada nenustosią siųsti dovanų ir maldų. Transformacija yra tokia visaapimanti, kad net jų vardas pasikeičia: erinijos nuo šiol yra eumenidės (gr. *εὐμενίδες* – maloningosios).

Pastarąjį pusmetį mes stebime atvirkštinę – ir ne menkesnę – transformaciją. 2017 m. spalį, vis plečiantis Harvey Weinsteinio katalizuoto skandalo raibuliams, socialiniuose tinkluose stačiai, kaip dabar mėgstama sakyti, virusiniu būdu išplito *#metoo* grotažymė. (Nenuotokiantiems, apie ką kalbama, užtenka tiesiog žinoti, kad Weinsteinas yra holivudinė buvusio Seimo nario Kęstučio Pūko versija. Išgarsėjo tas kino industrijos judintojas ir drebintojas lygiai dėl to paties – dėl seksualinio priekabiavimo prie moterų.)

Nors Weinsteinio nuodėmės išaiškėjo nemenka dalimi dėl to, kad į *#metoo* atsiliepė nuo jo nukentėjusios moterys, kurios pasidalino savo liudijimais, neverta pasiduoti pagundai *aširgininkų* fenomeną priimti be refleksijos. Tik su *#metoo* yra viena problema: fenomeno dekonstravimas, svarstymas apie jo turinį dažniausiai priimamas kaip negrabi kaltinamųjų apologija arba netgi kaip bandymas suniekinti nukentėjusiųjų trauminės patirtis, nutildyti liudytojų balsus, o iš to plauktų, kad *#metoo* analizė savo prigimtimi yra giliai neetiškas veiksmas. Bet kaip taip gali būti? Kaip analizė – net ir kritinė – gali būti neetiška? Vien toks manipuliacinis etiškumas pats savaime yra pakankama priežastis pažiūrėti į aptariamą dalyką atidžiau.

¹ Martha Nussbaum, *Anger and Forgiveness*, Oxford University Press, 2016.

² Čia ir toliau – Jono Dumčiaus vertimas (Eschilas, Sofoklis, Euripidas, *Antikinės tragedijos*, sudarė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1988).

Filosofė Nida Vasiliauskaitė savo tekste „Kaltumo prezumpcija“ klausdama, ką dabar daryti su tais, kurie, tarkime, yra kalti, vaizdžiai aprašo kraujo troškimą, eumenidžių virsmą erinijomis: „Tai gal reputaciją pagaliau gražins ilgi metai kalėjimo? Ne, kas gi po kalėjimo grįžta „kaip naujas“. O jei, pavyzdžiui, kaltinamasis keliais eitu mušdamasis į krūtinę aplink miestą, raudamasis plaukus, galvą barstydamas pelenais, raudodamas, žemę rydamas? Kiekvienas gudrus suvaidinti niekingą dramą! O jei dar ir akis išsidurtų ir charakiri pasidarytų? O jei?... Ne, joks „jei“ nebepadės – ši logika trokšta, kad bausmė būtų begalinė, o kančios nusidėjęlį kamuotų, kol pragaras tvers. *Gero žmogaus logika. Jautraus žmogaus. Teisingo*“³.

Kaip giliai ir tiksliai Vasiliauskaitė savo išvalgoje užčiuopia reikalo esmę, galime įsitikinti pasiklausę pačių žmogaus teisių aktyvistų. Jūratė Juškaitė, Lietuvos žmogaus teisių centro (LŽTC) komunikacijos vadovė ir *manoteises.lt* puslapio vyr. redaktorė, LŽTC feisbuko profilyje po vienu iš įrašų š. m. kovo 12 d. pakomentavo (kalba netaisyta): „priminsiu, kad ne visi nusikaltimai yra BK [baudžiamojo kodekso, – *aut. past.*] [...] objektas tiek dėl savo sunkumo, dėl to, kad baudžiamasis persekiojimas turi senaties terminą. Nepaisant to, visuomenės interesas juos išsiaiškinti ir nubausti galimai prasižengusius asmenis – toks pat svarbus. Tad šitos frazės kartojimas apie neva teismus, vykdančius teisingumą tose srityse, kuriose jie neturi tam įgaliojimų, yra absoliučiai bergždžias“.

Kitai tariant, yra labai aiškiai formuluojamas siekis įtariamus nusižengimu persekioti neribotą laiką, neribota apimtimi ir net ten, kur „teismai neturi įgaliojimų“. Argumentuojant visuomenės interesu, norima prisiimti teisę spręsti, kas vertas pilietinių teisių, o kas – ne; kas vertas teisės į teisingą procesą, o kas – ne. (Ta smulkmena, kad deklaruojami tikslai – antikonstituciniai, LŽTC atstovų ir #metoo aktyvistų nė kiek netrikdo, nors Konstitucijos 109 straipsnis sako, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai.)

Čia ir dabar prieš pat mūsų akis vyksta jau nebe *Orestijos* veikėjų, bet jau mūsų pasaulio regresinė transformacija, o viešojoje erdvėje sklinda lengvai švinktelėjęs apvirškinto kraujo – erinijų – kvapelis.

Pirma, kuriama susidorojimo be teismo, teismų apėjimo infrastruktūra⁴. Kas gali paneigti, kad aukštą socialinį statusą turinčių taikinių (profesorių, Nacionalinės

kultūros ir meno premijos laureatų, mokymo įstaigų vadovų, politikų) egzekucija šiame kontekste yra viso labo tik priemonė. Ta priemonė komplementari Nacionaliniams lygybės ir įvairovės apdovanojimams. Tikslas – turėti pakankamai politinės galios ir socialinio svorio, kad viena ištara sunaikintų arba sukurtų žmones, nutrenktų juos į Hadą arba iškeltų į Olimpą⁵.

Antra, šitoks susidorojimo, šitoks *galios teisti* mechanizmas leidžia #metoo paversti viešųjų ryšių ir/arba politinės inkvizicijos įrankiu. Nepatinka politinės partijos lyderis? Įstatymo projekto rengėjas? Eime, paieškokime, gal paauglystėje kokią merginą buvo už krūtis paėmęs. O net jei ir nepaėmęs, gal kokia pakankamai ant jo pyksta? Nesvarbu net dėl ko. O jei tai šventasis ir jokios ant jo pykstančios moters nėra, juk vis viena galima parašyti. Gal kaip tik po aprašymo ta nukentėjusioji ir atsiras?

Tiksliai kaip šitoje istorijoje: „Tą pat akimirka pažinau jį iš aprašymų. [...] Širdis ėmė daužytis it patrakusi, ir tikriausiai būčiau nualpusi, bet mane tarytum kas surakino. [...] Iš siaubo negalėjau nei pajudėti, nei žodžio ištarti. Pašaiptai išsivėpęs, jis viena ranka suėmė mane už peties ir, tvirtai laikydamas, atsmakė mano marškinių apykaklę, sakydamas: „Pirmiausia po visų vargų šiek tiek atsigaivinsiu. Būk rami, ne pirmą ir ne antrą kartą tavo venos malšina mano troškuli!“ Keista, bet niekaip negalėjau jam sutrukdyti. Tikriausiai kai jis prisiliečia prie savo aukos, pradeda veikti kažkokie kerai. Dieve mano, Viešpatie aukščiausias! Pasigailėk manęs! Jis prilipo savo dvokiančiomis lūpomis prie mano kaklo!“⁶

Trečia, natūraliai kyla klausimas: o koks yra *politinis* tikslas tų, kurie #metoo naudoja kaip inkvizicijos įrankį?

Klausimas nėra paprastas, kadangi susidorojimą kurstantieji dažniausiai savo tikslų tiesmukai nedeklaruoja, jie patys net nebūtinai turi būti dėmesio centre. Apie turėtus tikslus galima spręsti nebent *post factum*, kai jau nusėda dulkės, kai jau nurieda galvos ir persiskirsto galių pusiausvyra (čia bendresnio pobūdžio pastebėjimas, galiojantis ne vien Lietuvos politiniams procesams). Gandas skelbia, kad Vilniaus dailės akademijos skandalo atveju tikslas buvo nuversti VDA vadovybę ir kartu pademonstruoti judėjimo politinės galios raumenis⁷. Neatmestina ir tai, kad #metoo yra ir viena iš priemonių Stambulo konvencijos ratifikavimui paska-

³ Nida Vasiliauskaitė, „Kaltumo prezumpcija“, in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/nida-vasiliauskaite-kaltumo-prezumpcija.d?id=76335685>.

⁴ Ši ekstrateisinė priežiūros sistema numato ne tik neribotą ir nesibaigiančią bausmę už teisiškai neegzistuojančius nusižengimus, bet net ir tai, kad pastarųjų buvimo fakto pagrįsti ir įrodyti nebereikia – pakanka „aukai prabilti“. Jos parodymų automatiškai ir besąlygiškai nepriimti kaip visos Tiesos („aukos kaltinimas“) jau savaime yra nusikaltimas.

⁵ Pavyzdžiui, šių metų sausio pabaigoje Nacionaliniame dramos teatre labai rimtai buvo diskutuojama tema „Po #metoo: ką darysim su meno kūriniais?“ Buvo galima pasigesti tik svarstymų, ką dabar daryti su pačiais premijų laureatais – gal sudeginti?

⁶ Bram Stoker, *Drakula*, iš anglų kalbos vertė Kęstutis Šidiškis, Vilnius: Amžius, 1992, p. 221.

⁷ Nėra kaip svarstyti, ar buvo tas seksualinis priekabiavimas, ar nebuvo; adekvataus teisinio tyrimo taip ir nesulaukėme.

tinti. Toji konvencija savo ruožtu pastiprintų *aširgininkų* politines pozicijas. Pavyzdžiui, kokį statusą po konvencijos ratifikavimo turėtų viešai išsakomos abejonės pačios konvencijos ar #metoo reikalingumu ir nauda? „Kenkimo tarptautiniams šalies išipareigojimams“, – ironizuodama atitaria filosofė Nida Vasiliauskaitė.

Būtent todėl #metoo yra žingsnis į priekį ir visa civilizacija atgalios. Net jeigu #metoo deklaruojami tikslai ir yra kilnūs, pats judėjimas yra tironiškas, jis atmeta argumentavimo ir įrodymų vertinimo procedūras, sumenkina teises institucijas, atmeta teisumą, o kaltė atperkama šaukiantis erinijų. Šitai stipriai apardo Atėnų ir Romos paveldą, be kurio apskritai neįmanoma Vakarų civilizacija.

II

Paulas Shanley, kunigas iš Bostono, 2005 m. buvo nu-teistas už praėjusio amžiaus devintame dešimtmetyje įvykdytus seksualinius nusikaltimus. Atlikęs teismo paskirtą bausmę ir kalėjime praleidęs dvylika metų, 86-erių Shanley už gerą elgesį trejais metais anksčiau buvo paleistas į laisvę. Įvyki plačiai nušvietė JAV ži-niasklaida. Buvo reikalaujama kunigo nepaleisti į lais-vę. Vėl iš naujo buvo smulkmeniškai išnarstytas žmo-gaus gyvenimas, jo nuodėmės; ištirta, kur jis gyvens po kalėjimo, paskelbtas adresas, įdėta namo nuotraukų; iš nukentėjusių ir nenukentėjusių žmonių buvo imti interviu, žurnalistai nepatingėjo net pasikalbėti su kai-mynystėje veikiančia vaikų šokio studija, kuri pažadė-jo įrengti *state of the art* (pačią naujausią ir geriausią) apsaugos sistemą ir nustatyti tvarką, kad kiekvienas vaikas išeitų tik lydimas suaugusiojo⁸.

Visiškai aišku, kad visi žmonės, su kuriais buvo kal-bėta, kurie tai viešino ir kurie plėtojo šią istoriją, yra geri, jautrūs ir teisingi. Jie... tik neleidžia buvusiam kunigui, jau atsakiusiam už savo veiksmus įstatymo numatyta tvarka, ramiai numirti.

Kodėl?

Suprantant, kad išprievartavimas yra seksualinis smurtas ir nusikaltimas, įrodomas ir baudžiamas įsta-tymų numatyta tvarka, kyla klausimas: kaip taip nutin-ka, kad seksualinio pobūdžio nusižengimams nėra nei senaties, nei adekvačių bausmių, nei pakankamos atgai-los? Kas katalizuoja seksualinių skandalų medžioklę?

Jungtinių Amerikos Valstijų atveju šitai galima paa-iškinti kaip sinerginį dviejų procesų ryšį: pirma, protestantiškas puritonizmas vis dar išlaikęs aistrą kariauti su nuodėminga žmogaus prigimtimi⁹; antra, amerikietiškoji liberali kairė entuziastingai praplečia ir dehierarchizuoja nuodėmes. Rezultatas – ypatingo

toksiškumo kultūrinis marmalas, kuris sėkmingai im-portuojamas į Lietuvą madingų akademinų temų, žmo-gaus teisių problematikos, projektinės veiklos ar pa-prasčiausios popkultūros pavidalu.

Puritonizmo santykis su amerikiečio savastimi yra plačiai ir giliai aptartas (žr. Sacvan Bercovitch, *The Puritan Origins of the American Self*, 1975). Šiame

Dvi furijos. Antikinės vazos reprodukcija

kontekste gal tik svarbu žinoti, kad už seksualinio po-būdžio nusižengimus puritonai baudavo ypač griež-tai, o tokie nusižengimai kaip sodomija apskritai buvo dažnai baudžiami mirtimi. 1850 m. išleisto Nathanie-lio Hawthorne'o romano *Raudonoji raidė* herojė Hes-ter Prynne privalo segėti raudoną raidę „A“. Tai jos

⁸ „Latest updates on the release of Paul Shanley, the former priest convicted of child rape“, in: <https://www.boston.com/news/local->

[news/2017/07/28/latest-updates-on-the-release-of-paul-shanley-the-former-priest-convicted-of-child-rape.](https://www.boston.com/news/local-)

– šlykščios ir niekingos svetimautojos – gėdos ženklas (angl. „svetimavimas“ yra *adultery*). Ji taip pat iš esmės yra atskirta nuo savo bendruomenės. Žinoma, romanas *Raudonoji raidė* nėra rimtas istorinis šaltinis. Čia veikia svarbu atmosfera, to meto laiko dvasia, kaip tada buvo suvokiami santykiai tarp žmonių ir su savimi.

Amerikietiškoji kairė kur kas mažiau tyrinėta, ypač menkai nagrinėtos jos teorinės implikacijos iš moralinės teologijos perspektyvos. Bet aišku viena: kad ir kokia būtų nuodėmės doktrina, dehierarchizavus nuodėmės, prapuola bet kokia distinkcija tarp *materia levis* ir *materia gravis*, tarp lengvų ir sunkių nuodėmių. Neegzistuojant hierarchijai, lengvas pliaukštelėjimas per užpakalį yra lygiai tokio pat sunkumo seksualinis išpuolis kaip ir išprievartavimas su sunkiu kūno sužalojimu. Abu scenarijai vienodai pagimdo *rape survivor*.

Toks kategorinių ir hierarchinių ribų ištrynimasis nestebina. Postmodernistams nepatinka hierarchijos. Jų akimis žiūrint, vienintelė hierarchijų funkcija yra suteikti galią tiems, kurie yra hierarchijos viršūnėje. Šiame kontekste *#metoo* vertintinas tik kaip dar vienas užslėpto kultūrinio karo frontas⁹. Mes, visuomenė, tame kare mokame siaubingą kainą: kiekviena vertybių sistema irgi yra hierarchija, tad atmetę hierarchijas, atmetame ir vertybių sistemas. (Ironiška, bet tai reiškia, kad būtent iš kairės ateinantis karas prieš hierarchijas paskatina dešiniųjų politikų mantras apie „vertibes“. Politikai paprasčiausiai tesiūlo tai, ką jie jaučia, kad balsais pirkis rinkėjai – ne daugiau.)

Hierarchijų ir kategorinių ribų ištrynimasis yra tik vienas iš filosofinių *#metoo* ingredientų. Kitas ne mažiau svarbus dėmuo yra tapatybės politika. Galima argumentuoti, kad būtent trečios bangos feminizmas, sukūręs silpną, trapią, gležną moterį, kurią kartu guodžia, kad „tu esi gera tokia, kokia esi“, „ne, tau nereikia būti stipresnei, tai kiti tave turi saugoti“, ir yra atsakingas už tai, kad dviprasmiškoje situacijoje atsidūrusios moterys nežino, kad jos visiškai įgalios bent jau pasakyti „ne“, ką ir kalbėti apie antausio skėlimą, o šitai net XX a. pradžioje gūdaus patriarchalinio kaimo lietuvių padarytų be didelių skrupulų.

Jei pirmoji feminizmo banga pagimdė moterį-pilietę, o antroji feminizmo banga pagimdė moterį-aš-irgi-ga-

liu, tai trečioji feminizmo banga pagimdė moterį-auką¹¹. Šita moteris-auka yra nepajėgi apsiginti pati, tad *#metoo* kartu funkcionuoja ir kaip socialinis bei seksualinis skydas. Bet tai reiškia ir štai ką: budri visuomenės akis turi stebėti kiekvieno žmogaus seksualinį gyvenimą, tas gyvenimas iš esmės tampa viešas, o jau kartą prasižengęs turi būti stebimas su dešimteriopai didesniu intensyvumu. Taip trečios bangos feminizmas kuria fukoistinių groteską.

Michelis Foucault klausė, kaip nutiko, kad seksas yra viena iš mus paaiškinančių dėlionės detalių. Kaip taip yra, kad jame slypi tiesa apie mus pačius? Atsakymas yra susijęs su tuo, kokį santykį seksas turi su galia ir žiniomis. Foucault kritikuoja „teisiškai-diskursyvią“ galios sampratą kaip kažką, kas paprasčiausiai slopina ir riboja, visada įgydamas (pseudo-)įstatyminę formą. Jis teigė, kad sekso galia yra tokia pat produktyvi kaip ir represinė, ji yra daugialypė ir visur esanti. Galia yra visur ir veikia visomis kryptimis. Tada seksualumas nėra tai, ką galia represuoja, bet pats savaime yra galios laidininkas.

Panašu, kad šią pamoką *#metoo* judėjimas giliai internalizuoja, jis godžiai, pilna sauja griebia seksualumo kontrolę, jis griebia galią – viršteisinę, politinę, socialinę. Moterys ir jų patirtys čia tėra tik įrankis. Kuo labiau bejėgė ir beginklė yra moteris, tuo daugiau galios įgyja jos tariami gynėjai.

Mūsų akyse kuriama ir plėtojama žmogaus teisių industrija (Vilniaus moterų namai netgi sugalvojo terminą „moters žmogaus teisių“), kurios vienas iš produktų yra seksualinė kontrrevoliucija. Ta kontrrevoliucija Vakarų visuomenę gražina į padėtį prieš seksualinę revoliuciją, bet su vienu labai svarbiu skirtumu – pagrindiniu seksualinio elgesio vadovu ir arbitru yra nebe paprotinė teisė, bet socialine inžinerija užsiimantys *#metoo* architektai. Nebėra moralės normų ir bendro etoso, liko arbitralios ir subjektyvios impresijos, kurios tampa naujos visuomenės pagrindu. Haroldas J. Beršanas rašė, kad Viduramžiais įvykusi teisinės bazės revoliucija buvo Vakarų pagrindas. *#metoo* pergalė reikštų žengimą anapus to, ką mes suprantame kaip Vakarų visuomenę, ir dar daugiau – tai reikštų žengti anapus to, kas įgalino paties *#metoo* judėjimo atsiradimą. ❧

⁹ Dar visai neseniai 18 JAV valstijų labai rimtai buvo draudžiamas oralinis seksas.

¹⁰ Esama ir kitų frontų. Pavyzdžiui, yra kovos prieš kompetencijų frontas. Pripažinę, kad vieni žmonės yra kompetentesni nei kiti, turėtume pripažinti ir tai, kad egzistuoja valdžios žinojimo hierarchijos. Bet jei visos hierarchijos yra galia, jei bet kokia galia korumpuoja ir jei bet kokia korumpuota galia yra tironija, tai turime atmesti kompetencijų hierarchiją kaip amoralią.

¹¹ Sėkmingai gimdo ir vyrus-aukas. Norvegijoje plačiai nuskambė-

jo atvejis, kai Nordalys Haukenas, kuris save apibūdina kaip „jauną kairiųjų socialistų partijos narį, feministą ir antirasistą“, buvo užpultas savo paties namuose ir išprievartautas pabėgėlio somaliečio. Esmė čia ne ta, kad jį išprievartavo somalietis, bet kas vyksta po išprievartavimo. Jis rašo, kad kai jau somalietis buvo nubaustas, iš palengvėjimo apsi-
verkė, bet dabar jaučiasi kaltas, kad užpuolikas bus deportuotas atgal į Somalį, kur esą jo laukia ganėtinai miglota ateitis. Kitaip tariant, jis jaučiasi kaltas, kad suveikė jį patį ginantys įstatymai; žr. <https://www.nrk.no/ytring/jeg-ble-voldtatt-av-en-mann-1.12852714>.

KAUNO MODERNIZMAS: ATEIČIAI AR PRAEIČIAI?

Mariją Drėmaitę, Giedrę Jankevičiūtę ir Vaidą Petruļį kalbina Nerijus Šepetys

Kaip kilo parodos sumanymas, ko siekėte ją galvodami ir formuodami?

Marija Drėmaitė: Tarptautinės parodos idėja kilo 2016 m. plėtojant bravūriškas idėjas apie Kauno modernizmo galimybes patekti į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Manau, kai tai buvo tęsinys tos euforijos, kuri prasidėjo eilinį kartą „atradus“ Kauno tarpukario modernizmo architektūrą apie 2012 m. ir sugalvojus pagaliau parodyti ją pasauliui. Iš tiesų objektų, kurie pretenduoja patekti į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą, parengiamieji viešinimo darbai yra kruopščiai planuojami ir nuosekliai vykdomi, o parodos, konferencijos, diskusijos ir ekskursijos yra neatsiejama to proceso dalis. Kauno modernizmas – beveik nežinomas reiškinys pasaulio žiūrovui. Tad pagrindinė šios parodos idėja buvo informacijos užsienyje sklaida. Paroda, ją lydinti knyga, konferencijos, diskusijos – visa tai turi padaryti Kauno modernizmą pažįstamą, arba bent jau girdėtą europiečiui, o jei pavyks – ir ne tik europiečiui. Drauge pastebėjome, kad šios architektūros palikimas mažokai pažįstamas ne tik apskritai Lietuvos žiūrovams, bet ir patiems kauniečiams. Todėl mūsų idėjos gerai sutapo su Valstybės atkūrimo šimtmečio tikslais – nutarėme

2018 m. vasario 14 d. Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje buvo atidaryta maža, tačiau didelio publikos dėmesio sulaukusi paroda „Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas 1918–1940 m.“ Vilniuje surengta paroda buvo premjera prieš jos kelionę aplink Europą. Kovą pristatyta UNESCO būstinėje Paryžiuje, paroda toliau pajudėjo į Milaną ir Romą, o gegužės gale grįžo atgal į šiaurę – keliavo į Taliną, Vroclavą, galiausiai vėlyvą rudenį bus atidaryta Briuselio meno centre BOZAR. Šį turą, kuris galbūt kirs Europos sienas, planuojama tęsti ir 2019 m. Paroda Europai ir pasauliui pristato Kauno tarpukario moderniąją architektūrą, ruošia dirvą paraiškai ją įtraukti į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Parodos kelionę lydi birželį Kaune vykstanti tarptautinė vasaros stovykla, kurioje diskutuojama Kauno modernizmo architektūros specifika ir vertė, rugsė-

Parodos „Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas 1918–1940“ kuratoriai. Iš kairės: Giedrė Jankevičiūtė, Marija Drėmaitė, Vaidas Petrusis. Alinos Ožič (Lietuvos žinios) nuotrauka

šia proga paskelbti pozityvią žinią, kad per pirmosios Nepriklausomybės dvidešimtmetį norėta, tikėta ir sugebėta pastatyti ne tik patogią, bet ir gražią, kokybiškos architektūros sostinę bei sukurti stiprią architektūrų mokyklą.

jį laukia Vidurio ir Rytų Europos modernizmo miestų forumas bei tarptautinė mokslinė konferencija „Modernizmas ateičiai“. Rugsėjo pradžioje Vroclave planuojama diskusija su Vidurio ir Rytų Europos architektūros tyrėjais apie šio regiono modernizmus ir jų ypatybes. Parodos naratyvą išplečia jos katalogas – beveik kolektyvinė monografija, išleista lietuvių ir anglų kalbomis. Atskiru leidiniu pasirodys ir konferencijos pranešimai. Tai jau ženklus įnašas į Lietuvos modernizmo architektūros, apskritai kultūros istoriografiją, suteikiantis papildomo svorio ir pačiai parodai, nuo kurios viskas ir prasidėjo. Apie parodos tikslus, turinį ir rengėjus NŽ-A redaktorius Nerijus Šepetys klausinėjo jos kuratorius – architektūros istorikę Mariją Drėmaitę, dailės istorikę Giedrę Jankevičiūtę ir architektūros istoriką bei paveldosaugos teoretiką Vaidą Petruļį.

Giedrė Jankevičiūtė: Parodos koncepcijos gimimas nebuvo akimirkos reikalas. Kauno architektūra nesileidžia dėliojama į lentynas pagal stiliaus požymius, nėra Kaune ir ypač ryškių pastatų, kuriuos būtų galima paversti tarptautinėmis tarpukario architektūros ikonomis. Kaunas truputį primena Briuselį, truputį šveicarų, truputį vokiečių miestus. Turi net Pietų Europos – Italijos, Portugalijos, Ispanijos – miestų modernizmo bruožų. Pavyzdžiui, tokie įtakingi architektai kaip Vytautas Landsbergis ir Stasys Kudokas yra italų mokyklos auklėtiniai, kitus jų kolegas išugdė vokiečių, prancūzų, belgų mokyklos. Kartu Kaunas pakankamai savitas. Tai tarsi jaučiame, „užuodžiame“, tačiau kaip tą savitumą apčiuopti, įvardyti? Pasakę, kad Kauno modernizmo architektūra mažesnio mastelio nei kitur, dėl to jaukesnė, arba kad modernistiniai kvartalai Kaune kompaktiški ir dėl to tiršti, arba kad ši architektūra tvari, ilgaamžė, nes sukurta kruopščiai dirbant iš kokybiškų, nors nebrangių medžiagų, Kauno specifikos neperteikiame. Visa tai tiesa, bet Kauno ypatingumas glūdi dar kažkur. Dėl to labai vykusiu laikau optimizmo terminą. Jis tinka Kaunui, nors ir galima pasakyti, kad tai PR kampanijos elementas. Jei bent kiek nuodugniau pažvelgsime į tarpukario istoriją, suprasime, kokie sunkūs ir neramūs buvo tie laikai – kupini įtampos, prieštaravimų, apviltų lūkesčių. Visgi tikėjimo ateitimi irgi buvo labai daug ir sakyčiau, būtent jis dominavo, nepaisant visų pesimistinių prognozių ir siūlymų kurti atsarginę Lietuvą Madagaskare. Optimizmo būta daug, nes jauną šalį, juolab jos naują sostinę kūrė jauni žmonės.

Jei paroda ir jos leidinys – naujas žvilgsnis į Kauną, tai norėčiau paklausti, kada ir kaip jis atsirado? Viena kita knyga ar projektas vis pasirodydavo, bet apie Kauno miesto veido išskirtinumą prabilta ne taip ir seniai. O kai prabilta, tai su trenksmu. Man truputį neaiškūs tas proveržis. Kas pasikeitė? Itikinkit mus, kad čia tikrai ypatingi, nepakartojami ir išskirtiniai dalykai, kurių nėra niekur pasaulyje.

M. D.: Kai man pasiūlė kuruoti šią parodą, iškart kilo pagrindinis klausimas – kas yra tas Kauno modernizmas tarptautiniame kontekste? Kaip ir ką papasakoti užsienio žiūrovui? Ar tai unikalūs, išskirtiniai reiškinys, ar bendraeuropinis, tipiškas ir būdingas? Sunkumų kėlė ir tai, kad nors pats architektūrinis palikimas neblogai ištyrinėtas, – daug žinome apie atskirus pastatus, miesto planavimą, augimą ir architektus, – tačiau bendrame tarptautiniame modernizmo judėjimo lauke Kauno modernizmas dar mažai pažintas. Tyrimas malšino tą „mūsų unikalojo tarpukario modernizmo“ euforiją, aiškiai matėm, kad nors mums visiems šis palikimas labai reikšmingas ir brangus, tačiau, žvelgiant

į Kauną tarptautiniame kontekste, čia nerasime išskirtinių šedevrų ar avangardinės architektūros mokyklos. Tad reikėjo rasti būdą kažkaip kitaip, ne per stiliaus prizmę pristatyti Kauno architektūros reikšmingumą pasauliui. Šią dilemą padėjo išspręsti optimizmas – sąmonės būseną, kuri gerai apibūdina tarpukariu susiformavusių, poimperinių valstybių didžiulį entuziazmą ir siekį statyti savo valstybes, kurti naujus, modernius identitetus. Taigi pasirinkta ne architektūrinio išskirtinumo, o optimistinio tikėjimo, kurį išreiškia tos architektūros gausa, modernumas, naujumas, iš Vakarų atsivežtos ir adaptuotos naujovės idėja. Ši optimizmo liudija ir radikali miesto transformacija, 1919 m. netikėtai jam tapus laikinąja Lietuvos sostine.

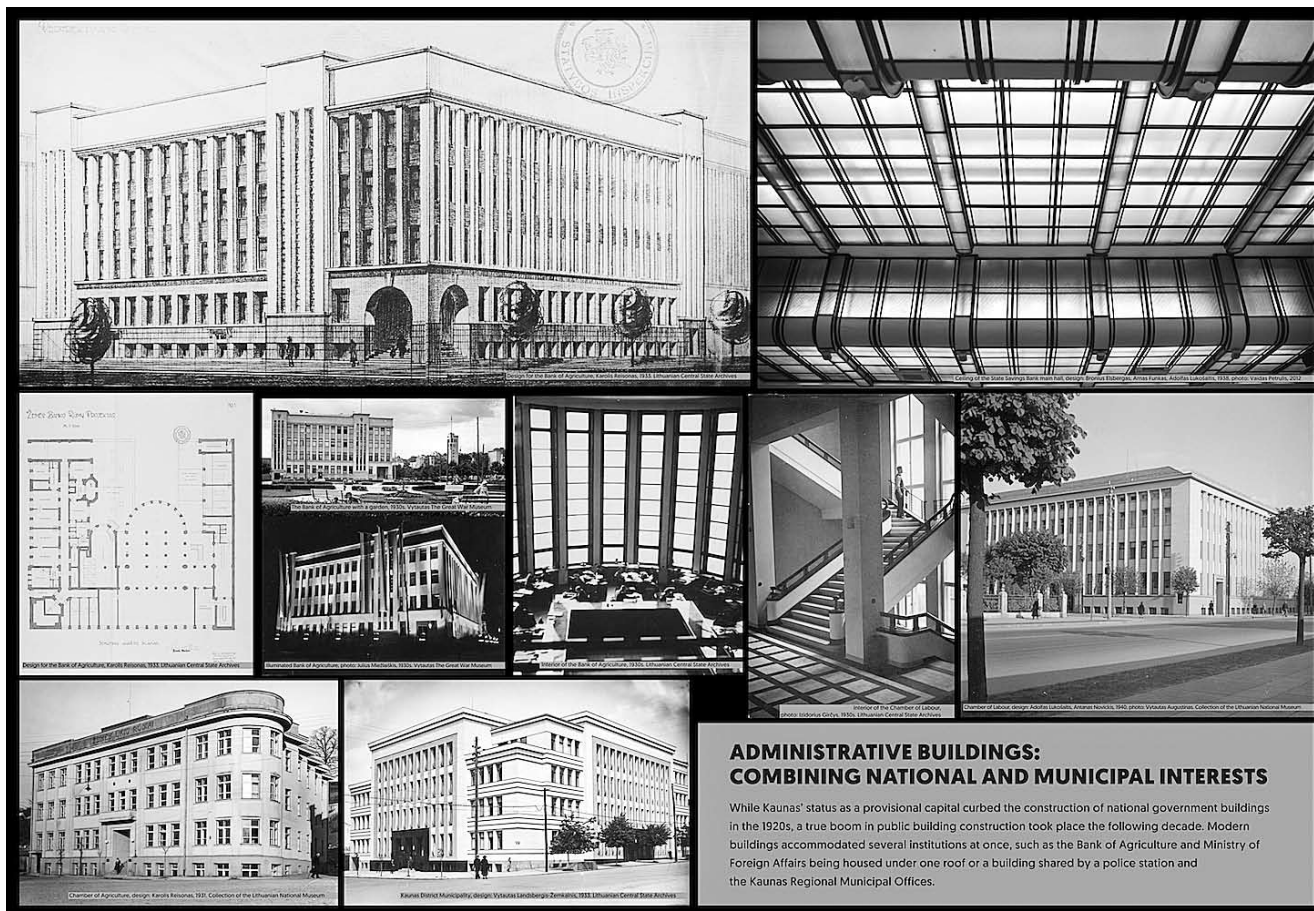
Per 20 metų miestas patyrė demografinį šuolį, jo teritorija išaugo septynis kartus, išduota 12 000 statybos leidimų, iškilo daugybė modernių pastatų. Architektūra čia atliko didžiulį vaidmenį. Jos svarba nesumenko ir sovietinės okupacijos metais, kai Kauno modernistinis paveldas įkūnijo prarastą valstybingumą, tapo jo atminimu, simboliu langu į Vakarus ir kokybės pavyzdžiu Lietuvos architektams. Ankstyvuojū sovietmečiu „socialistinio realizmo“ ideologija nepajėgė transformuoti susiklosčiusios Kauno architektūrinės tradicijos. Reprezentacinėse gatvėse atsirado netgi tiesmukų tarpukario pastatų kopijų. Šiandienos Kaunui modernistinis paveldas yra svarbus tapatybės šaltinis.

G. J.: Pirmą profesinį impulsą susidomėti Kauno modernizmo architektūra gavau rengdama *art deco* apraiškoms Lietuvos mene skirtą parodą, kurią su Osvaldu Daugeliu atidarėme Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje lygiai prieš dvidešimt metų – 1998 m. Tada pirmą kartą ištraukėme į viešumą nesisteminius kūrinius ir autorius, kurie netilpo į tuometinį meno istorijos kanoną. Eksponavome, pavyzdžiui, Karinininkų ramovės interjerų dekoro projektus, „atradome“ tokius architektus kaip Leonas Ritas ar Bronius Elsbergas, kurie buvo marginalizuoti matuojant architektūros vertę bauhausiškojo modernizmo kriterijais. Būtent *art deco* tyrimai mane paskatino dailės ir architektūros kūrinius matyti ne kaip sau pakankamus, o ieškoti juos suformavusių priežasčių – meninių, kultūrinių, socialinių, kai kada ir politinių. Naują postūmį būtent taip pasižiūrėti į Kauno architektūrą davė valstybės poreikius išreiškusios dailės tyrimai, kuriuos apibendrinau 2003 m. išleistoje knygoje *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.* Kai kurie jos pasazai – paruošiamoji medžiaga parodos skyriui apie simbolinius pastatus, dalį jos panaudojome perkėlę į naują kontekstą, sujungę su Vaido ir jo bendradarbių grupės atliktais tyrimais. Beje, mano knyga, kaip ir tuo pačiu laiku pasirodę Jolitos Mulevičiūtės tekstai, atskleidė, kad Lietuvoje nuo ketvirto dešimtmečio modernizmas

dažnai buvo tapatinamas su neotradicionalizmu. Tai padėjo nebesijaudinti, kad nepalikome ryškesnių pėdsakų avangardo istorijoje, ir pažvelgti į mūsų daile bei architektūrą kitaip, susiejant jos plėtotę tiek su vidiniais šalies visuomenės poreikiais, tiek su tarptautinio masto procesais. Tai labai pravertė apmąstant sąvoką „optimizmo architektūra“, kurią, kaip minėjau, laikau puikiu sprendimu.

Vaidas Petrulis: Paroda yra gerokai platesnio proceso dalis. Diskusijose ne kartą buvo iškilusi mintis, kad viena svarbiausių Kauno tarpukario architektūros žinomumo ir vertinimo prielaidų – nuolatinis dėmesys, nepaliaujamai konstruojamas ir perkonstruojamas diskursas. Ši architektūra visuomenės ir paveldosaugininkų dėmesio sulaukė dar sovietmečiu. Antai 1972 m. dėl architektūrinės vertės dalis šių pastatų atsirado paveldo sąrašė. Ko gero, tai vienas ankstyviausių modernizmo architektūros įpaveldinimo pavyzdžių tarptautiniu mastu. 1990 m., atgavus nepriklausomybę, susidomėjimas Kauno tarpukario architektūrinio sluoksnio augo su vis didesniu pagreičiu. Populiarūs straipsniai, paro-

dos, ekskursijos, interneto svetainės pradėjo kurti naują, šiuolaikinį miesto pasakojimą. Fenomenas pradėtas reflektuoti ir tarptautiniame kontekste. 2015 m. balandžio 15 d. Briuselyje „1919–1940 m. Kaunui“ buvo iškilmingai įteiktas Europos paveldo ženklas, patvirtinantis laikinosios sostinės fenomeno svarbą kuriant Europą. Tais pačiais metais Kaunui suteiktas ir UNESCO dizaino miesto statusas. Tarpukario palikimas čia įvardytas kaip vienas iš pagrindinių kriterijų. Į laikotarpį atsigręžta ir rengiant Kauno paraišką 2022 m. Europos kultūros sostinės vardui laimėti. Vienoje iš programų – „Modernizmas ateičiai“ tarpukario artefaktai bus interpretuojami platesniame meniniame, socialiniame ir kultūriniame kontekste. Pagaliau 2017 m. Kauno modernizmo architektūra įrašyta į UNESCO preliminarųjį sąrašą. Taigi akivaizdu, kad modernizmo palikimą kauniečiai sąmoningai priiima kaip vieną iš kertinių miesto identiteto elementų, siekia paversti Kauną vieta, liudijančia apie moderniąją XX a. pirmos pusės Europą. Paroda yra natūrali visų šių procesų seka, jos tikslas Kauno modernizmo gerbėjų auditoriją išplėsti už Kauno ir Lietuvos ribų.

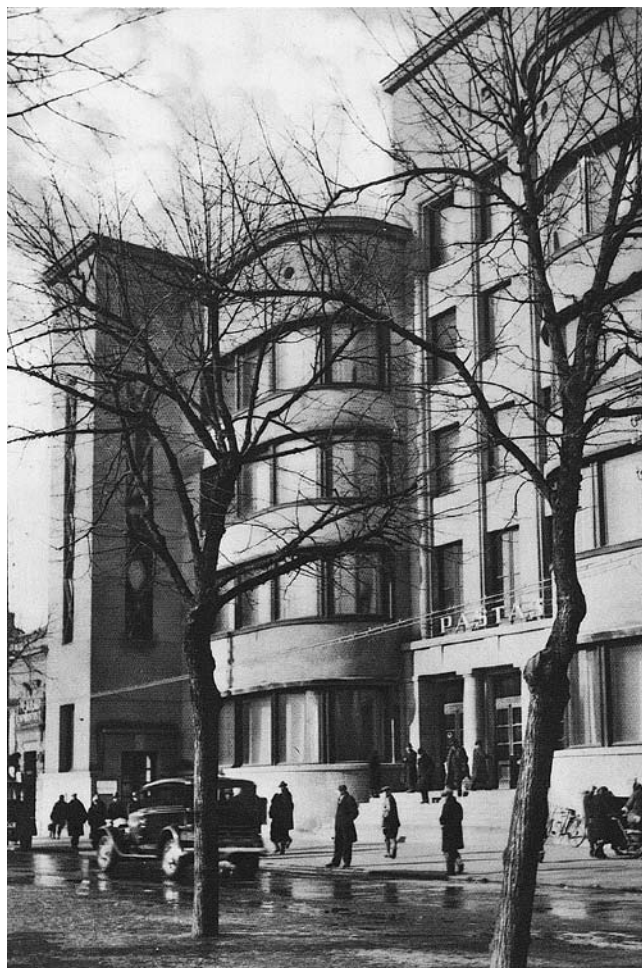
Parodos „Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas 1918–1940“ vienas planšetų, skirtas administracinių pastatų architektūrai. Dizaineris Linas Gliudelis

Na, jei kas manęs paklaustų, kas man yra Kaunas kaip nesugriautas tęstinumas iš anos Lietuvos, užsi-merkęs vardinčiais: Prisikėlimo bažnyčia, nusimetusi Radijo gamyklos aptaisus, be vinies (sakydavo anuomet) pastatydinta Halė, Karo muziejus, be abejo. Na, gal dar Paštas. Beveik tas pats, kaip pas jus. Kiek tokie skyrimai, išrinkimai nulemti vadinamojo „subjektyvaus skonio“, o kiek – atsinešamos legendos, susikaupusio mito, lydinčių pasakojimų?

V. P.: Simbolinių pastatų kategorijos atsiradimas parodoje yra svarbus elementas siekiant santykinai kukliame parodos stende perteikti kuo išsamesnį miesto paveikslą. Anot urbanisto ir architektūros teoretiko Kevino Lyncho, būtent orientyrai yra vienas svarbiausių miesto suvokimo būdų. Ieškoti orientyrų ir pagal juos formuoti miesto žemėlapi yra kone instinktyvus veiksmas, atsidūrus naujoje aplinkoje. Orientyrai yra savitas pirmasis miesto pažinimo sluoksnis, padedantis atskirus urbanistinės erdvės fragmentus jungti į bendrą pasakojimą. Taigi simbolinio miesto orientyro bei mazgo, traukiančio ir traukusio žmonės, reikšmė tapo dar vienu svarbiu atrankos kriterijumi.

G. J.: Vaidas jau atsakė, kad rinkdami simbolinius pastatus orientavomės į legendą, mitą, tradiciją. „Subjektyvaus skonio“ čia nėra. Penkis tarpukario Kauno reprezentacinius pastatus rinkome galvodami, kad per juos turime atskleisti svarbiausius tarpukario Lietuvos visuomenės orientyrus, pamatines tos visuomenės vertybes. Vytauto Didžiojo muziejus perteikia kolektyvinės tapatybės ieškojimus, pagrįstus visuotinai priimtu istorijos pasakojimu ir kultūros paveldo turtų pažinimu, Prisikėlimo bažnyčia yra paminklinė šventovė, kurią norėta paversti ir tautos panteonu, Karininkų ramovė simbolizuoja karinę, Prekybos, pramonės ir amatų rūmai – ekonominę galią, Centrinis paštas – komunikacijos plėtrą, atvirumą pasauliui. Turime dar ir šeštą objektą, apie kurį iki šiol beveik nekalbėta ir nerašyta. Tai nepastatytieji Valstybės rūmai – didžius užmojus, vizionieriškas ambicijas ir nepakankamą politinės realybės suvokimą simbolizuojantis projektas. Šis skyrius, kaip ir instaliacija su ažūrine užuolaida uždengtu šviestuvu, atkartojanti būdingą modernizmo architektūros detalę – apskritą langą, geriausiai liudija, kad parodoje ir jos kataloge pasakojama ne vien apie architektūrą. Tiksliau apie architektūrą kalbame, pasitelkę šalies, miesto, pastatų statytojų ir jų naudotojų gyvenimus. Dėl tokio požiūrio visi sutarėme iš karto, juk būtent taip mąstome apie architektūrą ir daile, rašome apie juos ir kituose savo tekstuose.

Paskiri pastatai – bet kuriame pasaulio mieste visada rasi ką ypatingo, tai, ką verta parodyti ir pamatyti. Kur

Centrinis paštas Kaune. 1932. Nuotrauka iš privataus rinkinio

kas rimčiau ir reikšmingiau, jei esama visumos, tam tikro kompleksiško. Trečio dešimtmečio viduryje Kauno išskirtinumas turbūt buvo neįtikėtinas medinukų, taip pat ir gerokai apgriuvusių, kiekis, jų skaičius net ir centre, ir titulinės nacijos miesto šeimininkų pasimetimas, kurį apibūdinčiau: vaikšto su tom suknelėm ir kostiumčiais kaimiečiai, suvažiavę į svetimą miestą ir vaidina valstybę. Kas sudaro tą jūsų paišomo Kauno miesto vaizdo kompleksškumą ir kaip jį atskleidžiat? Pagal kokius principus paišėt tą modernaus miesto ir jo statinių bei erdvių kolektyvinį portretą? Kokios jo kiekybinės charakteristikos?

V. P.: Visų Kauno modernistinių pastatų skaičius yra išties išpūdingas: kaip jau paminėjo Marija, per mažiau nei 20 metų buvo išduota daugiau nei 12 000 statybos leidimų, iš jų 7000 – gyvenamiesiems namams. Šiandien priskaičiuojame daugiau nei 6000 statinių, kurių statybos data iš prieškario, daugiausia ketvirto dešimtmečio. Natūralu, kad tai ne tik minėtieji simboliniai objektai ar kiti reikšmingi visuomeniniai pastatai. Miesto atmintis,

jo *genius loci* atsiskleidžia ir kasdienėje aplinkoje. Veikiantys Žaliakalnio bei Aleksoto funikulieriai, gyvenamieji namai, mokyklos, pramonės įmonės ir kiti objektai formuoja platų, įvairius interesus apjungiantį miesto audinį. Ne kiekvienas jų yra unikalios architektūros pavyzdys. Svarbi jų visuma. Be abejo, ir individualūs architektūros bruožai, kiekvieno jų unikali istorija. Savitą vietos dvasią kuria ne tik fasadai, bet ir išlikę originalūs smulkieji aplinkos elementai, pastatų tarpusavio santykis. Vaikščiodami miesto gatvėmis galime suskaičiuoti šimtus individualaus dizaino medinių modernizmo stiliškos durų. Interjerus puošia autentiški tureklai bei kiti elementai, todėl kalbant apie Kauną kaip miestą, kuriame modernizmas yra svarbi vietos dvasios dalis, svarbu suvokti, kad tai įvairiapusis reiškinys, tiesiogiai susijęs ne tik su paminklais, bet ir su kasdiene rutina.

M. D.: Jei šeši simboliniai pastatai parodoje reprezentuoja naujos sostinės ir naujos tapatybės kūrimą, t. y. jų išorės architektūra moderni, o vidaus dekorui būdingos tautinio stiliaus paieškos, tai sostinės augimas ir modernizacijos mastai atskleisti per funkcinę miesto modernizaciją (vandentiekio, kanalizacijos, susisiekimo, socialinės apsaugos infrastruktūros kūrimą) ir pastatų gausą. Išryškinome tokius aspektus kaip nauji sporto, pramogų, sveikatos apsaugos, administraciniai

ir ypač gyvenamieji pastatai – visa įvairi kasdienybės architektūra. Naująjį Kauną statėsi naujieji kauniečiai. Miestą tarpukariu projektavo apie 400 žmonių. Įdomu, kad urbanistinio planavimo požiūriu čia nerasime vieno įtakingo protagonisto – miesto perplanuotojo. Kaunas augo spontaniškai, be patvirtinto plano. Daugelis šių aspektų, naujų pastebėjimų apie tarpukario Kauno plėtrą, išplėtota paroda lydinčioje knygoje, kurią rašė net septyni autoriai – be mūsų trijų, dar penki savo sričių specialistai: Vilma Akmenytė-Ruzgienė, Norbertas Černiauskas, Paulius Tautvydas Laurinaitis, Viltė Mišonytė-Petruilienė ir Arvydas Pakštalis.

Optimizmas neatsiejamas nuo futurizmo, nuo ateities vizijos. Kiek tam skirta vietos parodoje?

M. D.: Suprantama, kad naujai statomą sostinę lydėjo nuolatinės vizijos apie jos ateitį, būsimą pavidalą. Pavyzdžiui, nugriauto soboro vietoje pastatyti vienuolikos aukštų nacionalinę biblioteką iš stiklo ir plieno. Šią temą savo tekste išplėtojęs Paulius Tautvydas Laurinaitis daugiausia rėmėsi spaudoje publikuotomis vietinių vizionierių idėjomis. Dailininko Liudo Parulskio prašėme šią medžiagą parodai vizualizuoti – jis sukūrė smagų grafikos koliažą apie tai, kaip atrodytų Kaunas, jei tos visos idėjos būtų įgyvendintos.

Kauno K. Donelaičio gatvė su Žemės banko fragmentu. Apie 1935. Sauliaus Kulakausko rinkinys

Kokie dar specialūs eksponatai, į kuriuos siūlot atkreipti dėmesį ir kuriuos norit paaiškinti?

G. J.: Parodos simbolinis centras – šviesos instaliacija. Jos inspiracija – Aleksandro Iljinienės valgomąjį (K. Donelaičio gatvėje pastatytą namą suprojektavo architektas Arnas Funkas 1933 m.) apskritas langas. Tai labai būdingas modernizmo architektūros elementas, sutinkamas viso pasaulio ketvirto dešimtmečio architektūroje. Tačiau parodoje (kaip ir ponios Iljinienės namuose) šį langą dengia tiulio užuolaida su kutais, toks kaunietiško „buržuazinio jaukumo“ simbolis, pasiūtas Marijos rankomis. Švari geometrinė detalė ir minkštas miesčioniško jaukumo atributas tobulai perteikia ketvirto dešimtmečio namų jaukumo idealą ir simbolizuoja to meto kauniečių gyvenamąją aplinką. Tai patvirtina išlikusios interjerų nuotraukos.

M. D.: Šią instaliaciją sugalvojo parodos architektai Ieva Cicėnaitė ir Matas Šiupšinskas, kurie nuo pat pradžių dalyvavo kuratorių susitikimuose, diskusijose, medžiagos aptarimuose. Architektų vaidmuo šioje parodoje apskritai buvo kertinis, nes labai aiškiai žinojome, kad nenorime sukurti „knygos ant sienos“ – stendų su nuotraukomis ir daugybe teksto, o norim perteikti formas, gausą, išskirtinumą, radikalią transformaciją. Architektų sukurta instaliacija kviečia iš išorės paliesti užapvalintą Kauno ir apskritai modernizmo architektūrai būdingą kampa, apžiūrėti miesto svarbiausius akcentus, o po to leistis kelionėn po jį, užėjus į instaliacijos vidų.

V. P.: Tikiu, kad norint pažinti miesto veidą būtina ieškoti neįprastų požiūrio taškų. Vienas iš tokių – galiniai miesto namų fasadai, kurie asocijuojasi su reprezentacijos stoka, nepagražintu miesto ir miestiečių gyvenimu. Būtent tokio rakurso ieškojome su fotografu Gintaru Česoniu, vystydami fotoesė, skirtą galiniams Kauno miesto fasadams. Paradoksalu, tačiau vertinant šios dienos akimis – būtent galinės namų erdvės, kuriuose dominuoja pragmatiškas utilitarumas, mums atsiskleidžia kaip autentiškas modernizmo estetikos liudijimas. Reprezentaciniai fasadai dažnai reprezentaciniai – su solidžiais balkonais, karnizais, įmantrių formų paradinėmis durimis bei prabangaus tinko sluoksniais. Tuo tarpu galiniai fasadai paprasti, nedekoruoti, kukliomis tarnų laiptinėmis paženklinėti. Jie retai atsiduria dėmesio centre. Čia nėra architektūrinio dekoro. Ornamentas čia nusikaltimas, jei prisiminsime žymiąją austrų modernisto Adolfo Looso frazę, kurioje puošnumas įvardytas kaip svarbiausias modernumo stokos požymis. Savo fotoesė bandome atskleisti, kad naujoji modernaus miesto gyvenimo kokybė bei galutinis atotrūkis nuo carinės Rusijos imperijos architektūrinio

mentaliteto įvyko modernų pavidalą suteikus kiemų erdvėms.

M. D.: Dinamišką miesto transformaciją perteikėme specialiai parodos įvadui sukurtu videofilmu (autoriai – laidos STOP juosta komanda Svetlana Gužauskienė, Jurgė Pridotkaitė, Rytis Titas ir animatorius Vytautas Aukščiūnas su dizaineriu Linu Gliaudeliu). Tai glaustas penkių minučių pasakojimas apie Kauną (ir apskritai Lietuvą) nieko nežinančiam žiūrovui. Architektės Vikos Pranaitytės ir Jomanto Padgursko sukurtas Kauno miesto planas su penkių simbolių pastatų maketais leidžia suvokti Naujamiesčio plėtrą ir grafiškai ja pasigėrėti. Atskirą meno kūrinį sukūrė ir skulptorius Lukas Šiupšinskas – tai pastato (ar net viso miesto) archeologiją primenantis objektas, kuriame įkomponuotos autentiškos tarpukario medžiagos ir detalės. Prie šio eksponato atsiradimo prisidėjo ir Kauno kolekcininkai.

Manau, kad apskritai svarbu, jog į architektūrą parodoje ir tyrimuose žvelgiame ne kaip į siaurą profesinį reikalą ar vien tik estetinio pasigėrėjimo objektą, bet kaip į bendros tarpukario kultūros dalį, kuri reprezentuoja valstybę.

Knygoje išpūdį daro šimtukas: priekiniai ir užpakaliniai fasadai, puošybos elementai, detalės ir interjerai. Gražu žiūrėti. Bet kas tai – ar daugiau išlikęs, ar daugiau dingęs miestas? Turiu čia galvoje ir žmones: buvusius šeiminkus, statytojus, užsakovus. Kiek jų atsidūrė Sibire, IX forte, Lenkijoje ar Vokietijoje, Australijoje, JAV? Koks tas žmogiško turinio tęstinumas, kad ir šimte veidų?

G. J.: Prieš keletą metų atrodė, kad Kaunas miršta, bet dabar matome, kad jis bando atsigausti, prasiveržė kažkur kaupta energija. Kas bus, kol kas sunku pasakyti, miestas gerokai suvargęs, sunaudotas, vietomis tiesiog nuniokotas. Man atrodo, kad dabar kaip tik ir sprendžiasi Kauno likimas: jis arba pakeis savo tapatybę ir tarpukario dvasia galutinai nugrims į praeitį, arba atsinaujins integruodamas turimą paveldą, kuris bent kol kas yra patraukliausias ir žaviausias Kauno savybė. Vienas kitas šios tendencijos simptomas matyti – tvarkomi Iljinų namai, restauruotas daktaro Gylio namas. Sunkiai, vargingai, bet juda Vytauto Didžiojo muziejaus rekonstrukcija. Gaivindami pastatus ir sužinome žmonių istorijas. Apie žmones – užsakovus, statytojus, naudotojus – nemažai kalbame savo tyrime. Man atrodo, kad mūsų parodoje ir leidinyje tai atspindi. Konstruodami pastatų istorijas, iškėlėme tikrai nemažai primirštų, pamirštų ar visai nežinotų vardų. Tai gijos, kuriomis galima sekti. Kalbant apie architektūros gyvybę, tegaliu priminti, kad mes – istorikai.

Ne investuotojai, restauruotojai ar paveldo operatoriai. Naudojam tokius instrumentus ir įrankius, kokius turim. Parodoje ir kataloge bandėme atkreipti dėmesį į tuos pastatus ir jų savybes, kurios mums atrodo tipiškausios arba vertingiausios. Norėjom parodyti gražų Kauną, nes suvokiam jį kaip gražų miestą. Nei praeities, nei dabarties neidealizuojam, gerai matom, kokioj apverktinėj būklėj šiandien yra kai kurie tarpukario Kauną formavę pastatai – Pienocentras, Prekybos, pramonės ir amatų rūmai. Nerimaujame ir jaudinamės dėl Vienybės aikštės, Pašto, Lietuvos banko likimo. Bet parodoje ir leidinyje siekėme rekonstruoti istoriją, o ne kelti opų visų šių pastatų likimo klausimą. Be istorinės

rekonstrukcijos vargiai įmanoma visavertiškai suvokti dabartį. Kita vertus, Marija su Vaidu nemažai laiko ir jėgų skiria ne tik tyrimams, bet ir jų rezultatų sklaidai masinėje žiniasklaidoje, t. y. ugdo plačiąją visuomenę, stengiasi pasiekti tuos, nuo kurių priklauso sprendimai ir investicijos. Jie abu veikia ir paveldosaugos srityje, Vaidas palaiko ryšius su Kauno savivaldybe. Bet tai jau kiti dalykai – su paroda susiję, bet tik iš dalies. Tam, kad atsirastų geri sprendimai, reikia istorinės savimovės, skonio, entuziazmo ir pinigų. Paroda nukreipta į pirmuosius tris. Beje, entuziazmą PR kampanijos kartais visai neblogai paskatina, o tai padeda rasti gerus sprendimus. Esam optimistai. ❏

Medilė Šiaulytė. 2018. Piešinys

LIETUVIŠKŲ RŪMŲ EPOPEJA: VALSTYBĖS RŪMAI KAUNE

Giedrė Jankevičiūtė

Dar tik formuojantis nepriklausomos valstybės vizijai, lietuviai, sekdami anuomet regione paplitusiais pavyzdžiais, pradėjo galvoti apie Tautos namų statybą Vilniuje. Namams net nupirkta sklypas ant Tauro kalno šlaitų – viename iš panoraminių miesto taškų. Tačiau šiuos planus sustabdė Didysis karas. Po karo projektas tapo nebeaktualus, nes 1918 m. tautos namais tapo visa Lietuva. Tačiau 1919 m. sausį jaunosios respublikos vyriausybei teko trauktis į Kauną, kuriame ji ir liko iki pat sovietų okupacijos 1940 m. birželį. Vilnius buvo prijungtas prie Lenkijos. Vis dėlto valstybės kūrėjai nepamiršo nepastatytųjų rūmų – lietuviškos palaikymui skirtos ir ją išaukštinančio statinio. Nebaigto darbo nerimo nenumaldė ir įgyvendinti projektai: laikinojoje sostinėje iškilę Lietuvos banko, Lietuvos pašto, Vytauto Didžiojo muziejaus pastatai, auganti Prisikėlimo bažnyčia¹. Svajonės ir kartėliai galiausiai susijungė į pozityvų apsisprendimą: statyti Kaune Valstybės rūmus. Kad ir kaip būtų keista, ilgą laiką šis didingas ir ambicingas sumanymas mūsų savižinos istorijoje buvo ignoruojamas. Susidomėjimo juo nepažadino nei ambicijas nuo sovietmečio pabaigos kursčiusi Valdovų rūmų statybos kampanija, nei demagogiškai atnaujinta Tautos namų statybos Vilniuje akcija, nors abi skatino susimąstyti apie lietuviškų rūmų statybos moderniaisiais laikais epopėją ir jos varomąsias jėgas. Kita vertus, Valstybės rūmai – dar viena neišsipildžiusi svajonė, veikiau nesėkmės, o ne sėkmės istorija, tad ją prisiminti greičiau nepatogu, nei malonu.

Iki parodos *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas 1918–1940* ir jos katalogo² buvo paviešinti tik du Valstybės rūmų vizijos atvaizdai, bet bent kiek plačiau ir giliau jų interpretuoti nebandyta. Morta Baužienė žurnale *Archiforma* 2001 m. publikavo vieno iš konkurso laimėtojų lenkų architekto Adolfo Szyszko-Bohuszo

projekta, o Čekijos architektūros istorijoje pėdsaką palikęs Karlo Kurto Perlsee spalvotą, skulptūrinėmis alegorijomis dekoruoto reprezentacinio interjero vaizdą 2003 m. aš pati pritaikiau iliustruoti Lietuvos viešųjų erdvių ideologinio prisotinimo dailės kūriniais procesui knygoje *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (2003)³. Architektūros muziejuje saugoti, dabar Lietuvos nacionaliniame muziejuje atsidūrę Perlsee kruopščiai nubraižyti ir nuspalvinti planšetai bei 1939 m. išleista trikalbė konkurso sąlygų brošiūra – rimčiausias įvykio liudijimas ir pagrindinis šaltinis. Be jų, dar išliko konkurso rengėjų ir dalyvių susirašinėjimo fragmentai Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) Ministrų kabineto fonde, kelios žinutės ketvirto dešimtmečio lietuviškoje spaudoje, skelbimai apie konkursą užsienio architektūros leidiniuose, apie kuriuos žinome netiesiogiai, nes mūsų pačių jie kol kas neidentifikuoti, ir lietuvių architekto Jurgio Okunio eskizai. Dar yra Szyszko-Bohuszo, vienos estų ir vienos latvių komandos projektų nuotraukos, saugomos Vroclavo, Talino ir Rygos architektūros muziejuose. Medžiagos nedaug. Tačiau jos pakanka rekonstruoti viziją, o per tai – pasinerti į nepriklausomos Lietuvos Respublikos istorijos saulėlydžio laikus ir pamėginti išivaizduoti, kaip šią situaciją suvokė, matė, vertino dalis šalies elito – konkurso sumanytojai.

Pradėjus gilintis į Valstybės rūmų konkurso istoriją, savaime kyla klausimas: kaip atsitiko, kad visą tarpukarį liepsnojusių ideologinių kovų dėl Vilniaus kontekste 1938 m. staiga buvo apsispręsta statyti Valstybės rūmus Kaune ir kodėl Vilniaus inkorporavimas į Lietuvos sudėtį 1939 m. rudenį niekaip nepaveikė konkurso eigos?

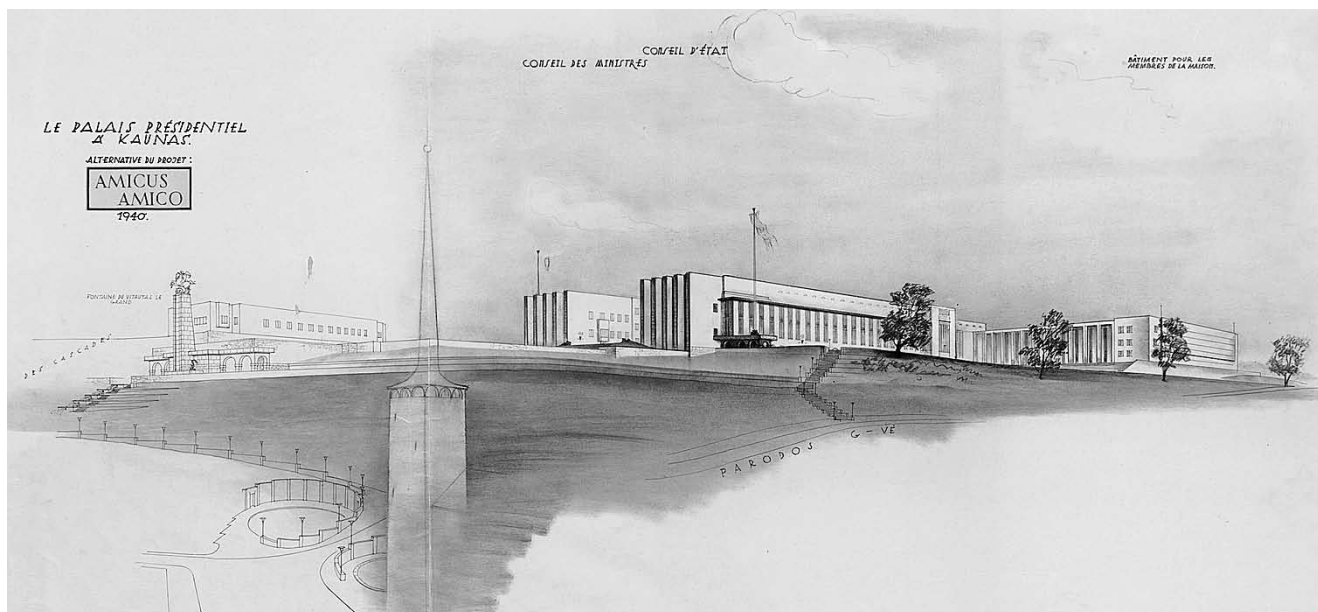
Po 1939 m. kovą ištikusio Klaipėdos krašto praradimo neišgaravusį organizatorių pasiryžimą tęsti konkursą

¹ Žr. pokalbį šiame žurnalo Nr. apie „optimizmo architektūrą“.

² Giedrė Jankevičiūtė, Vaidas Petrusis, „Neįgyvendintas valstybinimo simbolis: Valstybės rūmai“, in: *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940*, sudarė Marija Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 140–149.

³ Morta Baužienė, „Valstybės rūmų eskizinio projekto konkursas“, in: *Archiforma*, 2001, Nr. 2, p. 84–86; Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir*

valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, p. 47. Tarp tautiniu mastu Szyszko-Bohuszo projektą paviešino: Andrzej Szczerski, *Modernizacja: Sztuka i architektura w nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1939*, Łódź: Muzeum Sztuki w Łodzi, 2010, p. 288, il. 139.

Valstybės rūmų Kaune konkursinis projektas „Amicus amico“. 1940. Architektas Karl Kurt Perlsee. Lietuvos nacionalinis muziejus

tiktų apibūdinti kaip sunkiai suvokiamą optimizmą, daug panašesnį į desperatišką užkietėjimą. 1939 m. rugsėjį Vokietijos ir SSRS pradėta Lenkijos puolimą, taigi Antrojo pasaulinio karo pradžia, Lietuva pasitiko kaip neutrali valstybė, bet jos naikinimas jau irgi buvo prasidėjęs. Šiandien girdime, kad retas tesuprato, kas vyksta, tačiau iš tiesų pakako žmonių, kurie aiškiai matė, kad Lenkijos sunaikinimo rezultatas – Vilniaus gražinimas Lietuvai – buvo danajų dovana, nedviprasmiškai liudijanti komunistinio monstro kėslus. Istorinė sostinė gražinta jau gerokai sovietų nualinta, be to, su priedu – karinėmis įgulomis visame krašte. Tad kodėl Valstybės rūmų konkursui leista plėtotis toliau? Aklai pasiduota patvirtintam planui ar nenorėta atsisveikinti su savivertę keliančia svajone?

VALSTYBĖS RŪMŲ POREIKIS: LAIKINOJI SOSTINĖ NEBELAIKINA?

1938 m. kovo 17 d. gavusi ultimatumą, žinomą pagal tuometinio Lenkijos užsienio reikalų ministro Józefo Becko pavardę, Lietuva aiškiai suprato: artimiausiu metu Vilniaus jai nematyti, tad laikinąją sostinę laikytą Kauną teks labiau pritaikyti nuolatinei valstybės sostinei. 1938 m. spalio 9 d. pirmą kartą nuo 1925 m. nebuvo minima Vilniaus gedulo diena. Taigi sprendimą statyti Valstybės rūmus Kaune padiktavo politinė tikro-

vė ir reali būtinybė. Pasak istorikės Vilmos Akmenytės, ketvirto dešimtmečio pabaigos privačių statybų bumas, miesto plano revizija, valstybės įstaigoms pritaikytų pastatų kapitaliniai remontai, siūlymai užsienio valstybės atstovaujantiems diplomatams atsisakyti nuomos ir įsigyti sklypus nuolatiniams atstovybių būstinėms liudijo blėstantį pojūtį, kad Kaune įsikurta laikinai. Valstybės rūmų konkursas, pasak jos, – atviras pripažinimas, kad istorinė sostinė Vilnius – tik siekiamybė, o realia sostine virsta laikinumo statusą bandantis nusimesti Kaunas⁴.

Iš tiesų istorinės sostinės atgavimo galimybe suabejojta jau 1936 m., kai Beckas Tautų Sąjungos asamblėjos kuluaruose pasiūlė Lietuvos užsienio reikalų ministrui Stasiui Lozoraičiui pagaliau susitarti dėl diplomatinių santykių užmezgimo, kaip tai padarė SSRS ir Rumunija, nepaisant ginčijamų Rumunijos teisių į Besarabiją. Vis dėlto kurį laiką tebesitikėta stebuklo ir visos svarbiausios valstybės institucijos – Prezidentūra, Ministrų kabinetas, Seimas dirbo kaip dirbė itin kukliose patalpose. Prezidentūra glaudėsi buvusioje gubernatoriaus rezidencijoje, kuri tenkino tik minimalius reprezentacijos reikalavimus⁵. Iš Vilniaus į Kauną persikėlusį Valstybės taryba ir Ministrų kabinetas iš pradžių dirbo buvusiuose Rusijos valstybinio banko rūmuose (past. 1913) ant dabartinių K. Donelaičio ir Maironio gatvių kampo (čia buvo išrinktas ir prisiekė

⁴ Vilma Akmenytė, „Lietuvos nelaimė, tapusi Kauno laime: Laikinosios sostinės fenomenas“, in: *Optimizmo architektūra*, p. 41.

⁵ Šiuose Saliamonui Feinbergui priklausiusiuose namuose gubernatorius įsikūrė dar 1866 m. Pasibaigus nuomos sutarčiai, t. y. 1876 m., valdžia pastatą įsigijo. 1877 m. namai rekonstruoti; be kitų patobulinimų,

įrengta vietinė kanalizacija. Feinbergo namus pritaikant Lietuvos Respublikos prezidentūrai, pastatas 1924 m. buvo remontuojamas, įrengta centrinio šildymo sistema. Šis patobulinimas, kaip ir carinių laikų kanalizacija, to meto Kaune buvo išimtinis patogumas.

pirmasis valstybės prezidentas)⁶, o 1921 m. Ministrų kabinetas įsikūrė buvusioje Kauno tvirtovės inžinierių valdybos viršininko rezidencijoje (past. 1890) K. Doneičio gatvėje ir čia veikė iki pat 1940 m.⁷ Steigiamasis Seimas pradėjo posėdžiauti Miesto teatre, bet netrukus gavo patalpas Kauno gubernijos berniukų gimnazijoje (past. 1862, rekonstrukcija 1909) Gimnazijos gatvėje. Po Smetonos perversmo paleidus Seimą, pastatas 1927 m. atiteko valstybinei „Aušros“ mergaičių gimnazijai. 1936 m. sušauktą Ketvirtąjį Seimą (1936–1940) priglaudė Teisingumo ministerija (archit. Edmundas Frykas, 1929). Čia Seimas posėdžiavo iki pat sovietų okupacijos. Taigi, apsisprendus skelbti reprezentacinių rūmų projekto konkursą, reikėjo galvoti apie naujus namus visoms valstybinės valdžios institucijoms: Prezidentūrai, Seimui, Ministrų kabinetui ir aiškios vietos

⁶ Išsiskirsčius Valstybės tarybai, kuri perdavė įgaliojimus Steigiamajam Seimui, pastate liko dirbti Finansų ministerija, iki 1928 m., kol buvo statoma nauja banko būstinė, veikė Lietuvos bankas.

⁷ Pastate buvo vietinis vandentiekis ir kanalizacija. 1922 m. pastatas padidintas, jo plotas išplėstas šoniniams flygeliams pristačius antrąjį aukštą. Stengtasi, kad pakeitimų nebūtų matyti ir tai sėkmingai pasiek-

valdymo struktūroje neturėjusiai, bet tebeegzistavusiai Lietuvos valstybės tarybai. Iš tiesų ambicingas, įpareigojantis, valstybės brandą leidžiantis pademonstruoti sumanymas!

UŽSAKOVŲ VIZIJA

Valstybės rūmų konkurso komisija buvo sudaryta 1938 m. birželio 21 d. Iš pradžių jai pirmininkavo Prezidento kanceliarijos viršininkas Pijus Bielskus, greitai šias pareigas perėmė Ministrų tarybos kanceliarijos vadovas Mykolas Žilinskas⁸. Nutarta skelbti tarptautinį konkursą, nors 1938 m. rudenį Lietuvos inžinierių ir architektų draugija kreipėsi į komisiją, prašydama, kad konkursas būtų vietinis, tik vyktų pagal tarptautinius reikalavimus: dalyvautų vietiniai architektai, o žiūri

ta. 1930 m. pagal Vladimiro Dubeneckio projektą rekonstruoti rūmų interjerai, pakeistas vamzdynas ir santechnikos įranga. Namas nedidelis, bet jame atsirado vietos ir tarnybiniam butui. 1934–1939 m. šiame bute gyveno užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis su šeima.

⁸ Valstybės rūmams statyti tarpžinybinės komisijos protokolas, 1938-06-25, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 127–127ap.

Valstybės rūmų Kaune konkursinis projektas „Amicus amico“. 1940. Architektas Karl Kurt Perlsee. Lietuvos nacionalinis muziejus

daugumą sudarytų užsieniečiai, geriausia, manė draugija, – estai ir latviai⁹.

Dėl rūmų vietos ginčų nekilo. Pasirinktas Žaliakalnio plotas, naudotas žemės ūkio ir pramonės parodoms. Iš čia atsiveria puiki Kauno panorama, vieta gerai matoma iš pietryčių, pietų ir pietvakarių. Siekta, kad ant Parodos kalno iškilę Valstybės rūmai taptų ne tik ryškiu simboliniu pastatu, bet ir reikšmingu urbanistiniu akcentu, dalimi, jei remsimės vokiečių modernisto Bruno Tauto idėja, miesto karūnos – *Stadtkrone*, kurią pradėjo formuoti Prisikėlimo bažnyčia. Šventovė simbolizavo lietuvių tautos ir valstybės atgimimą, rūmai būtų liudiję valstybingumo galią ir tvirtumą.

Ne paskutinėje vietoje renkantis sklypą, matyt, buvo jau susiklosčiusi infrastruktūra. Iki 1938 m. gretima Žaliakalnio dalis spėjo virsti rezidenciniu kvartalu. Žalumos supamose vilose, nedideliuose ir patogiuose keliabučiuose apsigyveno naujasis valstybės elitas – teisininkai, gydytojai, rašytojai, universiteto profesūra, architektai, inžinieriai, mokytojai, dailininkai, diplomatai, politikai.

Nusprendus, kad rūmai bus statomi pietvakarinėje sklypo dalyje, iš kur atsiveria gražiausias vaizdas į Kauną ir gražiausias vaizdas iš Naujamiesčio pusės, o pietrytinėje pusėje įrengiamas iškilmingas privažiuojimas ir parkas, pastebėta, kad nepakaks vietos prezidentūros sodui, tarnautojų gyvenamiesiems namams, ūkio pastatams, dėl to reikia išpirkti daugiau žemės. Sudarytas pirktinų sklypų sąrašas – iš viso 3,3 ha¹⁰, nustatytos jų kainos. Sąrašas turėjo būti išlaptintas, kad pasklidus kalboms apie valdžios ketinimus, nekiltų spekuliacijos banga.

Konkurso sąlygas komisija apsvarstė 1939 m. sausį¹¹, o vasarį jos išleistos atskira brošiūra lietuvių, prancūzų ir vokiečių kalbomis¹².

Sumanymo būta iš tiesų didingo. Planuojamą kompleksą turėjo sudaryti grupė pastatų – Prezidento rūmai, Prezidentūros kanceliarija, Ministrų kabineto rūmai ir Valstybės tarybos įstaiga. Tikslus pastatų skaičius nurodytas, tik išvardintos aštuonios funkcinės patalpų grupės: 1) reprezentacinės salės; 2) kambariai kasdienėms audiencijoms; 3) prezidento rezidencija; 4) gyvenamieji kambariai garbės svečiams; 5) Prezidentūros kanceliarija; 6) Ministrų tarybos ir Valstybės tarybos

darbo kabinetai; 7) gyvenamosios patalpos Prezidentūros ir Ministrų tarybos tarnautojams; 8) ūkinės patalpos¹³. Prie reprezentacinės rūmų dalies turėjo būti įrengtas išskilmėms pritaikytas privažiuojimas ir aikštė (*cour d'honneur*), reprezentacines patalpas nurodyta projektuoti pirmame aukšte, prezidento audiencijų ir gyvenamosioms patalpoms numatyti atskirus privažiuojimus, prezidentui suprojektuoti privatų sodą, o dalį ansamblių supsiančio parko skirti oficialiems priėmimams (*garden party*) šiltuoju metų laiku¹⁴. Sąlygų priede gana smulkiai aptarta patalpų paskirtis, net nurodytas galimas iškilmių dalyvių skaičius, protokolo numatoma ceremonijos eiga. Pavyzdžiui, skyrelyje „Reprezentacinės patalpos“ paaiškina, kad jos skirtos kredencialų įteikimui ir iškilmingoms vaišėms (pusryčiai 36–40 asmenų, pietūs 120 asmenų, priėmimai 300 asmenų), apibūdinamas kiekvienos iš šių ceremonijų vyksmas. Apie pietus 120 asmenų rašoma: „Svečiai sutinkami vestibulyje ir didžiojoje galerijoje, lydimi į audiencijų salę, iš audiencijų salės į didįjį valgomąjį. Jų kelias iš audiencijų salės į valgomąjį pageidaujamas kiek ilgesnis, kad galėtų susiformuoti svečių eiseną. Po pietų, kavai gerti, naudojami salionai ir žiemos sodas. Jei priešpieť daromas užkandis, tai jis paruošiamas didžiajame salione, arba mažajame valgomajame. Didžiajame valgomajame turi būti numatyta vieta salioniniam orkestrui“¹⁵.

Reikiamų patalpų sąrašė nurodyti kai kurių matmenys: baliaus salė su vieta orkestrui – 300 m², žiemos sodas – 150 m² ir t. t. Įvairių patalpų aprašymai perteikia nemažai vertingų detalių, nušviečiančių tiek to meto privilegijuotųjų kasdienybę, tiek jos idealų modelį, siekiamybę. Pavyzdžiui, reprezentacinių renginių aptarnavimui skirtose ūkinėse patalpose turėjo būti „geroji“ ir „juodoji“ virtuvės. Pastarojoje – skyriai daržovėms, žuviai, mėšai ir paukštienai valyti, patiekalų žaliai paruošti. Išskirtos virtų patiekalų ir užkandžių paruošimo, virimo ir kepimo patalpos, indų plovykla, atskiri kambariai gaminimo ir serviravimo indams, stalo baltiniams, produktų sandėliai, vyno rūšys, virtuvės šefo raštinė ir svėrimo patalpa, virtuvės darbuotojų valgomas, drabužinės, prausyklos, tualetai, net atsarginių baldų sandėlis su dirbtuve¹⁶. Prezidento ir jo šeimos narių gyvenamosiose patalpose nurodyta suprojektuoti spor-

⁹ Architektūros sekcijos sekretoriaus A. Varno 1938-11-10 raštas su Lietuvos architektų ir inžinierių sąjungos architektų sekcijos 1938-10-31 susirinkimo protokolo ištrauka, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 53.

¹⁰ Devyni sklypai, kurių plotas 7386 m², prie Prūsų gatvės, trys sklypai prie Kipro Petrausko gatvės (3692 m²), sklypas prie Radastų gatvės, o kad prieigos ir vaizdai būtų tinkami, siūlyta išpirkti ir 13 sklypų prie Donelaičio, Lydos ir Parodos gatvių (Valstybės rūmams statyti komisijos posėdžio protokolas, 1938-12-12, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 129–130ap).

¹¹ Tarptautinį konkursą nutarta skelbti 1939 m. sausio 30 d. Ši nutarimą priėmė Ministrų kabinete susirinkusi Valstybės rūmams statyti komisija, pirmininkaujant komisijos pirmininkui Ministrų tarybos kanceliarijos direktoriui Mykolui Žilinskui ir dalyvaujant komisijos nariams Respublikos prezidento kanceliarijos viršininkui Pijui Bielskui, URM

protokolo šefui Stasiui Girdvainiui, KAM Karo butų skyriaus viršininkui Juozui Barzdai-Bradauskui, VRM vyr. statybos ir sauskių inspektoriumi inž. Antanui Novickiui, Inžinierių ir architektų draugijos atstovui, VDU architektūros profesoriui Mykolui Songailai (Kauno m. savivaldybė inž. arch. Antanui Jokimui, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 50).

¹² Valstybės rūmų eskizinio projekto konkurso sąlygos = *Conditions du concours pour le projet d'esquisse de la construction du palais présidentiel a Kaunas = Bedingungen für den Entwurfs-wettbewerb zum bau des Staatspalais in Kaunas*, Kaunas: Spindulys, 1939.

¹³ *Ibid.*, p. 3.

¹⁴ *Ibid.*, p. 4.

¹⁵ *Ibid.*, p. 7.

¹⁶ *Ibid.*, p. 8–9.

to salę ir turkišką pirtį (hamamą)¹⁷ – nieko panašaus nebuvo nė vienoje iš tarpukario Lietuvos rezidencijų.

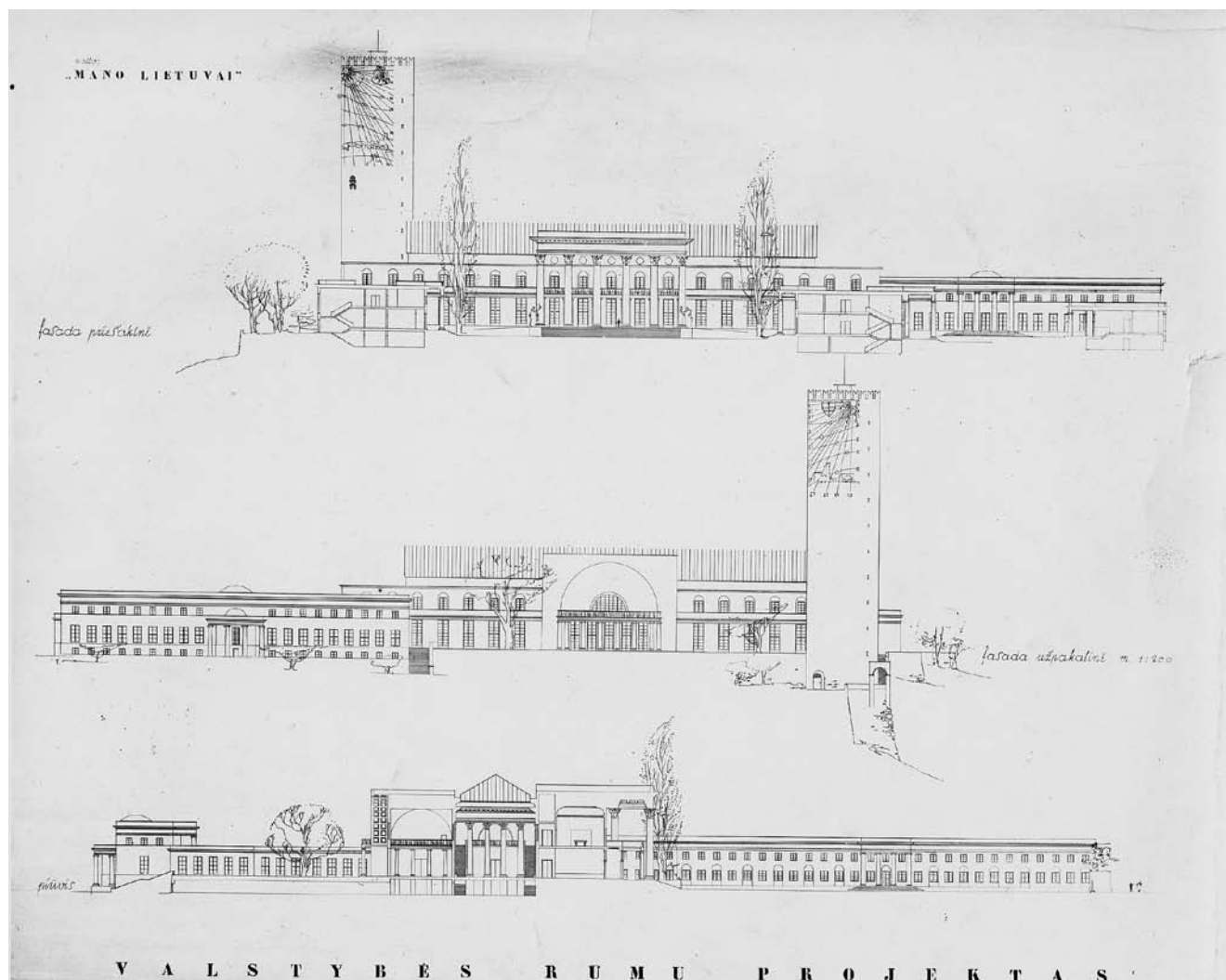
Bendrų ūkinių patalpų apraše laiko realijas perteikia reikalavimai suprojektuoti sandėlius vėliavoms ir iluminacijų prietaisams, numatyti vietą bendrai ledainei, kuri turėjo atlikti didelio šaldymo kambario funkcijas. Ištisas skyrius skirtas slėptuvėms išvardyti – tai patvirtina, kad karo grėsmė buvo suvokiama puikiai, ruošiasi nuo jos kiek įmanoma apsisaugoti.

Tikėtina, kad Lietuvos Valstybės rūmų vizija, be kitų pavyzdžių, įkvėpė ir kaimynai latviai, panašiu laiku ėmėsi įgyvendinti didingą prezidento Kārlio Ulmanio monumentalios statybos planą. 1936 m. Latvijos Ministrų kabineto nurodymu buvo įkurtas Nacionalinis architektūros komitetas. Jis inicijavo grandiozinius Rygos urbanistinio pertvarkymo planus, suprojektuota ir

pastatyta monumentalių visuomeninių pastatų, tarp jų ir keletas ministerijų. Tiesa, aukščiausios valdžios institucijos liko, kur buvusios, – Rygos pilyje ir Landtage. Tačiau šios patalpos, dekoruotos tautinio stiliaus baldais ir Latvijos valstybingumą akcentuojančiais simbolinės prasmės dailės kūriniais, atitiko visus reprezentacijos reikalavimus.

Taigi ir Lietuvos Valstybės rūmus reikalauta projektuoti orientuojantis į ketvirto dešimtmečio pabaigoje modernizmą Vakaruose nustelbusį neotradicionalizmą. Tiesa, šis reikalavimas kaip tik ir kėlė daugiausia neaiškumų susidomėjusiems konkursu architektams. Pavyzdžiui, į žiuri narius pakviestas tarptautinis architektūros autoritetas švedas Erikas Gunnaras Asplundas, patvirtindamas savo dalyvavimą žiuri darbe, siūlė organizatoriams išsiuntinėti būsimiems konkurso dalyviams patikslinimą, kad nurodymas, jog „pastato architektūra turi išlaikyti klasikinio stiliaus dvasią“, reiškia

¹⁷ *Ibid.*, p. 10.

Valstybės rūmų Kaune konkursinis projektas „Mano Lietuvai“. 1940. Architektai Adolf Szyszko-Bohusz, Jan Oglódek. Vroclavo architektūros muziejus

ne privalomą orientaciją į klasikos paveldą, į istorinius stilius, bet tokio pobūdžio pastatui pageidautiną klasikinį monumentalumą ir orumą¹⁸. Tą patį klausimą kėlė ir čekas Janas Chomutovský¹⁹. Matyt, prašymų patikslinti reikalavimą būta daugiau, nes komisija parengė ir išsiuntinėjo projekto sąlygų aiškinamąjį raštą su štai tokia formuluoote: „Klasikinėje dvasioje reiškia, kad pastatai turėtų didingą monumentalinę išvaizdą, charakteringą klasikinei architektūrai“²⁰.

Išlikę projektų vaizdai liudija, kad konkurso dalyviai šį reikalavimą vis dėlto suprato labai siaurai. O Bauhauso išugdytas šveicarų modernistas Maxas Billas, kuris, atrodo, buvo rimtai pasirengęs dalyvauti konkurse, galiausiai netgi apskritai atsisakė savo ketinimo. Beje, kaip ir dera įsitikinusiame konstruktyvistui, susirašinėdamas su konkurso rengėjais Billas laikėsi bauhausiškų „demokratijos“ idėjų ir mašinėle rašė ne naudodamas „hierarchiškų“ didžiųjų raidžių²¹.

KONKURSAS IR JO DALYVIAI

Projekto sąlygų, Kauno urbanistinių planų ir aerofotonuotraukų prašė daugiau nei šimtas architektų. Tokį susidomėjimą visų pirma lėmė būsimo pastato prestižas ir premijų dydis. Bendras premijų fondas sudarė 55 000 litų, o pirmosios vietos laimėtoji už projektinį eskizą buvo numatytas 20 000 litų dydžio apdovanojimas. 1938 m. 55 000 litų prilygo maždaug 11 000 JAV dolerių. Tai buvo milžiniški pinigai. Palyginimui: 1938 m. surengto „Maisto“ fabriko darbininkų namų kolonijos projekto konkurso laimėtoji išmokėta 1000 litų – apie 200 tuometinių JAV dolerių.

Susidomėjimą konkursu, be abejo, skatino ir įtempta politinė padėtis, kuri ne vienoje Europos šalyje sumažino statybų apimtį ir paskatino architektus dairytis užsakovų užsienyje. Darbo ieškojo į karą išsivėlusios Vokietijos architektai, jo trūko nacių okupuotos Čekoslovakijos specialistams, jau nekalbant apie pabėgėlius, tarp kurių iš pradžių dominavo Vokietijos ir Čekijos žydai, neilgai trukus prisidėjo lenkai. Gauta nemažai paklausimų apie konkurso sąlygas ir eigą iš Šveicarijos, Italijos ir Prancūzijos, konkursu domėjosi vengrai, rumunai, bulgarai, serbai, slovėnai, slovakai, danai, olandai, belgai, ką ir kal-

bėti apie estus ir latvius, kurie ne kartą buvo dalyvavę ir laimėję Lietuvoje rengtuose architektūros konkursuose. Atkeliavo laišku net iš Palestinos, Brazilijos, JAV.

Iš lietuvių konkurse dalyvavo Feliksas Bielinskis ir Jurgis Okunis. Panašu, kad projekto „2626“ autorius buvo Karolis Reisonas²². Be to, jungtinį projektą devizu „JM“ pateikė Kauno inžinierius Juozas Dačinskas ir Paryžiuje reziduojantis Marcas Solotareffas²³. Prašydamas konkurso medžiagos – sklypo plano ir aerofotonuotraukos – lietuviškai parašytu laišku į komisiją kreipėsi inžinierius B. Vincis iš Varšuvos²⁴, tačiau, atrodo, kad galiausiai projekto jis neatsiuntė.

Informacija įvairiose šalyse sklido nevienodu greičiu. Ji platinta per Lietuvos atstovybes užsienyje ir kitų šalių atstovybes Kaune. Skelbimus apie konkursą ir visus su juo susijusius pakeitimus dėjo specializuota architektų spauda: nuolat į profesinę vokišką spaudą laiškuose konkurso komisijai referavo vokiečių architektai, italai minėjo žurnalą *Architettura*²⁵, JAV architektai – Amerikos architektų instituto žurnalą *Octagon*²⁶.

Atrodytų, kad operatyviausia vis dėlto buvo Vokietijos architektų spauda. O štai Alexis A. Zakharoffas iš Čikagos skundėsi, kad jis ir jo kolegos apie kvietimą sužinojo tik 1939 m. birželio pradžioje, o per du mėnesius tokio atsakingo darbo padaryti neįmanoma, tad gal yra vilties, kad konkursas bus pratęstas²⁷. Terminą prašė prailginti ir vienu jo laimėtojų tapęs Eugenius Lutterklasas iš Rio de Žaneiro²⁸.

Konkurso terminas buvo pratęstas kelis kartus. Iš pradžių nustatyta, kad galutinė projektų pateikimo data yra 1939 m. rugsėjo 1 d. (*sic!*), tačiau, atsižvelgiant į potencialių konkurso dalyvių skundus, kad laiko susipažinti su tokio reikšmingo konkurso sąlygomis turėta per mažai, be to, pasirengimus konkursui sujaukė karas, terminas pratęstas dar du kartus: pirmąkart dviem mėnesiams – iki 1939 m. lapkričio 1 d.²⁹, antrąkart – iki 1940 m. gegužės 1 d.³⁰ Net ir dėl šios datos kilo klausimų bei problemų. Pavyzdžiui, Billas prašė patikslinti, ar 1940 m. gegužės 1 d. yra projekto išsiuntimo, ar jo gavimo Kaune diena, nes, pasak jo, „dabartinėmis komplikotomis susisiektis sąlygomis tai ypač aktualu“³¹.

Galusiai Kauną pasiekė 51 projektas. Konkurso rezultatus apibendrino žiuri ir kviestinių architektų

¹⁸ Gunnaro Asplundo laiškas Mykolui Žilinskiui, 1939-02-18, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 150–151.

¹⁹ Jano Chomutovský laiškas A. Varnui, 1939-06-03, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1537, l. 42.

²⁰ Valstybės rūmų konkurso komisijos raštas, 1939-04-30, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 136.

²¹ Maxo Billo laiškas Valstybės rūmų konkurso rengėjams, 1940-01-16, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 78.

²² Valstybės rūmų Kaune projektų autoriai (slapyvardžiai, pavardės, adresai), in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1585, l. 43–44.

²³ *Ibid.*, l. 29.

²⁴ Inžinieriaus B. Vincio laiškas, 1939-07-10, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 49.

²⁵ Lorenzo Chiaraviglio laiškas, 1939-12-09, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 15.

²⁶ Joshua D. Lowenfischo laiškas, 1939-05-30, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1537, l. 56.

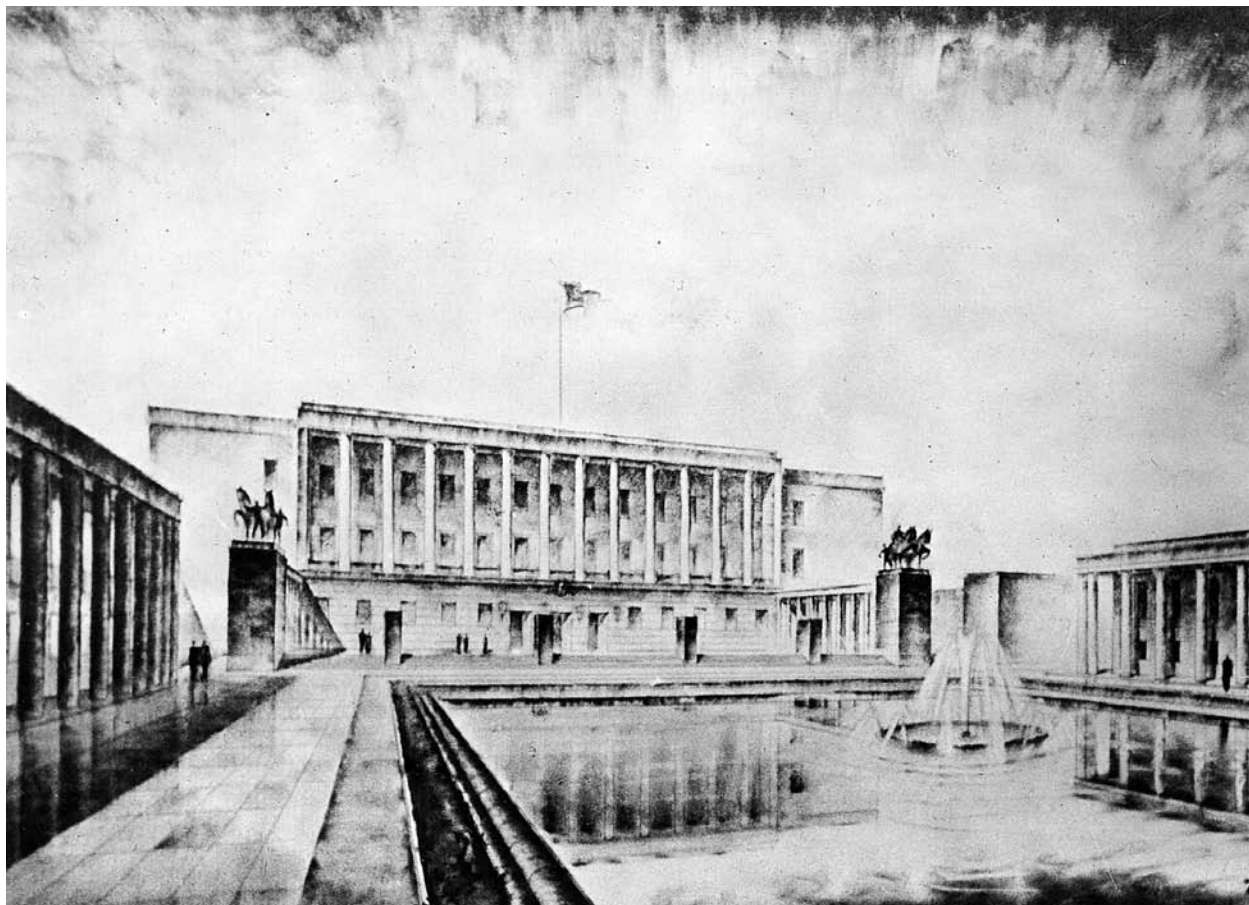
²⁷ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 47.

²⁸ Eugeno Lutterklaso laiškas Valstybės rūmų statybos komisijai, 1939-07-08, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 63.

²⁹ Valstybės rūmų statybos komisijos posėdžio protokolas, 1939-06-26, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 57.

³⁰ Valstybės rūmų statybos konkurso komisijos posėdžio protokolas, 1939-10-05, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1524, l. 126.

³¹ Maxo Billo laiškas Valstybės rūmų konkurso rengėjams, 1940-01-16, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 78.

Valstybės rūmų Kaune konkursinis projektas „76086“. 1940. Architektai Nikolai Bode, Nikolai Voit. Latvijos architektūros muziejus

ekspertų posėdis 1940 m. birželio 8 d. Žemės ūkio ministerijoje³². Komisija, kurią, be Ministrų kabineto parinktų valdžios atstovų, sudarė lietuviai architektai ir inžinieriai Antanas Jokimas, Jonas Krikščiukaitis, Antanas Novickis, Mykolas Songaila ir švedas Asplundas, nutarė vietų neskirstyti ir padalijo po 15 000 litų trijų projektų autoriams: lenkams Adolfui Szyszko-Bohuszui ir Janui Oglódekui (devizas „Mano Lietuvai“), latviams Nikolajui Bodei ir Nikolajui Volitui (devizas „76086“) ir Eugenui Lutterklasui iš Rio de Žaneiro (devizas „471“)³³. Už likusius pinigus – 10 000 litų – nupirkti dar du projektai: paryžiečio Marcelio Chapey (devizas „3K9“) ir tuo metu Berlyne gyvenusios poros – austro Rolando Rainerio ir jo žmonos Ilsės Rainer (devizas „117936“). Pastarasis derinys būtų gan įprastas: prancūzai ir vokiečiai buvo nuolatiniai Kauno architektūros konkursų dalyviai, keletas šių šalių architektų projektų buvo įgyvendinta, kaip tik tuo metu pagal prancūzų Urbaino Cassano, Elie'io Ouchanoffo ir lietuvio Felikso Belinskio

³² LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1525.

³³ Valstybės rūmų eskizinio projekto konkursas, in: *Lietuvos aidas*, 1940-06-13.

projektą buvo baigiamas statyti ne tik Kauno mastais didžiulis universiteto klinikų kompleksas. Tačiau Valstybės rūmų konkurso pabaigoje Prancūzija ir Vokietija buvo kariaujančios pusės, ir birželio 8 d. jau buvo aišku, kad „Berlynas“ laimi prieš „Paryžių“...

Vienos aukštosios technikos mokyklos bei Berlyno miestų statybos ir planavimo akademijos auklėtinis Raineris veikiausiai taikė sumoderninto neoklasicizmo idiomą. Tačiau tai tik hipotezė, nes jo projekto kol kas nepavyko rasti, trūksta ir palyginamosios medžiagos hipotezei paremti.

Kai ką panašiai monumentalaus, didingo, matyt, siūlė ir Chapey. Jis pradėjo karjerą *art deco* epochoje ir kūrybos pradžioje buvo tipiškas šio stiliaus atstovas, bet nuo ketvirto dešimtmečio vidurio perėjo prie griežtesnių formų, įsiliedamas į neotradicionalistų gretas, gavo prestižinį *Prix de Rome* ir net buvo pakviestas dėstyti tuometinėje prancūziškojo neotradicionalizmo citadelėje Paryžiaus École des beaux-arts. Šį autorių dėl neišaiškintos priežasties protegavo ir Lietuvos bei Prancūzijos diplomatai. Archyvuose išliko Prancūzijos atstovo Lietuvoje Georges'o Dulongo laiškas Ministrų kabineto kanceliarijos viršininkui, rašytas pačiose žiuri sprendi-

mų priėmimo išvakarėse³⁴. Laiško autorius labai mandagiai, bet kartu primygtinai teigia neabejojąs, kad vertintojai pastebėjo tiek Chappey gebėjimą spręsti pastatų funkcinio pritaikymo problemas, tiek ryškius jo projekto estetinius privalumus, ir atkreips komisijos dėmesį į prancūzo darbą. Dulongas nepraleido progos priminti ir apie Paryžiuje Lietuvai atstovaujančio įgaliotojo ministro Petro Klimo pastangas, kad šis vertingas projektas laiku pasiektų Kauną ir būtų pristatytas konkursui.

Birželio 11 d., likus keturioms dienoms iki sovietų okupacijos, Žemės ūkio ministerijoje eksponuota projektų paroda buvo atidaryta viešam lankymui. Ji turėjo veikti lygiai dvi savaites – iki birželio 25 d. Žinoma, kad prasidėjus sovietų invazijai, parodos, projektų ir Valstybės rūmų vizijos likimas niekam neberūpėjo. Kas ištiko parodos eksponatus, įmanoma tik įsivaizduoti. Taigi apie Lutterklaso projektą nežinome nieko, kaip ir apie patį autorių, nors galima spėti, kad jis – iš Europos, turbūt iš Vokietijos arba Austrijos į Braziliją karo išvakarėse emigravęs žydas. Jo laiškas konkurso komisijai rašytas vokiškai. Latviai – gana garsus duetas, Ulmanio monumentalsios architektūros plano dalyviai, jau laimėję vieną konkursą pastatui Kaune: Bodė su Voitu užėmė pirmąją vietą 1939 m. vykusiame Latvijos atstovybės Lietuvai konkurse. Vienas jų, Voitas, ruošdamasis Valstybės rūmų konkursui, kaip tik vadovavo grupei Rygos miesto architektų, kuriai buvo pavesta parengti naujo grandiozinio Latvijos sostinės municipaliteto administracijos pastato projektą³⁵. Tokia patirtis, be abejo, skatino ir monumentalius dueto užmojus, projektuojant Lietuvos Valstybės rūmus. Tačiau ne mažiau latvius galėjo įkvėpti ir visoje Europoje dygę visuomeniniai pastatai, kurių simboliu dažnai laikomi 1937 m. Paryžiaus tarptautinės parodos proga iškilę Palais de Chaillot. Panašumų tarp latvių pasiūlyto Kaunui varianto ir tikėtino prancūziško prototipo esama.

Deja, išlikusi skurdi konkurso medžiaga neleidžia rekonstruoti jo visumos; netgi nėra nustatytos visų dalyvių pavardės. Įdomu, kad tarp konkurso dalyvių būta moterų: be Ilsės Rainer, savo projektą atsiuntė Latvijoje įsikūrusi lietuvė Janė ar Jonė Jasėnaitė³⁶ ir trijų latvių architektėlių komanda – Ilzė Jēpe, Alma Dunga ir Sofija Šimanskis³⁷. Tai įsidėmėtinas faktas, nes architektės moterys Baltijos šalyse buvo reta išimtis, o Lietuvoje Marijai Drėmaitei kol kas pavyko identifikuoti tik vieną – Sarą Mitkovskaitę³⁸, kai Lenkijoje ar Vokietijoje jų reiškėsi ne taip mažai.

³⁴ Georges'o Dulongo laiškas, 1940-05-27, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 16.

³⁵ Ilze Martinsone, „Reflection of Authoritarianism in Latvian Architecture“, in: *Art History of Latvia*, t. 5: *Period of Neo-Romanticist Modernism 1890–1915*, edited by Eduards Kļaviņš, Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts, 2016, p. 549–550.

³⁶ Valstybės rūmų Kaune projektų autoriai (slapyvardžiai, pavardės,

KONKURSO MĮSLĖS

Knieti spėti, kad estų, latvių ir lenkų dalyvavimą konkurse, gal net latviams ir lenkams skirtus apdovanojimus be kitų patrauklių konkurso ypatybių paskatino siekis gerinti kaimyniškus santykius su Lietuva. Diplomatini, politinį aspektą būtų galima išvelgti ypač autoritetingo valstybės oficiozo kūrėjo Szyszko-Bohuszo dalyvavime konkurse, ką tarsi patvirtina ir jo projekto devizas – „Mano Lietuvai“. Estų komanda – Augustas Taukas, Antonas Soansas ir Konstantinas Böhlau – savo projektą irgi pavadino Lietuvos patriotų širdis virpinančiu vardu – „Trakai“³⁹. Jų atveju akivaizdus kultūrinės diplomatijos veiksmo įrodymas – Estijos architektūros muziejuje Antono Soanso fonde saugoma nuotrauka, užfiksuojanti architekto Tauko namuose 1940 m. balandžio 28 d. „lietuviško konkurso“ proga (tai liudija įrašas fotografijos nugarėlėje) susirinkusią kompaniją. Be buto šeimininko ir Soanso, nuotraukoje matome ir dailininką Peetą Areną, kuris laiko rankose estų kalba 1935 m. išleistą lingvisto, poligloto, vertėjo, kritiko, Vidurio ir Rytų Europos kultūros žinovo Bernhardo Lindės knygą apie Lietuvą taip, kad matytusi jos viršelis (už visą šią informaciją bei nuotraukos skeną dėkoju kolegai Maitui Vāljasui).

Tačiau Szyszko-Bohuszo atveju diplomatines kurtuazijos hipotezė ir lieka hipoteze, nes aplinkybės, kuriomis buvo kuriamas projektas „Mano Lietuvai“, dvišalių santykių gerinimą skatino pamiršti. 1940 m. gegužės pirmąją, kai baigėsi projektų pristatymo terminas, Lenkija jau aštuonis mėnesius kentėjo nuo nacių sauvalės. Vietos gyventojų kasdienybė buvo nepaprastai suvaržyta. Nei Krokuvoje, nei kitur lenkų menininkai negalėjo užsiimti vieša veikla, retas architektas turėjo laimės dirbti nuolat apmokamą pagalbinį darbą nacių įstaigose, o privati jų veikla buvo uždrausta. Sunku įsivaizduoti skurdo ir teroro baimės kamuojamus lenkus architektus, kurie įkvėptai braižo Lietuvos Valstybės rūmų didingus vaizdus, skaičiuoja priėmimo salių, kabinetų, valgomųjų, virtuvių, drabužinių ir daugybės kitų taikiam metui reikalingų patalpų kvadratūrą, ieško sėkmingiausių panoraminių rakursų ir dėlioja menines puošmenas. Juolab kad kiti konkurse dalyvavę lenkai – Jerzys Wierzbickis (devizas „44042“), Mieczysławas Pręczkowskis (devizas „PS“) ir keturių architektų komanda, kurią sudarė Wiktoras Espenhanas, Leonardas Kario, Stanisławas Płoskis ir Włodzimierz Wasilewskis (devizas „113“) laiškuose

adresai), l. 7.

³⁷ *Ibid.*, l. 97–99.

³⁸ Marija Drėmaitė, „Migruojantys modernistai“, in: *Optimizmo architektūra*, p. 60.

³⁹ Valstybės rūmų Kaune projektų autoriai (slapyvardžiai, pavardės, adresai), LCVA, l. 66.

konkurso žiuri pranešė, kad ankstesni jų adresai Varšuvoje nebegalioja ir susisiekti su jais galima per Raudonojo Kryžiaus sanatoriją Birštone⁴⁰. Išeitų, kad su karo pabėgėlių srautu atsidūrę Lietuvoje jie bandė tęsti profesinę karjerą, kas be ko, tikėdamiesi piniginio laimėjimo, kuris būtų pagerinęs benamių klajūnų dalį.

Sunku pasakyti, kokio lygio buvo jų projektai, žinome tik tiek, kad konkurso žiuri nuomone jie nusileido Szyszko-Bohuszo pasiūlymui. Telioka spēlioti. Wierzbickis nuo 1932 m. iki karo pradžios turėjo Varšuvoje architektūros biurą, projektavo naująjį Mokotowo rajoną, atskirus visuomeninius pastatus sostinėje ir kituose Lenkijos miestuose, kitaip sakant, buvo pripažintas ir sėkmingas architektas. Pręszkowskis tik 1939 m. baigė Varšuvos politechnikos institutą ir pradėjo dirbti savarankiškai; karo metais architektūrą greičiausiai metė, įsitraukė į pasipriešinimo kovą, o 1944 m. jis žuvo Varšuvos sukilime. Lvovo Politechnikos instituto auklėtinis Espenhanas daugiau žinomas savo pokario veikla Varšuvoje, tačiau iki karo jis dirbo Vilniaus miesto planavimo biure, tad žvelgė į Lietuvos architektūrą suinteresuotu specialisto žvilgsniu. Tikėtina, kad tai jis ir paskatino tremtyje atsidūrusius kolegas išmėginti jėgas dalyvaujant Valstybės rūmų Kaune konkurse. Varšuvos politechnikos instituto absolventas Kario iki karo daugiausia dirbo Varšuvoje, karo pradžioje su pabėgėlių banga atsidūrė Lietuvoje, 1943 m. mirė Vilniuje. Apie Wasilewskį žinių beveik nėra, išskyrus, kad jis – Varšuvos politechnikos auklėtinis ir buitinės chemijos įmonės „Inco-Veritas“ specialistas. Garsiausias iš ketverto buvo Płoskis, baigęs studijas 1929 m. ir jau spėjęs Lenkijoje suprojektuoti ryškių modernistinės architektūros pastatų, tarp kitų – Švedijos jūrininko namus ir firmos „Polskarob“ biurų ir butų pastatą Gdynėje.

Tačiau grįžkime prie Szyszko-Bohuszo. Be jokios abejonės būtent jis buvo projekto „Mano Lietuvai“ ideologas ir pagrindinis autorius. Oglódekas veikiausiai atliko tik techninio pobūdžio užduotis. Jis dirbo Szyszko-Bohuszo studijoje nuo 1932 m. ir padėjo savo metruvi įgyvendinti ne vieną Krokuvos Vavelio interjero rekonstrukcijos projektą, dalyvavo projektuojant ir įrengiant maršalo Józefo Piłsudskio kriptą Vavelio katedroje. Didingas Kauno reprezentacinio komplekso sumanymas apjungė įvairialypę Szyszko-Bohuszo patirtį. Ryškiausiai jo nuopelnu laikomas austrų laikais nuniokoto Vavelio atstatymas, tačiau archi-

tektas suprojektavo ir nemažai modernių visuomeninių pastatų, tarpukariu prisidėjo prie Krokuvos urbanistinių pertvarkymų, tad ir Valstybės rūmų Kaune projektiniuose pasiūlymuose jungiasi modernizmo ir istorizmo elementai. Architektas lankėsi Vilniuje dar iki Pirmojo pasaulinio karo, atliko Bernardinų bažnyčios apmatavimus ir nubraižė jos brėžinius Krokuvos paveldosaugos inventoriams; tikėtina, kad dirbant Vavelyje šio apsilankymo prisiminimai nuolat sugrįždavo. Nostalgija, asmeniniais jausmais ir būtų tiksliausia aiškinti sentimentalų devizą „Mano Lietuvai“. Antraip, prisiminus nesenas lietuvių ir lenkų kovas dėl Vilniaus, toks šūkis skambėtų beveik provokuojamai.

Szyszko-Bohuszo padėtis net ir nacių okupacijos metais skyrėsi nuo kolegų, ją galima laikyti privilegijuota. Jis, kaip pats teigia prisiminimuose, su lenkų antinaci-

„Lietuviško konkurso“ dalyviai estai architekto Augusto Tauko namuose 1940 m. balandžio 28 d. Be buto šeimininko ir Antono Soanso (1-as ir 2-as iš kairės), matome ir dailininką Peetą Areną, laikantį rankose estų kalbą 1935 m. išleistą Bernhardo Lindės knygą apie Lietuvą taip, kad matytųsi jos viršelis. Nuotrauka iš Antono Soanso fondo Estijos architektūros muziejuje

nio pagrindžio sutikimu, liko dirbti Vavelyje⁴¹. Pilį užėmę vokiečiai turėjo visokių pertvarkos idėjų ir kompleksą nuodugnai pažįstantis specialistas jiems buvo naudingas. Vavelyje rezidavo Generalinės gubernatūros valdovas Hansas Frankas. Jis troško patobulinti naująją savo

⁴⁰ *Ibid.*, l. 46, 104–105, 108, 110.

⁴¹ Łukasz Gazur, „Adolf Szyszko-Bohusz: Architekt który zaprojektował „wszystko“, in: www.dziennikpolski24.pl/arttykul/3278460,adolfszyszkobohusz-architekt-ktory-zaprojektowal-wszystko,id,t.html.

būstinę, kai kuriuos pakeitimus net suspėjo įgyvendinti, be to, Vavelyje planuota įrengti ir apartamentus Hitleriui jo galimo apsilankymo proga. Oficialia Szyszko-Bohuszo darbo vieta buvo Vavelio architektūrinius pertvarkymus vykdęs Köttheno ir Horstmanno biuras, kuriame jam teko eskizų piešėjo pareigos. Pagal architekto prisiminimus, didelių sunkumų darbe jis nepatyrė, net įstengė išgelbėti kai kurias senojo ir modernaus paveldo vertybes; iš pastarųjų pavyzdžiui, apgynė nacių suimto ir Aušvice įkalinto skulptoriaus Xawero Dunikowskio kūrinius, kuriuos ketinta sunaikinti. Išėitų, kad Szyszko-Bohuszas turėjo pakankamai geras darbo sąlygas ir galėjo ramiai projektuoti Valstybės rūmus Kaune, be didelio vargo išsiuntę į Lietuvą planšetis, prieš tai juos tvarkingai nufotografavęs.

Dėl to apie Szyszko-Bohuszo projektą žinome daugiausia – Vroclave saugomos visų 8 jo nubraižytų planšetų nuotraukos. Eugenius Lutterklasas buvo atsiuntęs dvigubai daugiau – 16 brėžinių, bet kol kas nė vieno jų kopija nerasta. Nikolajus Bodė ir Nikolajus Voitas atsiuntė irgi 16 brėžinių, liko 7 jų vaizdai. Didžiausias stebuklas, kad mus pasiekė 5 iš 18 jokio apdovanojimo negavusio Perlsee (projektas „Amicus amico“) planšetų originalai⁴². Jau vien dėl to Perlsee darbas vertas dėmesio. Beje, projekto autoriaus biografija taip pat primena, kokiomis įtemptomis sąlygomis dirbo nemaža dalis konkurso dalyvių. Pirmieji jo laišakai rašyti ant inžinieriaus studijos blanko iš Prahos⁴³. 1940 m. pavasarį Perlsee jau atsiuntė žinią, kad jo adresas pasikeitė, jis yra apsistojęs „Hotel Lion d'or“ mažyčiame laikrodininkų miestelyje Le Sentier Šveicarijos Vaud kantone⁴⁴. Tai buvo trumpalaikė priebėga prieš ilgą kelionę už Atlanto. Kita Perlsee žinutė jau nukreipia į Angliją, į Cranbrooką Kente, nutolusiame apie 60 km nuo Londono, kur jis apsigyveno kaip Royal Institute of British Architects narys⁴⁵. Ir pagaliau komisija gavo Perlsee prašymą, kad jei projektas „Amicus amico“ laimėtų, pinigai autoriui būtų nusiųsti į JAV Hanso Mautnerio adresu: Dr. Hans Mautner, 880 1 / 2 Mainstreet, Waltham Mass., U.S.A.⁴⁶ Neilgai trukus ir pats „Amicus amico“ autorius persikėlė į kitą Atlanto pusę. Perlsee buvo priverstas palikti Prahą ir savo studiją, siekdamas išvengti žydų persekiojimų. Jo atvejį skatina susimąstyti, ką patyrė kiti jo kolegos iš Prahos ar Brno, kurių laiškuose Valstybės rūmų konkurso komisijai atgaliniame adrese vietoje Čekoslovakijos nurodomas Bohemijos ir Moravijos protektoratas – Protektorat: Böhmen-Mähren.

Tačiau didžiausia konkurso mįslė: kodėl atgavus Vilnių jis nebuvo sustabdytas arba bent jau dalyviams nepasiūlyta pagalvoti apie projektuojamų rūmų pritaiky-

mą istorinėje sostinėje? Pastarasis klausimas jaudino ir pačius konkurso dalyvius. Tik ką minėtas Perlsee jau 1939 m. spalio 14 d. parašė laišką domėdamasis, ar Vilniaus gražinimas Lietuvai nepakeis konkurso paskirties: gal būsimieji rūmai nebebus statomi Kaune, gal atsirado tikimybė, kad jie bus perkelti į Vilnių?⁴⁷ Ko tikėtis iš konkurso po to, kai Vilnius grįžo Lietuvai, teiravosi ir austrų architektas Walteris Traglis iš Insbruko⁴⁸.

Situacija tikrai buvo neaiški ta prasme, kad tokie rūmai, kuriuos planuota statyti Kaune, Vilniui nebuvo reikalingi. Bent prezidentūrą ir Valstybės tarybą čia juk buvo galima įkurdinti istoriniuose rūmuose, kaip nepriklausomybės pradžioje tuojau po Pirmojo pasaulinio karo buvo padaryta Latvijoje, Estijoje, Čekijoje. Juk ir XX a. pabaigoje, ieškant vietos nepriklausomos Lietuvos prezidentūrai Vilniuje, svarstyti įvairūs variantai, kol pasirinktas dabartinis – generalgubernatoriaus poreikiams pritaikyti senieji Vyskupų rūmai. Be abejo, norint suformuluoti pageidavimus, ko reikėtų aukščiausios valstybės valdžios institucijoms Vilniuje, būtų reikėję iširti jų poreikius. Atgavusi istorinę sostinę, Lietuva tvarkė opiausius – ūkio, švietimo reikalus, neskubėdama imtis simbolinės prasmės politinių veiksmų. Pavyzdžiui, pirmasis prezidento Antano Smetonos vizitas į atgautąją istorinę sostinę buvo numatytas tik 1940 m. birželį-liepą. Jis taip ir neišvyko.

Na, ir pagaliau paskutinis Valstybės rūmų konkurso aspektas. Netgi skurdžios vizualinės medžiagos, kuria disponuojame, pakanka konstatuoti, kad Lietuvos meno lauke ketvirto dešimtmečio pabaigoje papūtė nauji vėjai. Ne vien Valstybės rūmų vizijos, bet ir kai kurie iki šiol Kaune stovintys pastatai liudija apie neotradicionalizmo išgalėjimą. Neotradicionalizmas paveikė ne vien architektūrą, bet ir tapybą, grafiką, skulptūrą, dizainą, fotografiją, tai gana ryški šio laikotarpio literatūros, ypač poezijos, tendencija. Ilgą laiką šio posūkio nenorėta pastebėti, o kai reikėdavo pripažinti, jis vertintas neigiamai, kaip oficialaus, valstybės remiamo stiliaus išgalėjimas, slopinęs laisvą kūrybinę mintį, ribojęs meninės raiškos įvairovę. Tai, be abejo, tiesa, bet ji nėra absoliuti. Viena vertus, neotradicionalizmas neužgniaužė kai kurių autentiškų talentų ir leido jiems pasireikšti. Kita vertus, šiandien kaip niekada aiškiai suvokiame, kad tai buvo ir dar vienas desperatiškas mėginimas iškelti laiko patikrintas vertybes, mėginti jomis grįžti kultūros ir plačiau – gyvenimo gaires ir taip kurti tvirtą pagrindą, kuris leistų atsispirti pasaulyje įsisiautėjusiai destrukcijai. Naivi pastanga, kurios simptomus atpažįstame ir savo dabartinėje tikrovėje. Bet istorijos pamokų, kaip žinome, žmonės nesimoko ir neišmoksta. ❧

⁴² Visa ši statistinė informacija saugoma: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1525.

⁴³ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1537, l. 67, 84.

⁴⁴ Valstybės rūmų Kaune projektų autoriai (slapyvardžiai, pavardės, adresai), l. 22–23.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 65.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 62.

⁴⁷ Karlo Kurto Perlsee laiškas, 1939-10-14, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1536, l. 67.

⁴⁸ LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1537, l. 29.

DEMOKRATIJA, AUTOIMUNINĖS LIGOS IR SPRENDIMAS

Jacques Derrida politinė filosofija

Ruslanas Baranovas

Tai, kas vyksta su demokratija, niekaip nepalaužia drumsti mūsų ramybės. Antai visai neseniai Lietuvoje sužinojime apie kelių verslo grupių didžiulio masto ilgalaikės pastangas pažeisti mūsų demokratinę sistemą. Tai mums atskleidė beveik dešimt metų trukęs tyrimas, pasitelkęs sekimą ir privačių pokalbių klausymąsi. Reaguodami į tai, keli parlamentarai pateikė pasiūlymą atimti licencijas iš „susikompromitavusių“ žiniasklaidos priemonių. Ir tyrimui pasitelktos priemonės, ir iš jo padarytos politinės išvados yra siekiai nedemokratinėmis (o autokratinėmis) priemonėmis ginti demokratiją nuo kvazioligarchinių verslo struktūrų poveikio. Tokios situacijos vis dažniau patraukia demoso dėmesį: siekiant ginti demokratiją, ribojimas piliečių privatumas, prieiga prie informacijos ir t. t. Viena vertus, tokie klausimai atrodo neišvengiami, kita vertus, demokratijos sėkmės inercijos užliūliuoti Vakarai atrodo jiems nepasiruošę. Prancūzų filosofas Jacques'as Derrida tam yra paskyręs gausybę tekstų, bandęs apmąstyti šiuos procesus pasitelkdamas autoimuniteto sąvoką. Tiesa, siekiant su Derrida suprasti šiuos procesus, reikia suprasti paties Derrida mąstymą. O imantis šio darbo iš karto matyti kelios problemos.

Pirmoji problema yra susijusi su tuo, kaip Derrida filosofija pažįstama mūsų viešojoje erdvėje. Spėju, kad Lietuvoje žodį *dekonstrukcija* žino daugiau žmonių, nei yra girdėję tariamą jo autorių (iš tikrųjų dekonstrukcija yra žodis, kuriuo Derrida išvertė Martino Heideggerio sąvokas *Abbau* ir *Destruktion*). Žodis dekonstrukcija toks populiarus, kad visai neseniai žymusis Andrius

RUSLANAS BARANOVAS (g. 1991) – Vilniaus ir Turino universiteto filosofijos doktorantas, tyrinėjantis klasikinę vokiečių bei šiuolaikinę filosofiją ir santykį tarp jų. Tekstas iš ciklo „Žydiškieji svarstymai“, įgyvendinančio projektą „Kaip būti po Holokausto? Žydiškieji svarstymai apie politiką, etiką ir tapatybę įvairovės pasaulyje“, kurį finansuoja VŠĮ „Geros valios kompensacijos už žydų religinių bendruomenių nekilnojamąjį turtą disponavimo fondas“.

Tapinas vienoje savo laidoje ėmėsi dekonstruoti premjerą Saulių Skvernelį! Tepadedą jiems Dievas. Apskritai, kai lietuviai sako „dekonstrukcija“, dažniausiai jie turi galvoje paprasčiausią išardymą, siekiant sugriauti ar kitaip pakenkti tam, kas dekonstruojama. Visa tai turi menką ryšį su tuo, ko 1967 m. knygoje *De la grammatologie*¹ siekė pats Derrida. Belieka konstatuoti, kad už akademijos ribų žodis *dekonstrukcija* šiandien gyvena savo gyvenimą, kuris jau veikia visai nesusijęs su jo tėvais, o ir šiaip šiame tekste apie Derrida politinę filosofiją jo toliau nevertosime.

Antroji problema yra susijusi su pačiu šio teksto rašymu. Ciklui priklausančio straipsnio idėja numano, kad teksto autorius turi temą, kurią plėtoja, ir mintį, kurią ta tema jis nori išsakyti. Ta pati mintis gali būti išsakyta gausybe skirtingų būdų, o ta pati tema pristatyta gausybe skirtingų straipsnių. Taip nuomonės raišką, mokslą ir straipsnius suprato modernybė. Bet filosofai, kurie nebuvo modernūs, paprastai į tokią paprastą schemą žiūrėjo įtariai. Jau Platonas manė, kad tai, apie ką rašai, ir tai, kaip rašai, turi sudaryti vienovę. Todėl Platono korpuse įprastas „mokslinis“ rašymas turi užleisti vietą mitui, pasakojimui, kai tai, kas norima pasakyti, nebetelpa į paprasto kalbėjimo teiginių ir argumentų rėmus. Panašiai ir Derrida filosofijos „turiniai“ yra neperskiriami nuo jo rašymo manieros, panašesnės į grūdų sėją, o ne į namo statybą. Bent jau taip dažniausiai manoma. Neįmanoma straipsniu pagauti visų aliuzijų, ironijos, žodžių žaismų, ekskursų ir elipsių, kuriomis garsėja Derrida tekstai. Dėl to kartais apie Derrida kalbama beveik taip pat poetiškai, kaip rašė jis pats, o kartais renkamasi susitelkti į vieną minties giją ir aptarti tik ją. Vis dėlto manau, kad ir ši problema nėra esminė. Juk ir apie Platono dialogus rašomi visai ne-dialogiški traktatai. Tad apie Derrida politinę filosofiją galima rašyti straipsnius, – su mažesne ar didesne prievarta. O juk, anot paties Derrida, visas skaitymas ir

¹ Lietuviškas leidimas: Jacques Derrida, *Apie gramatologiją*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2006.

rašymas susijęs su prievarta, nes net ir tie, kurie tiesiog dar kartą žodis žodin perskaitytų Derrida tekstą, kaip garsiojoje Jorge Luiso Borgeso novelėje „Pierre Menard, autor del Quijote“ (1939)², sukurtų naują kūrinį.

Tik trečioji problema man atrodo neapeinama, tad to ir nedarysiu. Derrida gimė 1930, o mirė 2004 m. Šiandien jo filosofija yra dėstoma „šiuolaikinės filosofijos“ kursuose, bet ji ir didžiąją dalį mūsų skiria didžiulis „istorinis nuotolis“. Tuo anaiptol nenorima pasakyti, kad viską galima paaiškinti ir išvesti iš istorinių kontekstų, mat tai tiesiogiai prieštarautų bene viskam, ką rašė Derrida. Vis tik Derrida gyvenimo raštas, jo bio-grafija, padeda aiškiau suvokti motyvaciją ir troškimus, kreipiančius jo argumentus³. Todėl straipsnį ir pradėkime nuo septynių politinių įvykių, į kuriuos buvo įmestas Derrida ir kurie paliko pėdsakus jo gyvenime ir mąstyme.

ĮVEIKIANT ISTORINĮ NUOTOLĮ: DERRIDA GYVENIMO RAŠTAS IR JO PALIKTI PĖDSAKAI

1. Gimimas visada yra politinis įvykis. Ypač kai gimsti Alžyre, lygiai prieš šimtą metų užkariautame Prancūzijos. Derrida gimė asimiliavusių žydų šeimoje, bet buvo tokio tamsaus gymio, kad buvo daug panašesnis į jį supusius arabus, dėl ko buvo pravardžiuojamas tiek „arabžydzium“, tiek „juodžium“. Mažai žinoma ir tai, kad Derrida „tikrasis“ vardas buvo Jackie, kuri į Jacques jis pasikeitė tik nuvykęs į Prancūziją, kai jam sukako devyniolika. Nuo pat gimimo Derrida buvo Kitas *par excellence*. Kaip jis vėliau pasakys, „aš mokėjau tik vieną kalbą ir ji man buvo užsienio kalba“.

2. Antisemitinės nuostatos mokykloje neretai pasireikšdavo, ypač tarp mokinių. Nationalsocialistinei Vokietijai karą pralaimėjusioje Prancūzijoje antisemitizmas buvo įtvirtintas valstybiniu lygmeniu. 1941 m. Viši Prancūzijos žydų reikalų komisaras, lankydamasis Alžyre paskelbė apie naujų „Statut des Juifs“ nuostatų įsigaliojimą, po kurių Derrida brolis ir sesuo buvo išmesti iš mokyklos. Po metų paties Derrida laukė toks pats likimas. Šie įvykiai žymi pirmąją politinę prievartą, patirtą dėl to, kad Derrida buvo Kitas.

3. Derrida kaip kairiojo mąstytojo biografijoje svarbūs jo susidūrimai su kairiaisiais sąjūdžiais, ideologijomis ir madomis. 1954 m. vasarą Derrida kambariokas Ecole normale supérieure bendrabutyje Lucienas Bianco grįžo iš ilgos kelionės po Kiniją. Diskusijos su juo iš dalies lėmė, kad Derrida niekada neprisidėjo prie Prancūziją apėmusios maoizmo karštinės.

4. 1968 m. įvykiai buvo visiškai šurprizas ir Derrida, ir kitiems kairiesiems Prancūzijos intelektualams. Derrida dalyvavo mitinguose ir padėjo organizuoti susirinkimą Ecole normale supérieure, bet buvo įtarus, laikėsi rezervuotai spontaniškos įvykių eigos, antisindikalistinės euforijos, „išlaisvintos kalbos“, „sugražinto skaidrumo“ lozungų atžvilgiu. Iš tokių detalių ir susiklosto Derrida kaip nuosaikaus kairiojo broūžai.

5. Susidūrimas su totalitarizmu. Prancūzijoje akademiniai intelektualai gana ilgai žavėjosi Sovietų Sąjunga. Pavyzdžiui, mirus Stalinui, Ecole normale supérieure buvo organizuota tylos minutė, o daugelis studentų negalėjo sulaukyti ašarų. Meilė komunistų partijai buvo plačiai paplitęs reiškinys bent jau iki Aleksandro Solženicyno *L'Archipel du Goulag* (1974) pasirodymo⁴. Derrida niekada nebuvo apimtas susižavėjimo sovietais. Jis nekartą lankėsi ir šiaip turėjo ryšių Čekoslovakijoje, o viena tokių kelionių baigėsi naktimi Prahos areštiniėje. 1981 m. žiemą atvykęs Derrida buvo sekamas viso vizito metu, kol galop buvo sulaukytas oro uoste, jo bagaže radus narkotikų! Po 7 valandų tardymo jis buvo pervežtas į kalėjimą, kuriame praleido naktį. Jo kameros draugai jam paaiškino, kad veikiausiai jis gausias du metus kalėjimo. Čekoslovakų milicija, matyt, nežinojo kokia garsenybė jau buvo Derrida, bet, kilus skandalui, kitą dieną jį paleido.

6. Tuo metu Derrida jau buvo ėmėsis politinės filosofijos. Dar didesnė paskata ją plėtoti radosi 1987 m., kilus Paulio De Mano skandalui. De Manas buvo iškiliausias Derrida filosofijos gynėjas ir tęsėjas Amerikoje, Jeilio literatūros kritikos mokyklos ikūrėjas. Tais metais iškilo viešumon karo metais rašyti De Mano antisemitiniai straipsniai. Jei Derrida adresuojami klausimai apie Heideggerio nationalsocializmą jau buvo priblėšę, tai De Mano skandalas naujai įpylė žibalo į ugnį. *The New Republic* išspausdino straipsnį pavadinimu „Nacistai ir dekonstrukcionistai“. Kelio atgal kaip ir nebebuvo, Derrida privalėjo sukurti savo („nenacistinę“) politinę filosofiją.

7. Paskutinis politinis įvykis, kurio nereikia priminti, buvo Sovietų Sąjungos griūtis. Praėjus metams po šio po tautų išsilaisvinimo Francis Fukuyama parašė savo garsiąją knygą *The End of History and the Last Man*, kur teigė, kad dabar žmonija galop atradusi santvarką, prie kurios liks amžinai: liberaliąją demokratiją. Tik po Sovietų griūties Derrida pradėjo nuodugniai kalbėti apie Karlo Marxo filosofiją ir kritikuoti Fukuyamą, teigdamas, kad ateitis visada išlieka atvira.

Visi šie įvykiai gali padėti suprasti Derrida jautrumą

² Lietuviškas vertimas in: „Piere'as Menardas, „Don Kichoto“ autorius“, vertė Odeta Budvydytė ir Stasys Goštautas, in: Jorge Luis Borges, *Fikcijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

³ Kalbėdamas apie Derrida bio-grafiją, remiuosi puikia knyga: Benoit

Peeters, *Derrida: A Biography*, Cambridge: Polity, 2012.

⁴ Rusiškai irgi Paryžiuje 1973 m. pirmiausia pasirodęs *Gulago archipelagas*, lietuviškai pilnai išverstas ir išleistas tik 2009 m.

teisingumui, jo besąlygišką atvirumą kitam, aistringą pirmąpradžio svetingumo ir tolerancijos gynybą. Visi šie klausimai Derrida nebuvo teoriniai, jie kabino jo paties gyvenimą. Dar visai neseniai antisemitizmas, diskriminacija, kitų atstūmimas ar karas daugeliui atrodė kažkas tolima, pasilikę praeityje. Nemažai balsų teigė ir teigia, kad mes apskritai per toli nuejome tolerancijos, anti-diskriminacijos kryptimi. Būtent tai ir turėjau galvoje, kalbėdamas apie istorinį nuotolį: tai, ką daug kas tik skaitė istorinėse knygose, ar manė tik joms priklausant, kaip tik ir buvo Derrida patirtys.

SUGRIEBIANT DERRIDA POLITINĘ FILOSOFIJĄ: POLITIKOS APORIŠKOJI ONTOLOGIJA

Pirmieji Derrida darbai, tiesiogiai skirti politinei problematikai, pasirodo XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje, taigi praėjus apie 20 metų nuo pirmųjų filosofo veikalų. Dėl juose pasirodančių naujų idėjų kai kurie Derrida tyrėjai netgi skiria šiuo pagrindu du jo filosofinės kūrybos laikotarpius. Pirmiausia pažymėtina, kad tai tikrai nėra klasikinė politinė filosofija: vietoj santvarkų, valstybės ar politinių ideologijų dėmesio centre atsiduria žmogiškosios patirtys: teisingumas, svetingumas, dovana ar atleidimas. Derrida politinė filosofija visų pirma siekia atsakyti į klausimą „kaip būti politiškai?“, o ne „kas yra x?“. Žinoma, klausimas, kas yra

teisingumas, dovana, svetingumas ar demokratija, irgi svarstomas, galbūt tekstualiai šios analizės netgi užima didžiąją dalį tekstų, bet svarbiausia ne tai. Idant bent kiek užgriebtume apie 20 metų Derrida plėtotą problemų ir temų ratą, pravarčiausia apsiriboti demokratijos motyvu. Jį sutraukime į tris žingsnius, kurie gali būti atpažinti daugumoje Derrida politinės filosofijos analizių. Šie žingsniai yra politikos aporiškoji ontologija, grynųjų „fenomenų“ troškimas ir sprendimas.

Ką reiškia politikos aporiškoji ontologija? Tai tyrimas, siekiantis parodyti, kas yra konkretūs reiškiniai, kuriuos vadiname politiniais. Žodis *aporiška* čia reiškia, kad visuose politiniuose fenomenuose Derrida atranda prieštaravimus, iš kurių neįmanoma išeiti. Aporija – padėtis, iš kurios nėra išeities. Visų pirma, Derrida manymu, kalbėdami apie demokratiją ir klausdami, kas ji yra, iškart susiduriame su problema, kad šis žodis neturi jokios stabilios ir aiškios prasmės. Tai matyti iš filosofų vargų bandant apibrėžti, kas demokratija yra. Platonas galop pripažįsta, kad demokratijoje viskas yra susimaišę ir ji nėra tikra santvarka (*Valstybė*, 557d), o Alexis de Tocqueville'is savo knygoje *De la démocratie en Amérique* (1835, 1840)⁵ kalba apie demokratiją veikiau kaip gyvenimo būdą, nei kaip santvarką. Filosofams aišku tik viena, kad demokratija turi ši tą bendro

⁵ Alexis de Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*, iš prancūzų kalbos vertė Valdas Petrauskas, Vilnius: Amžius, 1996.

Monika Mykolaitytė. Be pavadinimo. 2017. Briuselis. Fotografija

su laisve. Kitas stabilios demokratijos prasmės nebuvimo ženklas – pati demokratijų įvairovė: „Prie monarchinių, plutokratiškos ir tironiškos antikinių demokratijų turime pridėti daugybę modernių vadinamųjų demokratinių režimų, – tokių, kurie bent jau prisistato demokratiniiais, t. y. graikišku vardu: demokratija tuo pat metu monarchinė (vadinama konstitucine monarchija) ir parlamentinė (randama didžiojoje dalyje Europinių tautinių valstybių), liaudies demokratija, tiesioginė ir netiesioginė demokratija, parlamentinė demokratija (prezidentinė arba ne), liberalioji demokratija, krikščioniškoji demokratija, socialdemokratija, karinė arba autoritarinė demokratija ir t. t.“⁶ Prie šios gausos šiandien turime pridėti Derrida dar negirdėtą žvėrį – neliberaliąją demokratiją. Tiesa, tai, kad demokratija neturi stabilios prasmės, nereiškia, kad viskas tampa atvira ramiam sutarimui, kad niekas nėra rimta. Kaip tik atvirkščiai. Ramūs laikai demokratijoje, kurie Lietuvos niekaip neaplanke, neturėtų apgauti. Anot Derrida, demokratija nuolat veikia pagal autoimuninę logiką. Autoimunitetas – viena svarbiausių Derrida sąvokų kalbant apie demokratiją. Autoimunitetas arba autoimuninė liga nusako sutrikimą, kai organizmas, siekdamas apsiginti nuo svetimkūnio, pradeda naikinti save. Organizmas pats save atpažįsta kaip svetimkūnį. Anot Derrida, demokratija nuolat balansuoja ant autoimuninio sutrikimo ribos. Taip yra todėl, kad ji vis papuola į aporijas, ji pati yra nuolatinė aporijos erdvė. Toliau ir kalbėsime apie neišsprendžiamas problemas, kylančias demokratijoje ir plaukiančias iš jos pačios prigimties.

Štai septynios aporijos, kurias Derrida aptarė savo knygoje *Voyous* (2003)⁷. Dėl aiškumo pailiustruokime jas lietuviškomis realijomis:

1. Demokratija pačia savo esme yra laisvos diskusijos erdvė. Bet laisva lygiųjų diskusija gali atvesti prie demokratijos žlugimo. Todėl demokratijai taip pat būtinas suvereno sprendimas, nutraukiantis nesibaigiančią diskusiją. Dėl pačios demokratijos suverenas gali pradėti riboti demokratijai esmingą diskusijos laisvę arba nebekreipti į diskusijas dėmesio. Prie tokių autoimuninių klausimų galima pridėti ir šiuolaikinio informacinio-propagandinio karo problematiką ir klausimą, ar uždrausti retransliuoti rusiškas televizijas? Tai yra pirmasis autoimuninis sutrikimas.

2. Demokratija yra neatsiejama nuo demokratinių procedūrų. Bet šios leidžia į valdžią ateiti jėgoms, kurios demokratinėmis priemonėmis pradeda riboti demokratiją. Pavyzdžiui net per daug, tiek istorijoje, tiek šiandien.

⁶ Jacques Derrida, *Rogue: Two Essays on Reason*, translated by Pascale-Anne Brault, Michael Naas, Stanford: Stanford University Press, 2005, p. 26–27.

⁷ *Ibid.*

3. Dėl to demokratija kartais būna ribojama jos pačios labui. Derrida pavyzdys – rinkimų nukėlimas Alžyre, kai buvo aišku, kad juos laimės antidemokratinės islamiškos jėgos. Antrasis autoimuninis sutrikimas.

4. Demokratijai esminga ir lygybė, ir laisvė. Ši pora dažnai sunkiai suderinama, kartais dėl laisvės aukojama lygybė, kartais atvirkščiai, lygybės siekimas pradeda riboti laisvę. Demokratija vėl priversta pati pulti vieną savo esminių polių.

5. Demokratija visada nori būti piliečių, draugų, panašių ir integruotųjų, taigi brolybės demokratija. Bet lygiai taip pat demokratijos pažadas yra laisvė ir lygybė visiems, visoms visuomenės grupėms. Ši aporija nebūtinai nurodo į kokias nors mažumas. Manau, ją puikiai matome dažname „Vilniaus demokratų“ (arba „elito“) pyktyje, ant, kaip madinga sakyti, „runkelių“. Vis dėlto „Vilniaus demokratai“ suprato, kad neįmanoma uždrausti balsuoti „runkeliams“, net jei jie ir renka politines jėgas, kurios atrodo prorusiškos ar antidemokratinės. Taip ginant demokratiją, būtų sunaikinta pati demokratija – tai akivaizdi aporija.

6. Demokratija žada absoliutų skaidrumą ir atskaitingumą rinkėjui, bet ji taip pat nėra atskiriama nuo įslaptintų dokumentų, pažymų ar slaptosios policijos. Tereikia prisiminti *MG Baltic* skandalą ir diskusijas apie tai, kas leido bene 10 metų sekti žmones ir klausytis jų pokalbių, net jei taip buvo siekiama ginti demokratiją.

7. Septintą aporiją nuo savęs prideda šio straipsnio autorius. Demokratija teigia esanti žmonių valdžia, bet Vakarų demokratijos taip pat neatsiejamos nuo mokslo ir technikos pasiekimų, kurie savo esme nėra demokratiški. Čia pakaks paminėti demokratines diskusijas apie klimato kaitą, reakcijas į cukraus ar H₂O mokesčius, kurios parodo konfliktą tarp mokslinių tiesų apie klimatą ar populiacijos sveikatos būklę ir demokratinio apsisprendimo.

GRYNUJŲ „FENOMENŲ“ TROŠKIMAS

Derrida teigimu, visos šios aporijos ir yra pati demokratija, todėl demokratija nuolat linkusi į savižudybę, ji yra suicidinė. Tokią demokratijos ir jos autoimuniteto sampratą verta palyginti su kitomis jos apmąstymo tradicijomis. Priešingai liberaliajai tradicijai, Derrida mano, kad šios aporijos yra esminiai būdai, kuriais gyvena demokratija, o ne laikinos problemos, kurios bus išspręstos. Priešingai nei kairioji hėgeliškoji (neo)marksistinė tradicija, besitinkinti prieštaravimų išsprendimo kitoje, aukštesnėje politinės saviorganizacijos formoje, Derrida mano, kad nesutapimas su savimi ir autoimuninis veikimas niekada nebus peržengtas. Tobulas politinis gyvenimas nepasiekiamas, tai metafizinė iliuzija. Skeptikas įsikiš ir paklaus: „Tai viskas, mums

reikia susitaikyti su savo būkle ir nieko nedaryti?“ Ne, Derrida nori pasakyti kitką. Galop, juk susitaikyti su gyvenimu, ir ypač politiniu gyvenimu, neįmanoma. Mūmyse dega tikros, pilnos demokratijos troškimas, kaip ir teisingumo, svetingumo ar dovanos troškimas. Iš kur jis atsiranda, jei nei tobulos demokratijos, nei tobulo teisingumo nėra ir negali būti? Jei jo niekada nebus? Jei jis neįmanomas? Regis, Derrida filosofijoje šis troškimas kyla iš dviejų šaltinių. Pirma, bet kokia egzistuojanti demokratija nesutampa ir negali sutapti su demokratijos ar teisingumo pažadu, todėl tarp jų nuolatos atsiveria plyšys. Tai nereiškia, kad demokratija nėra demokratija, nes ji neatitinka kokios nors tobulos, platoniškos demokratijos idėjos. Veikiau jokia konkreiti, egzistuojanti demokratija negali įgyvendinti to, ką pati pažada dėl pačios savo aporiškos prigimties. Demokratija negali būti pati savimi. Idant tokia būtų, ji privalo bent jau minimaliai prieš save smurtauti, bent truputį būti nedemokratiška.

Grįžkime prie plyšio. Griežtai tariant, šiame plyšyje nieko nėra. Jis yra grynasis skirtumas. Bet ar nėra taip, kad būtent tai, kas nepasiekama, kas neįmanoma ir vis dėlto kaip nors patenka į mūsų akiratį, labiausiai degina, ar ne to labiausiai trokštame? Kita vertus, demokratija, teisingumas ir svetingumas ar atleidimas dažniausiai mus pasiekia iš kitų, dažnai kaip prašymai, pažadai, maldavimai. Tai antrasis šaltinis. Tai, kas pasakyta, leidžia suprasti Derrida sąvoką-kvietimą-pažadą „demokratijai at-eiti“ (*la démocratie à venir*). Dabar jau aišku, kad „demokratija at-eiti“ negali sutapti su ateities demokratija, dėl kurios dabar turime dirbti, ruošti reformas ar revoliucijas. Veikiau „demokratija at-eiti“ žymi tai, kaip būti demokratiškai. Demokratiškai būna tas, kuriame dega „demokratijos at-eiti“ troškimas, teisingumo troškimas, ir kuris šiuos troškimus perkelia. Derrida sukėlė šioji tokį skandalą teigdamas, kad „demokratija at-eiti“, taip pat teisingumas ir dovana, yra nedekonstruojami. Jų neįmanoma dekonstruoti. Konkrečias demokratijos ar teisingumo sampratas dekonstruoti galima, o anų troškimų – ne. Taigi ne viskas yra dekonstruojama.

DERRIDA SPRENDIMAS/SAMPRATA

Galop pasiekėme tai, kas Derrida politinėje filosofijoje svarbiausia. Demokratija yra aporiška, todėl veikia pagal autoimuninę logiką. Niekada nepavyks sukurti vienos, dviejų ar net dešimties formulių, kurios padėtų išspręsti aporijas. Kiekviena demokratija, kiekviena aporija yra čia ir dabar. Todėl būti demokratiškai visų pirma reiškia spręsti, dorotis su aporijomis. Visa, kas

⁸ Plg. Carl Schmitt, *Politinė teologija*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 30.

buvo pasakyta ligi šiol, tarnauja tik šiam vienam tikslui: parodyti, kad demokratija yra sprendimo erdvė, – sprendimo, kuriame dažniausiai nėra į ką atsiremti. Dažniausiai manome, kad geras ir laisvas sprendimas yra tada, kai galima žinoti visas aplinkybes, pasverti visus už ir prieš. Tokios sprendimo sampratos ištakos labai senos. Jau Sokratas siekė pažinti, idant žinotų, kaip teisingai elgtis. Taip žvelgiant aiškiai atsiskleidžia žinojimo, matematikos ir etikos ryšys. Geriausia spręsti tada, kai galima paskaičiuoti, kaip elgtis yra teisinga. Tokiame mąstyme praleidžiama tai, kad jeigu galima paskaičiuoti kaip elgtis, sprendimo nebelieka, lieka lygtys ir teisingumo reikšmės. Sprendimas seka iš mano skaičiavimo, o tikras sprendimas visada iš principo neapskaičiuojamas. Arba taip, arba sprendimų nėra. Bet jei nėra tikro sprendimo, tada nėra ir demokratijos. Tada išties galime amžiams likti su „profesionalų vyriausybėmis“ arba dar geriau, ateityje pakeisti visus kompiuteriais, galėsiančiais apskaičiuoti „teisingus sprendimus“. Iš to seka, kad sprendimas yra būtina struktūrinė demokratijos forma. Todėl žmogus, o ne ideologijos, skaičiai ar informacija, yra atsakingas už savo sprendimus. Tokia tad sunki demokratija ir sunkus pats gyvenimas Derrida filosofijoje. Visa tai nereiškia, kad nereikia skaičiuoti, sverti, svarstyti. Bet sprendimas galop kils pats iš savęs, arba nebebus sprendimu.

Kritiškesnis skaitytojas bene paklaus: „Tai ar galų gale visa Derrida filosofija nesusiveda į kažką panašaus į Carlo Schmitto decizionizmą?“ Toks skaitytojas apeliuotų į garsųjį Schmitto suvereno apibrėžimą: „Suverenas yra tas, kuris sprendžia dėl išimties“⁸. Schmitto modelyje suverenas yra tarsi Dievas, pats iš savęs išgimdantis valią ir nusprendžiantis. Ar Derrida demokratas ne toks pat? Kai kurie sprendimai išties yra neišvengiamai suverenūs. Bet daugybė Derrida analizių kaip tik ir skirtos patirtims ir sprendimams, kurie nėra suverenūs. Tokių patirčių pavyzdžiai – grynasis svetingumas, grynasis atleidimas, grynasis dovanojimas.

Pabaigai norėčiau pateikti tris trumpus savojo nesutarimo su Derrida taškus.

Pirma, Derrida politinis ir etinis mąstymas, ieškodamas demokratiškos ir etinės patirties, įkvepiančią „demokratiją at-eiti“, kelia žmogui neįgyvendinamus reikalavimus. Pavyzdžiui, Derrida kalba apie besąlygišką svetingumą ir atvirumą kitam, bet besąlygiškumas negali būti abstrahuotas nuo istorijos. Mes matome besąlygišką svetingumą ir pasiukojimą Pasaulio teisuolių asmenyse, bet lygiai taip pat svetingumas gali virsti išnaudojimu ir prievarta. Išivaizduokite besąlygišką svetingumą Rytų Ukrainoje. Dažnai toks svetingumas būtų pražūtingas. Airių terorizmo laikus išgyvenęs filosofas Richardas Kearney nurodo į tai teigdamas, kad Derrida etika yra angelų etika. Į tokias Derrida apra-

šytas patirtis galima žvelgti kaip į archi-žmogišką patirtis, kurios varo mus į priekį ir kurių šviesoje mūsų netobulas kasdienis buvimas įgauna prasmę, bet ne kaip kasdienio buvimą maksimumą.

Antra, visos Derrida analizės pasiekia grynojo skirtumo tašką, visos demonstruoja neįmanomybę, – ar kalbėtume apie demokratiją, ar teisingumą, atleidimą, dovaną, ar svetingumą. Derrida politinė filosofija esmingai negatyvi. Kita žydų kilmės mąstytoja Gillian Rose pastebėjo, kad tokia filosofija *gedėjimą padaro norma*. Išties, gedėjimas yra labai dažna tema Derrida tekstuose. Pasinaudojant kita jos sąvoka, politinė erdvė čia pasirodo kaip „sulūžęs vidurys“ tarp žmogaus ir to, ko politinėje erdvėje jis trokšta. Derrida demokratiją, jos procedūras, kaip ir gyvenimą apskritai susieja su nuolatine nesėkme, su nuolatiniu to, ko trokštama, išsprūdimu iš rankų. Ar pesimistinis teorijos pobūdis padeda paaiškinti daugiau? Ar kažką prarastume, jei į nesėkmę žvelgtume istoriškai, o ne kaip į amžiną žmo-

gaus būklę? Ar pesimistinis demokratijos ir žmogiško buvimą apmąstymo pobūdis turi kokių nors teorinių dorybių, kurios būtų prarastos nesėkme suprantant ne kaip amžiną žmogaus būklę, o į ją žvelgiant istoriškai? Vargu. Manau, Derrida pesimizmas, jo negatyvumas tik dar labiau prisideda prie šiandien madingo polinkio laimę apskritai tapatinti su kvailumu ar bent jau nesąžiningumu. Taip, cinizmas ir nusivylimas tampa bene normalia protingo žmogaus būkle.

Todėl galiausiai Derrida demokratijos ir teisingumo kvietimas, mano akimis, įkvepia ne veiksmą ir net ne viltį, o apatiją. Nepamirškime, kad Derrida buvo kairysis mąstytojas. Tad po visų analizžių ir kvietimų – kas mums lieka? Ar mes neliekame tokie pat beginkliai, ar mūsų svajonės neliekamos tokios pat negatyvios, kokios ir buvo? Kitaip tariant, ar Derrida politinės filosofijos kvietimas turi šansų šiuolaikiniame pasaulyje? O gal jis palieka kelią kitai, kur kas mažiau demokratiškai politikai, kurią matome ateinant? ❏

Arūnas Streikus

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

MINTIES KOLEKTYVIZACIJA

Cenzūra sovietų Lietuvoje

Knygos autorius tiria cenzūrą kaip iš skirtingų, tarpusavyje ne tik bendradarbiavusių, bet neretai ir konkuravusių ar netgi konfliktavusių ideologinės kontrolės institutų sudarytą mąstymo ir jo viešos raiškos disciplinavimo mechanizmą. Streikus ideologinės kontrolės veikimą dažniausiai atskleidžia analizuodamas cenzūrinės situacijas, susiklosčiusias dėl konkrečių asmenų mėginimų peržengti senas ar nustatyti naujas leistinumų ribas. Knygoje narpliojamos jų aplinkybės ir kartais netikėtos atomazgos patvirtina, kad sovietinė cenzūra

tolį gražu nevisada buvo racionaliai sutvarkytas, sklandžiai vykstantis ir valdomas procesas. Tai solidus ir kruopštus bandymas pirmą kartą nuosekliai įvertinti, kaip sovietmečiu veikė minties kolektyvizacija.

Arūnas Streikus – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojas, Lietuvos katalikų mokslo akademijos akademikas. Tiria Bažnyčios istoriją Lietuvoje XX amžiuje, sovietų režimo kultūros politiką. Knygų *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1944–1990* (2002), *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis* (2007), *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: vienuolikos Lietuvoje XX a. antroje pusėje* (2015) autorius.

EVANGELIJA PAGAL MARIJĄ

Evangelija pagal Mariją yra ankstyva apokrifinė evangelija, datuojama II amžiaus viduriu, priskiriama gnostinės krikščionybės srovei. Ši eretiška krikščionybės atšaka, dar vadinama gnosticizmu, stipriai skyrėsi nuo besiformuojančios Bažnyčios išpažįtamo tikėjimo. Pagrindinės gnosticizmo idėjos skelbė, kad pasaulis buvo sukurtas blogojo Demiurgo, neretai tapatinamo su Senojo Testamento Dievu, o tikrasis, aukščiausiasis Dievas yra nepažinomas. Pasaulio su-tvėrimas, gnostikų suvokimu, prilyginamas kosminės tvarkos suardymui, o visa materija – blogiui. Iš čia kyla idėja, kad žmogaus kūnas, kamuojamas šio pasaulio aistrų ir vargų, taip pat yra blogas ir tik jame gyvenanti dvasia verta išganymo, pasiekiamo įgijus tikrąjį pažinimą. Šį pažinimą gnostinėje literatūroje dažnai atneša prisikėlęs Jėzus Kristus, dėstydamas slaptą naują mokymą savo išrinktiems mokiniams. *Evangelijos pagal Mariją* tekstas prasideda būtent nuo Jėzaus ir apaštalu dialogo, kuriame jie teiraujasi Išganytojo apie materijos likimą ir nuodėmės prigimtį. Jėzui pasitraukus, pasirodo Marija Magdalietė, paguodžianti mokinius ir papasakojanti Jėzaus jai parodytą regėjimą apie sielos kelionę pas aukščiausiąjį Dievą. Mokiniai nepatiki Marijos istorija ir tik vienas iš jų, Levis, stoja ginti neteisingai apkaltintosios. Teksto autorius neabejotinai palaiko Marijos pusę, išryškindamas konfliktą tarp gnostinei ideologijai ir ortodoksinei krikščionybei atstovaujančių mokinių.

Evangelijos pagal Mariją tekstas fragmentiškai išliko trijuose rankraščiuose: viename koptiškame, vadinamame *Papyrus Berolinensis 8502*, ir dviejuose graikiškuose – *Papyrus Oxryhynchus 3525* ir *Papyrus Rylands 463*. Manoma, kad originaliai evangelija buvo parašyta graikų kalba, tačiau mums išlikusi ilgiausia versija yra koptiškoji. Ilgą laiką apie *Evangeliją pagal Mariją* nieko nežinota – jos nemini nei Bažnyčios Tėvai, nei kanoninių, nei nekanoninių tekstų katalogai. Koptiškas tekstas atrastas XIX a. pabaigoje, tačiau dėl įvairių aplinkybių jo leidimas buvo ilgam atidėtas – pirmieji vertimai į užsienio kalbas pasirodė tik XX a. antroje pusėje. Toliau pateikiamas pirmasis *Evangelijos pagal Mariją* vertimas į lietuvių kalbą. Vertime stengtasi perteikti originalaus teksto sintaksės paprastumą, nenu-dailinti nesudėtingos kalbos. Koptiškas tekstas leidimuose padalytas į originalo puslapius, sunumeruotos jo eilutės, lietuviškame vertime tiksliai nurodoma puslapio pradžia ir apytikriai – kas penkta eilutė. Graikiškų tekstų sunumeruotos eilutės. Koptiškas ir graikiškas tekstas, kuriuo naudotasi verčiant, paimtas iš: Christopher Tuckett (ed.), *The Gospel of Mary*, Oxford: Oxford University Press, 2007. Komentaruose naudotasi Christopherio Tucketto¹, Karen L. King², Esther de Boer³, Antti Marjaneno⁴, Judith Hartenstein⁵ moksliniai dar-bais apie *Evangeliją pagal Mariją*. Tekstą iš koptų ir senosios graikų kalbų vertė bei komentarus parašė *Gražina Kelmelytė-Lyvens*.

PAPYRUS BEROLINENSIS 8502

[trūksta p. 1–6]

[p. 7] ...tada materija bus sunaikinta, ar ne? Išganytojas tarė: „Visos prigimtys, visi tvariniai, visi kūriniai esti vienas kitame ir vienas su kitu bei⁵ vėl išsiskaidys į savo šaknis. Mat materijos prigimtis išsiskaido vien tik savo pačios prigimties šaknyse. Tas, kuris turi ausis klausyti, tesiklauso“.

Petras¹⁰ jam tarė: „Kadangi tu mums paaiškinaai kiekvieną dalyką, pasakyk dar ir šį: kas yra pasaulio nuodėmė?“ Išganytojas atsakė: „Nėra jokios nuodėmės, tačiau tai jūs esate tie, kurie darote nuodėmę, kai atliekate¹⁵ veiksmus, kurie yra tos pačios prigimties kaip ir sve-timavimas, vadinamas nuodėme. Dėl šių dalykų gėris atėjo tarp jūsų, pas kiekvieną prigimtį, kad sugrąžintų ją į jos šaknį“. Tada tęsė²⁰, sakydamas: „Dėl to jūs sergate ir mirštate, kadangi mylite tai, kas jus apgauna. [p. 8] Tas, kuris supranta, tesupranta. Materija pagimdė kančią, kuri neturi atvaizdo, ir kuri kilo iš to, kas priešinga prigimčiai. Tada⁵ visame kūne randasi netvarka. Dėl to aš sakiau jums: Būkite tikri, ir jei esate neįtikinti, įsitikinkite įvairių prigimties pavidalų¹⁰ aki-vaizdoje. Kas turi ausis klausytis, tesiklauso“.

Kai pasakė šiuos dalykus, Palaimintasis pasveikino juos visus ir tarė: „Tebūnie ramybė su jumis! Įgykite mano ramybę¹⁵. Saugokitės, kad niekas jūsų neapgautų sakydamas, štai, žiūrėkite čia, štai žiūrėkite ten! Žmogaus Sūnus iš tiesų yra tas, kuris yra jumyse. Sekite pas-kui jį²⁰. Tie, kurie jo ieško, jį atras. Taigi eikite ir skelbkite karalystės Evangeliją. [p. 9] Nenustatykite jokių įstatymų be to, kurį aš jums nurodžiau, ir neleiskite įstatymo kaip įstatymdavys tam, idant jis nesupančiotų jūsų“.

Tai pasakęs, jis išėjo⁵. Tačiau jie labai liūdėjo ir ver-kė sakydami: „Kaip mes eisime pas pagonis ir skelbsi-me Žmogaus Sūnaus evangeliją¹⁰? Jei jie nepasigailėjo

¹ Christopher Tuckett (ed.), *The Gospel of Mary*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

² Karen L. King, *The Gospel of Mary of Magdala. Jesus and the First Woman Apostle*, California: Polebridge Press, 2003.

³ Esther A. de Boer, *The Gospel of Mary. Beyond a Gnostic and a Biblical Mary Magdalene*, London, New York: T&T Clark International, 2004.

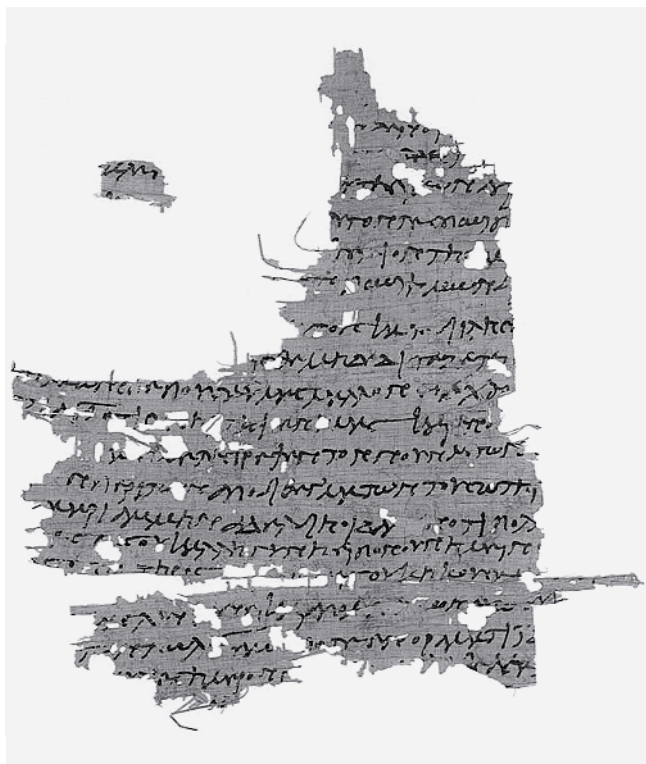
⁴ Antti Marjanen, *The Woman Jesus Loved. Mary Magdalene in Nag Hammadi and Related Documents*, Leiden: Brill, 1996.

⁵ Judith Hartenstein, *Die zweite Lehre: Erscheinungen des Aufertandenen als Rahmenerzählung frühchristlicher Dialoge*, Berlin: Akademie Verlag, 1998.

jo, kaipgi bus pasigailėta mūsų?“ Tada pakilo Marija, pasveikino juos visus ir tarė savo broliams: „Neverkite ir neliūdėkite¹⁵ ir nebūkite dvejojantys. Juk jo malonė visada bus su jumis ir apsaugos jus. Verčiau šlovinkime jo didybę, kadangi jis mus paruošė²⁰ ir padarė mus žmonėmis“. Kai Marija pasakė šiuos dalykus, ji palenkė jų širdis į gerį ir jie pradėjo svarstyti apie Išganytojo žodžius.

[p. 10] Petras pasakė Marijai: „Sese, mes žinome, kad Išganytojas tave mylėjo labiau už kitas likusias moteris. Pasakyk mums Išganytojo žodžius, kuriuos tu prisimeni⁵ ir kuriuos tu žinai; mes jų negirdėjome“. Marija jiems atsakė tardama: „Tai, kas nuo jūsų paslėpta, aš jums pranešiu“.

Ir ji pradėjo jiems kalbėti šiuos žodžius¹⁰: „Aš, – pasakė ji, – mačiau Viešpatį regėjime ir jam tariau: Viešpatie, aš šiandien tave mačiau regėjime. Jis man atsakė:

Evangelija pagal Mariją. Papyrus oxyrynichus 3525.
Atrasta 1896

tu esi palaiminta, kadangi nesusvyravai mane regėdama¹⁵. Mat ten, kur yra protas, ten ir – lobsis. Aš jam pasakiau: Viešpatie, pasakyk tad, ar tas, kuris mato regėjimą, mato siela ar dvasia? Išganytojas atsakė tardamas²⁰: jis nemato nei siela, nei dvasia, bet protu, esančiu viduryje tarp jų, ir matančiu regėjimą ir...

[trūksta p. 11–14]

[p. 15] Ir troškimas tarė: „Nemačiau tavęs, kai buvai nusileidusi, bet dabar matau tave kylančią. Kodėl man

meluoji [jau] nuo tada, kai priklausai man⁵?“ Siela atsakė tardama: „Aš mačiau tave, bet tu nei mane matei, nei pažinai mane. Aš tarnavau tau kaip drabužis, bet tu manęs nepažinai“. Kai ji pasakė šiuos dalykus, ji išvyko didžiai besidžiaugdama¹⁰.

Tada vėl prieita prie trečiosios galios, kuri yra vadinama Nežinojimu. Ji paklausė sielos, tardama: „Kur tu eini? Buvai valdoma nedorybės¹⁵, išties buvai valdoma, tad neteisk!“ O siela atsakė: „Kodėl tu mane teisi, nors aš neteisčiau? Buvau valdoma, nors pati nevaldžiau. Nebuvau atpažinta²⁰, tačiau atpažinau, kad viskas išsi-skaido – tiek žemės daiktai, tiek dangaus“.

[p. 16] Kai siela įveikė trečiąją galią, ji pakilo aukštyn ir pamatė ketvirtąją galią. Šioji prisiėmė septynis pavidalus⁵: pirmasis pavidalas yra tamsa, antrasis – troškimas, trečiasis – nežinojimas, ketvirtasis – mirties pavvydas, penktasis – kūno karalystė, šeštasis¹⁰ – kvailas kūno sumanumas, septintasis – rūsti išmintis. Tai yra septynios Pykčio galios. Jos klausė sielos: „Iš kur tu atėjai, žmonių žudike¹⁵, ir kur tu keliauji, erdvės užkariautoja?“ Siela atsakydama tarė: „Tai, kas mane valdo, jau žuvo ir tai, kas mane supa, jau įveikta, ir mano troškimas liovėsi²⁰ ir mano nežinojimas mirė. [p. 17] Į pasaulį buvau paleista iš pasaulio, ir į vaizdinį – iš dangiškojo vaizdinio; buvau paleista ir iš trumpalaikių užmaršties pančių. Nuo šiol aš tyloje pasieksiu⁵ laiko akimirkos amžiaus poilsį“. Kai tai pasakė, Marija nutilo, kadangi Išganytojas su ja tiek kalbėjo.

Tačiau¹⁰ Andriejus atsakė savo broliams tardamas: „Pasakykite, ką manote apie tai, ką ji kalbėjo. Aš pats netikiu, kad Išganytojas sakė šiuos dalykus¹⁵. Mat šis mokymas tikrai dėsto kitas mintis.

Petras atsakė ir taip kalbėjo apie tuos reikalus. Jis klausinėjo jų apie Išganytoją: „Ar jis išties slapčia nuo mūsų²⁰ kalbėjo su moterimi, ne atvirai? Mes patys turėtume apsigalvoti ir visi klausyti jos? Ar jis pasirinko ją vietoj mūsų?“

[p. 18] Tada Marija verkdama tarė Petru: „Mano broli Petrai, ką gi tu manai? Ar tu manai, kad aš šiuos dalykus pati savo širdyje⁵ sumąščiau ar sakiau melą apie Išganytoją?“

Levis Petru atsakydamas tarė: „Petrai, tu visada buvai rūstus. O dabar matau tave besiginčijant su šia moterimi kaip su priešininkais¹⁰. Tačiau jei Išganytojas ją laikė verta, kas tu toks esi, kad ją atstumtum? Iš tiesų Išganytojas ją labai gerai pažįsta. Dėl to jis mylėjo ją labiau negu mus¹⁵. Verčiau pasigėdykime ir apsilvilkime tobulą žmogų, ir įgykime jį sau, kaip jis mums ir įsakė; ir skelbkime Evangeliją nenustatydami jokios kitos taisyklės²⁰ ir įstatymo, be to, kurią Išganytojas apsakė“.

[p. 19] Kai Levis pasakė šiuos dalykus, jie pradėjo eiti laukan, idant skelbtų žinią ir mokytų.

Evangelija pagal Mariją⁵.

PAPYRUS OXYRYNYCHUS 3525

...joki įstatymą...

...pasakęs⁵ šiuos dalykus, jis išėjo. Jie liūdėjo daug verkdami ir sakydami: „Kaip mes eisime pas pagonis ir skelbsime Žmogaus Sūnaus karalystės Evangeliją? Jei jie nepasigailėjo jo, kaip pasigailės mūsų?“ Tada Marija atsistojė sveikindama juos ir pabučiavo visus tardama broliams: „Neverkite¹⁰, neliūdėkite, neabejokite – jo malonė bus su jumis, jus globodama. Verčiau padėkokime jo didybei dėl to, kad jis mus suvienijo ir sutvėrė mus žmonėmis“.

Tai pasakiusi, Marija nukreipė jų protus į gerį ir jie pradėjo svarstyti apie Išganytojo pasakymus. Petras tarė Marijai¹⁵: „Sese, mes žinome, kad buvai labai mylima Išganytojo – kaip jokia kita moteris. Tad pasakyk mums tuos Išganytojo žodžius, kuriuos tu žinai ir kurių mes negirdėjome“. Marija atsakė tardama: „Tai, kas nuo jūsų paslėpta ir ką prisimenu, jums pranešiu“. Ir ji pradėjo jiems kalbėti tokius žodžius: „Kartą regėjime pamačiusi Viešpatį, pasakiau²⁰: Viešpatie šiandien...“

PAPYRUS RYLANDS 463

[recto]

...likusių akimirkos laiko amžiaus poilsį aš atrasiu tyloje. Tai pasakiusi Marija nutilo, kadangi Išganytojas tiek buvo pasakęs⁵.

Andriejus tarė: „Broliai, ką jūs manote apie tai, kas pasakyta? Mat aš netikiu, kad Išganytojas šiuos dalykus yra pasakęs. Atrodo, kad jie skiriasi nuo jo minties¹⁰“.

Svarstydamas apie tai, Petras tarė: „Negi Išganytojas su moterimi kalbėjo slapčia ir ne atvirai, kad visi girdėtume? Ar ją laikė vertesne už mus¹⁵?..“

[verso]

...Išganytojo. Levis tarė Petrai: „Petrai, tu visada esi linkęs pykti ir dabar taip klausinėji moterį kaip ir jos priešininkai.⁵ Jei Išganytojas ją laikė verta, kas tu toks esi, kad ją atstumtum? Juk iš tiesų jis, ją pažindamas, neabejotinai mylėjo. Geriau susigėstume ir apsilvilkę tobulu¹⁰ žmogumi, darytume tai, ką jis yra mums įsakęs. Kaip ir sakė Išganytojas, skelbkime Evangeliją ne nustatydami taisykles, ne kurdami įstatymus“. Šitai¹⁵ pasakęs Levis išėjo ir pradėjo skelbti.

Evangelija pagal Mariją.

TEKSTO KOMENTARAI

7, 1–2. Mokiniai Išganytojo teiraujasi apie materijos likimą. Daugybėje gnostinių tekstų sutinkami dialogai dažniausiai nepasižymi tokia struktūra kaip, pavyzdžiui, gyvi Platono dialogai, kuriuose iš tiesų apsiškiečiama idėjomis ir kvestionuojami filosofiniai įsitikinimai. Gnostiniams dialogams būdingas tam tikras dirbtinumas, nėra realios diskusijos ar ginčo. Ši literatūrinė forma pasitelkiama, kad mokymo apreiškėjas galėtų išdėstyti savo mokymą. *Evangelijoje pagal Mariją* toks dirbtinumas taip pat ryškus: klausimai ir atsakymai organiškai nekyla vienas iš kito. Pirmasis klausimas apie materiją atspindi gnostikų aplinkoje paplitusias diskusijas apie materijos prigimtį. Gnostikai manė, kad visas materialusis pasaulis yra sukurtas blogojo Demiurgo, todėl materija taip pat laikoma bloga. *Evangelijos pagal Mariją* tekste aptinkama soteriologija ir antropologija atitinka gnostiškąją, tačiau nėra minimi kai kurie centriniai gnosticizmo konceptai, kaip blogojo Demiurgo pasaulio sukūrimas. Esther de Boer dėl šios priežasties padarė išvadą, kad teksto filosofinį pagrindą sudaro ne gnostinės, o stoicizmui būdingos idėjos. Pasak autorės, tai išryškėja tyrinėjant su kosmologija susijusias sąvokas $\chi\lambda\eta$ ($\theta\gamma\lambda\eta$) (materija), $\pi\lambda\theta\omicron\varsigma$ (kančia), $\phi\gamma\gamma\iota\varsigma$ (prigimtis), atskleidžiančias stoisšką supratimą apie pasaulio prigimtį: pasaulis yra materialus, o pati materija yra persmelkta dieviškumo. Daugelis tyrėjų nesutinka su de Boer nuomone (pavyzdžiui, Christopheris Tuckettas, Karen L. King).

7. 12. Petro klausimo apie pasaulio nuodėmę formulavimas susijęs su *Evangelijoje pagal Joną* egzistuojančiu pasakymu, kurį ištaria Jonas Krikštytojas, pamatęs Jėzų: „Štai Dievo Avinėlis, kuris naikina pasaulio nuodėmę!“ (*Jn* 1, 29). Karen L. King mano, kad šiame *Evangelijos pagal Mariją* pasakyme gali slypėti nuoroda į polemiką su kanoninių evangelijų kristologija, teigiančia, kad Kristus mirtis atpirkio žmonijos nuodėmes: kadangi nuodėmė neegzistuoja, atpirkimas nėra reikalingas.

7, 13–16. Išganytojo pasakymas, neigiantis nuodėmės egzistavimą, tačiau vėliau sakantis, kad mokiniai vis tiek daro nuodėmes, yra susijęs su gnostikų požiūriu į materiją. Kaip teigia King, priešingai nei vėliau pradėjo manyti krikščionys ortodoksai, gnostikai nelaikė kūno žmogaus savasties sudedamąja dalimi. Tikta siela yra žmogaus esminė dalis: materija galiausiai išsiskaidys, todėl, siekiant nustatyti, kas yra gera, o kas – bloga, negalima kliautis materialiuoju pasauliu. Nepaisant to, mokiniai daro nuodėmę, „užsiima svetimavimu“ ($\mu\eta\tau\eta\mu\tau\omicron\upsilon\sigma\iota\kappa$), kai susisaisto su materialiuoju pasauliu, priešingu jų tikrajai prigimčiai, t. y. sielai, kilusiai iš Dievo.

7, 17. Gėris ($\pi\alpha\rho\alpha\theta\omicron\sigma\iota\varsigma$) šiame kontekste pažymi patį Jėzų, atėjusį tarp žmonių, kad sugrąžintų juos į jų tikrąją prigimtį, jų šaknį ($\rho\omicron\gamma\eta$), t. y. esmę.

8, 2–4. Teiginys, kad „materija pagimdė kančią ($\pi\lambda\theta\omicron\varsigma$), kuri neturi atvaizdo ($\epsilon\mu\pi\tau\alpha\gamma\ \mu\eta\chi\ \mu\pi\epsilon\iota\eta$) ir kilo iš to, kas priešinga prigimčiai ($\epsilon\alpha\phi\epsilon\iota\ \epsilon\upsilon\omicron\lambda\ \epsilon\iota\ \sigma\upsilon\pi\alpha\rho\alpha\phi\upsilon\varsigma$)“, kaip pažymi Tuckettas, nėra iki galo aiškus. Viena vertus, pasakymas, kad kančia kilo iš to, kas priešinga prigimčiai, gali būti susietas su stoicizmo mąstymo ten-

dencijomis, kadangi pasaulio prigimtis šioje filosofijoje yra harmoninga, o tai, kas trikdo šią harmoniją, pavyzdžiui, kančia, yra bloga. Tačiau pasakymas, kad „kančia neturi atvaizdo“, stoicizmo minčiai nelabai pritaikomas. Tiesa, paties žodžio „atvaizdas“ (εικὼν) vartojimas šiame kontekste yra gana problematiškas. King mano, kad šį pasakymą geriausiai atskleistų platonizmo kontekstai: jei atvaizdą suprasime kaip platoniskąją idėją, tada kančia nėra tikras dieviškosios plotmės atspindys. Kančia siejama su blogiu, o jis negali priklausyti idėjų pasauliui, kuris yra tobulas gėris.

8, 9–10. Kalbėjimas apie įvairius prigimties pavidalus (τινὲς τινὲς κτρυφῆσαι) atspindi platonizmo pasaulėvaizdį, pagal kurį dieviškojo pasaulio tiesa materialiajame pasaulyje negali būti suvokiama tiesiogiai, o tik per jo atvaizdus. Ši frazė kitame gnostiniame tekste, *Pilypo Evangelijoje*, perteikiama tokiais žodžiais: τὰ λητὰ ἐπιπέσει ἐπισκοπὸς ἐσκακάζη ἀλλὰ ἐπιτάσει εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν („Tiesa į pasaulį neatėjo nuoga, bet atėjo per formą ir atvaizdus“). Išganytojo nurodymas „įsitikinti įvairių prigimties pavidalų akivaizdoje“

Albrecht Dürer. Kristus kaip sodininkas.
Kristus pasirodo Marijai Magdalietei. Apie 1509–1511

liepia mokiniams ieškoti pažinimo tikrojoje prigimtyje, kuri, kaip bus suprasta iš tolesnių Jėzaus žodžių, glūdi žmonių viduje ir yra su dieviškąja plotme susijusi dvasia.

8, 14–22. Šioje Išganytojo atsisveikinimo kalboje gausu aliuzijų į Naujojo Testamento evangelijas. Tuckettas pastebi, kad tokia serija paralelių, sutelktų viename pasaže, gali reikšti, jog teksto autorius

tokiu būdu siekia parodyti jo aprašomą Išganytojo figūrą esant tapatią iš kitų šaltinių žinomam Jėzui. Šiame pasaže vartojami posakiai kanoninėse evangelijose paprastai yra siejami su eschatologiniais kontekstais, tačiau *Evangelija pagal Mariją*, juos pasiskolinusi, suteikia kitus turinius. Karalystės laukimas *Evangelijoje pagal Mariją* netenka prasmės, kadangi žmonijos išganymas neateis laikų pabaigoje. Kanoninėse evangelijose Žmogaus Sūnaus skelbimas taip pat turi kitokią reikšmę nei komentuojamame tekste. Pavyzdžiui, *Evangelijoje pagal Matą* svarbu pažymėti, kad evangelijos skelbimas yra Žmogaus Sūnaus atėjimo ir Paskutiniojo teismo prielaida. O *Evangelijoje pagal Mariją* Žmogaus Sūnaus būtis mokinių viduje tampa karalystės skelbimo pagrindu. Skirtingas pasakymo struktūravimas *Evangelijai pagal Mariją* leidžia transformuoti apokaliptinę Mato žinią ir pakeisti ją vidinio Žmogaus Sūnaus ieškojimo skelbimu.

8, 22 – 9, 4. Daugelis tyrėjų sutinka, kad šiame pasaže minimas įstatymas ir jo įstatymdavys tikriausiai yra Mozė ir judėjiškas įstatymas. Evangelijos pabaigoje Levis taip pat pakartoja įsaką, liepiančią nenustatyti kitų įsakymų, be to, kurį davė Išganytojas (10, 13). Įsakymo kalba atspindi judėjų ir krikščionių konfliktus, kaip reikėtų interpretuoti Mozės įstatymą, tačiau *Evangelijoje pagal Mariją*, vėlesniame nei šie ginčai kūrinyje, veikiau yra kalbama apie vidines ankstyvosios krikščionybės bendruomenės įtampas. Gnostikai kaltino krikščionis ortodoksus, kad jie per daug pasikliauja judėjišku įstatymu.

10, 15–16. Pasakymas susijęs su sinoptinėse evangelijose sutinkamu: „[...] kur tavo lobis, ten ir tavo širdis“ (Mt 6, 21); „Kur jūsų lobis, ten ir jūsų širdis“ (Lk 12, 34). Sinoptinėse evangelijose lobis susijęs su tolimos ateities viltimis – lobį reikia kaupti danguje, o ne žemėje, ateityje, o ne dabartyje. *Evangelijoje pagal Mariją* šio posakio perstruktūravimas kardinaliai pakeičia jo pirminę reikšmę: beveik galima teigti lobį ir esant protu – ateities laikas, žymus sinoptinėje pasakymo versijoje, čia pakeičiamas į dabartį. Tokiu būdu pasakymas labiau atitinka gnostinę interpretaciją: žmogaus viduje egzistuoja pažinimas, galintis nuvesti pas Dievą.

10, 17–23. Marija paklausia Išganytojo labai sudėtingo klausimo – kaip yra matomas regėjimas? Išganytojo atsakymas, kad regėjimas yra patiriamas protu, pabrėžia privilegijuotą proto statusą gnostiniame supratime. Siela, dvasia ir protas sudaro vidinės savasties struktūrą. Protas perteikia regėjimą, veikdamas kaip mediatorius tarp sielos ir dvasios. Daugiau apie regėjimo supratimą *Evangelijoje pagal Mariją* nesužinome, kadangi šioje teksto vietoje yra didelė lakūna.

15, 1–8. Siela susiduria su antrąja galia (νεροζοια), troškimu. Tekstas, aprašantis sielos susitikimą su pirmąja galia, prarastas. Troškimas (τρεπθυια) siekia sutrukdyti sielai pakilti, teigdamas ją priklausant materialiajam pasauliui: jis nematė jos nusileidžiant iš dangiškosios erdvės. Siela atsako, kad galia jos neatpažino, kadangi jos tikrąją savastimi palaike kūną (drabužį). Sielos atsakymas atskleidžia troškimo aklumą – jis nesuprato kūną esant tik sielos apvalkalu.

15, 10–21. Trečioji galia, nežinojimas, mėgina sutrukdyti sielai, kaip ir troškimas, sakydama ją esant susaistytą su materialiuoju pasauliu, kuris šįkart pavadinamas nedorybe (πονηρία). Nežinojimas liepia sielai neteisti, tačiau siela patį nežinojimą kaltina teismu – siela yra susijusi su materialiuoju pasauliu tik todėl, kad buvo įkalinta kūne. Materialusis pasaulis yra blogųjų galių valioje – tai jos teisia ir valdo, o siela, niekada nemėginusi ir nenorėjusi to daryti, yra nekalta. King pastebi, kad šis kalbėjimas apie teisimą gali būti susijęs su ankstesniu Jėzaus pasakymu, kad nuodėmė neegzistuoja (7, 13) – vien tik dėl kūno egzistavimo atsiranda nuodėmė. Tačiau jį sunaikinus, išnyksta ir nuodėmė, ir teisimas, ir pasmerkimas. Pasitraukdama nuo trečiosios galios, siela dar kartą primena galiai, kad ji nesuprato tikrosios sielos prigimties – jos nematerialumo, nors pati siela suvokė pasaulio ir materijos laikinumą – ji atpažino išsiskaidančius daiktus.

17, 10–20. Petras ir Andriejus suabejoja Marijos mokymo legitimumu. Andriejaus komentaras, kad šis mokymas perteikia kitas idėjas, implikuoja egzistuojant ir mokymą, kuris yra žinomas ir nekeistas, t. y. ortodoksinės krikščionybės mokymą. Į Andriejaus žodžius nėra atsakoma, tarsi jie būtų neesminiai. Iš tiesų evangelijos autoriui rūpi gnosticizmo ir ortodoksijos skirtis, tačiau ne tiek paties mokymo klausimu – pripažįstama, kad mokymas yra skirtingas. Daug konkretnesnis konflikto aspektas atsispindi tolesnėje Petro kalboje. Petras neigia Marijos mokymą apeliuodamas į jos lytį – esą išganytojas negalėjęs slapčia, neviešai kalbėti su moterimi. Daugelis tyrėjų koncentravosi į lyties klausimą ir teigė, kad *Evangelijoje pagal Mariją* moterų vadovavimo klausimas yra pagrindinė teksto problema. Tačiau atidžiau pažiūrėję į Petro klausimą ir gnosticizmo kontekstą, galime pastebėti, kad užklauiamas ne tiek Marijos moteriškumas, kiek vadovavimo perdavimo tradicija. Petras, užsipuldamas Mariją Magdalię, parodo, kad jis yra neperpratęs tikrojo žinojimo – Jėzus jam neapsireiškė regėjime. Šis apaštalas tekste atlieka simbolinį vaidmenį kaip ortodoksinės krikščionybės svarbiausias autoritetas. Gnostikai gynė kitokią autoriteto tradiciją – jie manė, kad vadovauti gali tie asmenys, kuriems apsirėiškė Jėzus, perteikdamas slaptąjį mokymą. Ortodoksai tokiai nuomonei nepritarė: jų požiūriu, Kristaus regėjimai buvo apriboti keturiasde-

šimčia dienų po jo prisikėlimo ir skirti apaštalams, dėl šios priežasties tapusiems Jėzaus mokymo perdavėjais. Būtent ši polemika yra pagrindinė *Evangelijos pagal Mariją* tema. Autorius palaiko Marijos Magdalię pusę ir teigia, kad visi, patyrę regėjimus, gali būti autoritetais ir vadovauti, net jei jie yra moterys.

18, 14–15. Šioje vietoje koptiška ir graikiška teksto versija skiriasi. Koptiškoje versijoje pasakymas daug kategoriškesnis: Levis teigia, kad išganytojas mylėjo Mariją labiau negu mus, kitus mokinius. Graikiškoje versijoje pasakoma, kad Jėzus Mariją „neabejotinai mylėjo“ – šioje versijoje nėra palyginimo, iškeliančio Mariją virš visų mokinių. Sunku pasakyti, kuris tekstas geriau atspindi originalą. Tradicija, kad Marija Magdalię buvo labai mylima Jėzaus, ryški gnostiniuose raštuose (plg. *Pilypo Evangelija*). Tucketas teigia, kad toks kalbėjimas labai primena mylimojo mokinio apibūdinimus *Evangelijoje pagal Joną*. Mylimasis mokinyš šioje kanoninėje evangelijoje kaip ir Marija *Evangelijoje pagal Mariją* yra tradicijos perdavimo garantuotojas. De Boer netgi mano, kad *Evangelijoje pagal Joną* mylimojo mokinio asmuo iš tikrųjų gali slėpti Mariją Magdalię.

18, 21–19. Koptiškoje versijoje rašoma, kad skelbti evangelijos išėjo „jie“, o graikiškoje versijoje skelbti evangeliją išėina vienas Levis. Šios dvi versijos gali pažymėti labai skirtingą Marijos regėjimo supratimą mokinių aplinkoje. Koptiškoje versijoje nėra aišku, kurie žmonės turimi galvoje, kai sakoma „jie“ – jei nurodoma į visus apaštalus, vadinasi, Levio žodžiai įtikino likusius mokinius ir jie išėjo skelbti *Evangelijos pagal Mariją*. Tačiau gali būti, kad kalbama tik apie Mariją ir Levį. Graikiškoji versija implikuoja, kad gerąją naujieną skelbia tik vienas Levis. Šis evangelijos skaitymas parodo, kad likusių mokinių Levio žodžiai neįtikino ir jie pasiliko prie senojo, t. y. ortodoksinio mokymo. Tokia interpretacija gali pasirodyti neįtikinama, nes visame tekste autorius siekia įrodyti gnostikų viršenybę prieš krikščionis ortodoksus. Tačiau jei graikiška versija yra artimesnė originaliam evangelijos tekstui, galima manyti, kad autorius būtent tokiu būdu išryškina gnosticizmo pranašumą: slaptasis mokymas skirtas ne visiems ir jo nesupratę apaštalai ir toliau gyvena apgaulėje. Levis, vienintelis patikėjęs Marijos žodžiais, yra tikrosios evangelijos skelbėjas, o Marija – tikroji pranašė. ❧

NUSIVYLIMAS

Thomas Mann

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius

Prisipažįstu, kad šio keisto pono kalbos mane visiškai sutrikdė, ir baiminuosi, kad ir dabar dar nesugebėsiu pakartoti jų taip, kad kitus jos paliestų bent panašiai, kaip mane patį aną vakarą. Galbūt jos mane paveikė tik todėl, jog visai nepažįstamas žmogus man jas dėstė taip atvirai, kad darėsi net nejauku.

Rudens priešpietė, kurią man tasai nepažįstamasis pirmą kartą krito į akis Šventojo Morkaus aikštėje, buvo prieš kokius du mėnesius. Erdvioje aikštėje vaikštinėjo tik vienas kitas žmogus, tačiau nuo įstabaus margojo statinio, kurio apvalainas ir pasakiškas siluetas bei aukso puošmenos neapsakomai ryškiai išsiskyrė švelniame, šviesiai žydrame danguje, lengvame, nuo jūros dvelkiančiame vėjyje plaikstėsi vėliavos; tiesiai prieš pagrindinį portalą, aplink kukurūzus barstančią jauną mergaitę, susibūrė neįtikėtinas pulkas balandžių, o dar daugiau jų iš visų pusių skrido artyn. Tai buvo neprilygstamai lengvo ir šventiško grožio reginys.

Ten jį sutikau ir rašydamas nepaprastai aiškiai regiu jį prieš akis. Buvo vos vidutinio ūgio, žengė sparčiu žingsniu ir palinkęs, o lazda abiem rankomis laikė sau už nugaros. Dėvėjo juodą standžią skrybėlę, šviesų vasarinį apsiaustą ir tamsias dryžuotas kelnes. Kažkodėl palaikiau jį angliu. Galėjo būti kokių trijų, o gal ir penkių dešimčių metų. Veidas su stamboka nosimi ir pailsusiu žvilgsniu žvelgiančiomis pilkomis akimis buvo švariai nuskustas, o lūpose visą laiką žaidė nesurprantama ir kvailoka šypsena. Tik retsykiais jis, būdavo, kilsteldamas antakius, tiriamai apsižvalgo aplink, o paskui, vėl nudelbęs akis į žemę, tarsteli pats sau kelis žodžius, papurto galvą ir šypteli. Taip ir vaikštinėjo po aikštę pirmyn ir atgal.

Nuo to karto kasdien jį stebėjau, nes jis, rodėsi, nieko daugiau neveikia, tik gražiu ir prastu oru, priešpiet ir popiet, po kokius trisdešimt ar penkiasdešimt kartų žingsniais vis perkerta aikštę, vis vienas ir vis taip savotiškai elgdamasis.

Tą vakarą, apie kurią čia kalbu, aikštėje grojo karinis orkestras. Sėdėjau prie vieno tų mažų staliukų, kurių toli aikštėn pristato „Café Florian“, o kai po koncerto minia, ligi tol tirštais srautais vis siūbavusi pirmyn ir atgal, pradėjo skirstytis, nepažįstamasis, kaip visados

nežinia kam šypsodamas, prisėdo prie greta manęs atsilaisvinusio staliuko. Laikas ėjo, aplink darėsi vis tyliau, kur tik akys užmato visi staliukai jau stovėjo tušti. Tik retsykiais, būdavo, pražingsniuoja koks pavienis žmogus; didinga tyla apgaubė aikštę, dangus nusisagstė žvaigždėmis, o viršum nuostabiai teatrališko Šventojo Morkaus fasado pakibo pūsmėnulis.

Atsukęs kaimynui nugarą, skaičiau savo laikraštį ir jau buvau bepaliekas jį viena, kai pasijutau priverstas pusiau pasisukti į jį; mat jis, nors ligtol negirdėjau, kad būtų bent krustelėjęs, ūmai pasileido kalbėti.

– Pirmą kartą Venecijoje, pone? – paklausė netaisyklinga prancūzų kalba, o man pamėginus atsakyti jam angliškai, toliau prašneko švariausia vokiečių kalba, tykiu ir kимиu balsu, retkarčiais vis kosteldamas ir mėgindamas jį prasivalyti.

– Pirmą kartą visa tai matai, tamsta? Atitinka tamsos lūkesčius? Gal net juos pranoksta? Ak! Ir nemanei, tamsta, kad bus gražiau? Tikrai? Sakai taip, tamsta, ne vien todėl, kad nori atrodyti laimingas ir vertas pavydo? Ak!

Atsilošęs atgal, jis ėmė apžiūrinėti mane visai nepaaiškinama veido išraiška, dažnai mirkčiodamas akimis.

Stojusi tyla užtruko ilgai, ir aš, nežinodamas, kaip reikėtų pratęsti šį keistą pašnekesį, buvau jau vėl besikeliąs, kai kaimynas skubiai pasilenkė į priekį.

– Ar žinai, tamsta, kas yra nusivylimas? – paklausė tyliai ir primygtinai, abiem rankomis pasiremdamas ant lazdos. – Ne kokia menka ir paskira nesėkmė, ne koks nepasisekimas, bet didysis visuotinis nusivylimas, toks nusivylimas, kokį žmogui atneša viskas, visas gyvenimas? Tikrai nežinai, tamsta. O aš nuo pat jaunumės gyvenau su juo, ir jis padarė mane vienišą, nelaimingą ir, neneigiu, šiek tiek keistoką.

Kaipgi, tamsta, galėtum mane jau dabar suprasti? Bet gal suprasi, jei bus leista man tamstą paprašyti dvi minutes manęs paklausti. Mat jeigu tai galima pasakyti, tai viskas pasakoma greitai.

Leisk man, tamsta, paminėti, kad užaugau visai mažame miestuke, pastoriaus namuose, kurių perdėtai švariuose kambariuose viešpatavo senamadiškai pateitiškas mokslininkų optimizmas ir kuriuose žmogus al-

savai savita sakyklinės retorikos atmosfera – atmosfera tų didžiųjų žodžių apie gerį ir blogį, grožį ir bjaurastį, kurių aš taip širdingai nekenčiu, nes galbūt jie, jie vieni kalti dėl mano negalios.

Gyvenimas man tiesiog susidėjo iš didžiųjų žodžių, mat nieko apie tuos dalykus nežinojau, turėjau apie juos tik didingų ir bekūnių nuojautų, kurias man šie žodžiai žadino. Iš žmonių tikėjau dieviško gėrio ir tokio šėtoniškumo, kad nuo jo net plaukai stotųsi; iš gyvenimo laukiau kerimo grožio ir šlykštinės, ir buvau kupinas visų tų dalykų troškimo, gilaus, baimingo plačios tikrovės ilgesio, ilgėjau išgyvenimo, kad ir kokio jis būtų pobūdžio, – ir svaigulingai įstabios laimės, ir neapsakomai, neprilygstamai kraupios kančios.

Su liūdnu ryškumu prisimenu, pone, pirmąjį savo gyvenimo nusivylimą ir prašau tamstą atkreipti dėmesį, kad jis buvo susijęs anaiptol ne su gražios vilties žlugimu, o su ištikusia neganda. Buvau dar beveik vaikas, kai tėvų namuose naktį kilo gaisras. Ugnis išplito slapčiom ir klastingai, iki pat mano kambario durų liepsnojo visas nedidelis aukštas, o laiptai irgi netrukus galėjo pradingti liepsnose. Aš pirmas pastebėjau tą gaisrą ir prisimenu, kad pasileidau per namus, vis šūkčiodamas: „Dega! Dega!“ Didžiai tiksliai prisimenu šį žodį, menu ir tai, koks jausmas vertė mane jį šūkčioti, nors anuomet jį veikiausiai vargu ar suvokiau. Štai dabar, jaučiau aš, skęstam ugnyje; dabar tai patiriu! Ir nieko baisiau? Tai viskas?

Dievas mato, kad tai nebuvo menkniekis. Visas namas sudegė, mes vargais negalais išsigelbėjom iš šiurpiausio pavojaus, aš ir pats smarkokai apdegiau. Neteisinga būtų ir sakyti, kad mano fantazija buvo užbėgusi įvykiams už akių ir tėvų namų gaisrą nusipiešusi šiurpesnėmis spalvomis. Tačiau miglota nuojauta, neapibrėžtas dar kur kas didesnio klaido vaizdinys tvėrė manyje, ir tikrovė, su juo palyginta, pasirodė man blanki. Gaisras buvo mano pirmasis didis išgyvenimas; per jį žlugo kraupi viltis.

Nesibaimink, tamsta, kad dabar imsiu ir toliau dėstyti vieną po kito savo nusivylimus. Užteks pasakyti, kad su nelemtu uolumu didinguosius savo gyvenimo lūkesčius penėjau tūkstančiais knygų, poetų veikalais. Ak, pradėjau nekęsti tų rašytojų, kurie savo skambius žodžius rašinėja visose sienose, o labiausiai trokštų išrašyti juos danguje į Vezuvijų pamirkytu kedru, – o aš nieko negaliu padaryti, kiekvienas skambus žodis man regisi melas arba patyčia!

Ekstazės pagauti poetai man giedojo, girdi, kalba esanti skurdi, ak, kokia skurdi, – o ne, pone! Kalba, sakčiau, yra turtinga, apščiai turtinga palyginti su gyvenimo skurdu ir jo ribomis. Skausmas turi savo ribas; kūno skausmas baigiasi sąmonės netekimu, sielos – atbukimu; ne kitaip ir su laime! Bet žmogaus poreikis išsikalbėti išrado už tų ribų išeinančių melo garsų.

Ar čia aš kaltas? Ar tik man tam tikrų žodžių poveikis tokiu šiurpu nubėga per nugara, kad sužadina nuojautas išgyvenimų, kurių visai nė nebūna?

Įžengiau į išgarbintąjį gyvenimą kupinas geismo patirti vieną, bent vieną išgyvenimą, atitinkantį mano didžiąsias nuojautas. Dievas regi, man tai nebuvo duota! Klajojau po pasaulį, lankiau labiausiai išgarbintas žemės vietas, stovėjau prie meno kūrinų, apie kuriuos

Max Pechstein. Papa Heilmanno II portretas. 1918

žmonija strikinėja su skambiausiais žodžiais; stovėjau ir sakiau sau: „Gražu“. Bet vis dėlto: ir nieko gražiau? Tai viskas?

Tikrieji dalykai manęs nesujaudina; gal šitaip ir viskas pasakyta. Kažkur pasaulyje stovėjau kartą kalnuose prie gilios, siauros prarajos. Uolų sienos buvo plikos ir statmenos, o apačioje per akmenis šniokštė vanduo. Pažvelgiau žemyn ir pagalvojau sau: „O ką, jei nukrisčiau?“ Bet buvau pakankamai patyręs, kad pats sau atsakyčiau: „Jei taip nutiktų, aš krisdamas tarčiau sau: „Dabar krenti į bedugnę, tai yra tikras dalykas! Ir kas gi čia tokio?““

Ar patikėsi, tamsta, kad esu pakankamai patyręs ir galiu dabar šį bei tą pasakyti? Prieš daugelį metų mylėjau mergaitę, švelnią ir taurią būtybę, kuriai mielai būčiau atidavęs širdį, kurią mielai būčiau globojęs; bet ji manęs nemylėjo, ir teisę globoti ją gavo kitas... Argi esama skaudesnių išgyvenimų? Argi esama didesnės kankynės už šitą su saldyste nuožmiai sumišusią aitrią nevirtį? Ne vieną naktį pragulėjau atmerktomis akimis,

ir liūdnesnė, skaudesnė už viską buvo mintis: „Štai čia didysis sielvartas! Dabar jį išgyvenu! Ir kas gi tai?“

Ar reikia, kad pasakočiau tamstai dar ir apie savo laimę? Mat laimė irgi patyriau, laimė irgi mane nuvylė... Nėra reikalo, nes visa tai tėra negrabūs pavyzdžiai, negalintys tamstai paaiškinti, kad mane nuvylė, nuvylė, nuvylė apskritai visas gyvenimas, visa vidutiniokiška, neįdomi ir blanki gyvenimo tėkmė.

„Kas toks yra, – rašo vienoje vietoje jaunasis Verteris, – žmogus, tas išgarbintasis pusdievis? Argi jam nepristinga jėgų kaip tik ten, kur jų labiausiai reikėtų? O kai jis kyla į džiaugsmo padanges ar grimzta į kančią, argi abiem kartais jis nėra sustabdomas kaip tik tada, argi jis nėra sugražinamas į buką ir šaltą blaivimą kaip tik tada, kai trokšta pragaišti begalybės pilnatvėje?“

Dažnai menu dieną, kaip pirmą kartą išvydau jūrą. Jūra didi, jūra plati, mano žvilgsnis nuo kranto sklendė tolyn, vildamasis būsiąs išlaisvintas: tačiau ten, tolumoje, buvo horizontas. Kodėl aš turiu horizontą? Iš gyvenimo aš tikėjau si begalybės.

Galbūt manasis horizontas siauresnis nei kitų žmonių! Jau sakiau, kad tikrieji dalykai manęs nesujaudina, – o gal jie mane kaip tik pernelyg jaudina? Gal aš per greit pasisotinu? Gal per greit viską suprantu? Gal laimę ir skausmą pažįstu tik menkiausio laipsnio, tik praskiestus?

Aš taip nemanau; ir netikiu žmonėmis, labiausiai netikiu tais, kurie, susidūrę su gyvenimu, ima giedoti

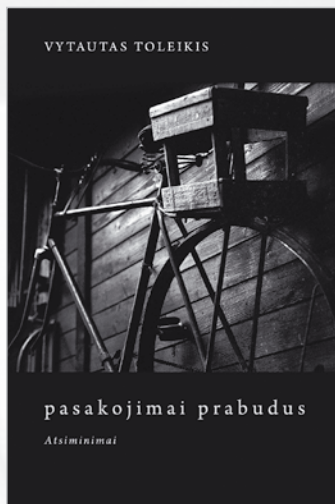
skambiuosius poetų žodžius, – tai bailumas ir melas! Beje, ar pastebėjai, tamsta, kad esama žmonių, kurie tokie kupini tuštybės ir taip trokšta, kad kiti juos gerbtų ir jiems slapčiomis pavydėtų, jog apsimeta esą patyrę vien skambiuosius laimės, bet ne kančios žodžius?

Sutemo, o tamsta manęs bemaž nesiklausai; todėl noriu šiandien dar kartą pats sau prisipažinti, kad ir aš, aš pats kitados mėginau drauge su tokiais žmonėmis meluoti ir rodytis pat sau ir kitiems esąs laimingas. Bet jau ne vieneri metai prabėgo nuo to laiko, kai ši tuštybė sužlugo, ir aš pasidariau vienišas, nelaimingas ir, neįneigsiu, šiek tiek keistokas.

Mėgstamiausias mano užsiėmimas naktį žvelgti į žvaigždėtą dangų; argi tai ne geriausias būdas nusukti akis nuo žemės ir gyvenimo? Ir galbūt atleistina, kad šitaip aš leidžiu sau bent išsaugoti savo nuojautas? Svajoti apie išlaisvintą gyvenimą, kuriame tikrovė ištirptų mano didžiosiose nuojautose, nepalikdama kankinamų nusivylimo nuosėdų? Apie gyvenimą, kuriame nebėra horizonto?

Svajoju apie tai ir laukiu mirties. Ak, jau seniai taip gerai pažįstu ją, mirtį, paskutinį nusivylimą! Tai mirtis? – tarsiu pats sau paskutinę akimirką; dabar ją išgyvenu! Ir kas jau čia tokio?

Bet juk vėsu pasidarė aikštėje, pone; gebu tatau jausti, che che! Lenkiuosi tamstai kuo nuolankiausiai. Sudie!

Vytautas Toleikis

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PASAKOJIMAI PRABUDUS

Atsiminimai

Tai neįprastai drąsūs, atviri, liūdni ir juokingi, gyvi ir skaidrūs atsiminimai apie gyvenimą XX a. septinto ir aštunto dešimtmečio tarybų Lietuvoje. Jų autorius grįžta į vaikystę ir jaunystę gimtuosiuose Barvuose (Šilutės rajone). Net išvykęs gyventi į Vilnių, jis sapnuodavo tik gimtąsias vietas, todėl knygoje, lyg prabudęs iš prisiminimų sapno, autorius saviironiškai, sąžiningai ir kone etnografiškai detalai aprašo to meto kasdienybę, artimuosius ir vietinius gyventojus, buitį, situacijas, galimybes ir pasirinkimus provincijos žmogui. O po kasdienybės paviršiumi atsiveria lietuviškojo identiteto formavimasis istoriškai

unikaliu laiku kultūriškai unikaliuoje erdvėje – buvusiam Klaipėdos krašte, apie kurio gyventojų patirtį sovietmečiu iki šiol žinoma dar labai mažai. Šio regiono likimas knygoje užčiuopiamas per išnykusios vokiškosios kultūros palikimą ir vokiškąją tapatybę tebesaugančius gyventojus.

Lietuviški pašto ženklai. 1918–1939. Iš Povilo Andriaus Stepanavičiaus kolekcijos

Kaip kuriasi literatūros kanonas

AISTĖ KUČINSKIENĖ

Literatūros kanono studijos įgauna pagreitį: šis tyrimų laukas pradėtas intensyviai plėtoti XX a. paskutiniiais dešimtmečiais ir nepraranda savo aktualumo, nes dar daug *neišspręsta* ir *nesutarta*, o juk būtent kanoniškumo klausimai tiesiogiai sieja literatūros tyrėjus ir kitus literatūros profesionalus su plačiąja visuomene. Kaip teigia vienas įtakingiausių literatūros kanono tyrėjų Johnas Guillory, kanono formavimo(si) problema turėtų būti suprantama kaip kultūrinio kapitalo įsteigimo ir dalybų problema¹, tad kalbėdami apie kanoniškumą neišvengiamai patenkame į tarpdiscipliniškumo sferą: čia svarbi literatūros istorija, sociologija, kultūros studijos, literatūros didaktika ir kt. Gegužės 3–4 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto organizuota tarptautinė konferencija *Literatūros kanono formavimas kaip tautokūra Centrinėje ir Rytų Europoje (nuo XIX a. iki XX a. pradžios)* buvo skirta ne teoriniams kanono apibrėžčių svarstymams, o konkretaus laiko – XIX ir XX a. pirmos pusės literatūros kanono formavimo(si) kaip vieno tautokūros aspektų tyrimams pristatyti, tačiau bendrosios kanono radimosi, funkcionavimo ir sklaidos problemas taip pat buvo gausiai diskutuotos.

Taip nutiko ir dėl to, kad literatūros

kanoną nėra lengva aiškiai apibrėžti. Paskutinėje konferencijos dalyje – baigiamojoje apskrito stalo diskusijoje – išsikalbėjome, kad dvi dienas nuo ryto iki vakaro svarstę apie panašų reiškinį visi jį suprantame ne vienodai. Tačiau didžioji dalis dalyvių savo pranešimais patvirtino, kad palaiko kanono formavimo(si) kaip dinamiško sociokultūrinio proceso, kurio metu randasi autoritetingų kultūros lauko dalyvių atrenkamas, patvirtinamas ir bandomas išsaugoti (steigtis ir sauga) tekstų ir autorių korpusas, sampratą. Taigi kanono supratimui svarbūs du esminiai aspektai: jo su(si)formavimas (atranka, motyvacija, įtikinimas ir įtvirtinimas) ir palaikymas (institucionalizavimas, tradicijos tęsimas).

Esminga konferencijoje išgryninta mintis, neretai apeinama supaprastinant literatūros kanono problemiką, man atrodo ta, kad tai nėra tik sąmoningai atrenkant ir atmetant autorius bei tekstus konstruojamas tekstų korpusas, bet ir kultūrinių reikšmių apykaitoje nesąmoningai, iš tekstų vartosenos, recepcijos besirandąs vienu ar kitų kūrinių iškėlimas prieš kitus. Pavyzdžiui, plenariniame Naglio Kardelio (Vilniaus universitetas) pranešime „The Philosophical Metacriteria and Criteria of a Literary Canon: A Few

bet *tarptautiškumas*, kuriam teikiama tiek daug privilegijų mokslo biurokratijos lygiu, tapęs būtinu „burtažodžiu“ ir nebūtinai išties nurodo į tarptautinę mokslinę komunikaciją.

Considerations from Lithuanian Perspective“ kalbėta apie tai, kokiais kriterijais remiantis reikia *kurti* kanoną, kad jis geriausiai reprezentuotų ir estetinius, ir ekstratekstinius faktorius, t. y. pasitikima sąmoningo formavimo galia. Antra vertus, Vaidas Šeferis (Masaryko universitetas, Čekija) diskusijoje pastebėjo, kad reikia būti atidiems ir nepainioti to, ką vadiname literatūros kanonu, su tuo, kas yra tiesiog instituciniai susitarimai ir sprendimai, nebūtinai priimami kultūrinės bendruomenės. Pawelas Bukowiecas (Krokvos Jogailaičių universitetas) paantrino sakydamas, kad į bet kokią viską sunorminančią prieigą (tiek *variantis* dėl kanono, tiek vėliau jį analizuojant) reikėtų žiūrėti įtariai. Beje, pats Bukowiecas pranešimą skaitė apie iš kanono *išstumtą* Józefą Baką („Józef Baka and the Limits of a Literary Canon, or Why True Polish Poet Could not Suffer Alone?“), parodydamas, kad šiam poetui į jį patekti tikimybė menka. Visgi su tuo susijęs klausimas, ar literatūros kanonas susidaro iš tekstų, kuriuos skaitome, ar iš tų, kuriuos norime būti skaitomais? – konferencijoje užduotas, bet liko neatsakytas. Nors priėmus pastaraisiais metais vis aiškiau matomą tyrimų tendenciją – kanoną laikyti ne monumentaliam stabilium („iš viršaus nuleistu“), bet dinamišku, polimorfišku, daugiakalbiu, subkanonus įtraukiančiu, dažnai nenuosekliu reiškiniu, atsakytume, kad sąmoningo kanonizavimo bandymai (kanonas kaip tie tekstai, kuriuos norime būti skaitomais) neretai patys savaime nėra vaisingi, nes visgi interiorizuotu, priimtu literatūros kanonu tampa kultūroje įsišaknijantys tekstai, kuriuos skaitome.

Galbūt čia jau vieta paminėti, kad aptariamoji konferencija buvo ne „tarptautinė“, kaip kartais nutinka (dešimt lietuvių, trys latviai ir du draugai iš Lenkijos)², bet išties tarptautinė – svečiai iš Čekijos, Estijos, Latvijos, Lenki-

¹ John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: University of Chicago Press, 1995.

² Tai nebūtinai kažkoks savaiminis blogis,

jos, Slovakijos, Slovėnijos ir Vengrijos sudarė didžiąją konferencijos programos dalį (konferencija vyko anglų kalba). Ir, regis, būtent dalijimasis skirtingomis, bet kanono formavimo(si) aspektu vienijančiomis patirtimis parodė, kad bendri tyrimai – ne utopinė fantazija, o ateities realybė, kuri bus patvirtinta konferencijos pranešimų pagrindu pasirodysiančioje straipsnių rinktinėje ir bendruose ateities projektuose. Bet kuo gi mes dalijamės? Iš pranešimų ir diskusijų aiškėjo, kad XIX–XX a. pradžioje Vidurio ir Rytų Europoje bei Baltijos šalyse panašiomis sąlygomis klostėsi tautinio sąmoningumo ir kultūrinės savivokos procesai suponavo poreikį susikurti nacionalinės literatūros sampratą ir suformuoti nacionalinį kanoną, o leidybos, literatūros kritikos, švietimo ir kitų institucijų skleidžiamas ir įtvirtinamas kanonas veikė kaip svarbi ir įtakinga tautinio kultūrinio identiteto kūrimo bei istorinės atminties formavimo priemonė. Tą bendrumą įrodo ir paprastas faktas: aptariamuoju laikotarpiu labai panašiais būdais besiformuojančiose ar susiformavusiose tautose radosi (buvo sukurti, atrasti, įprasminti ir „ateičiai įteikti“) nacionaliniai poetai (pranešimuose

minėti Adomas Mickevičius, Maironis, Dánielis Berzsenyi, Francėas Prešėrenas, o dar kiek neminėtų...).

Visų pranešimų neaptarsiu, bet bandysiu parodyti bendrąsias gaires, įsiminusius tekstus, žymėjusius konferencijoje išryškėjusius sąlyčius tarp skirtingų kultūrų ir literatūrų. Be nacionalinio poeto klausimo XIX a., apskritai vyko ginčai dėl nacionalinės literatūros sampratos, pavyzdžiui, Brigita Speičytė (LLTI, Vilniaus universitetas) pranešime „The Concept of Lithuanian Literature in the 19th Century“ aptarė konkuravusius filologinį (Liudvikas Rėza, Simonas Stanevičius) ir istorinį (Ksaveras Bogušas, Adomas Mickevičius, Mykolas Balinskis, Eustachijus Tiškevičius) lietuvių literatūros suvokimus. Kartu šis amžius buvo ir mitokūros ar mitoeškos – kokių kultūriniu/literatūriniu tekstu pagrįsti nacionalinį tapatumą – laikas: Michalas Kovačas iš Masaryko universiteto („The Kalevala’s Pattern in Foundations of Uralic National Literatures“) parodė, kaip Eliaso Lönnroto užrašytas suomių nacionalinis epas *Kalevala* buvo pasirinktas kaip struktūrinis pagrindas konsoliduojant kitų tautų nacionalines literatūras; apie vieną tokių tekstų – Friedricho Rein-

holdo Kreutzwaldo *Kalevo sūnų*, Estijos nacionalinį epą, – kalbėjo Katre Kikas (Tartu universitetas) pranešime „Village Tailor and National Epic: Defending *Kalevipoeg* at the Grassroot Level“. Kitokio tipo mitas – istorinėje, kultūrinėje ir literatūrinėje atmintyje įrėžta ir esmingu lenkų tautinio naratyvo pasakojimu pasirinkta 1918-ųjų Lvovo gynyba, pristatyta viešnios iš Varšuvos universiteto Jagodos Wierzejskos („State-building and Nation-building Dimensions of the Myth of the Defense of Lviv in the Polish Literary Canon, 1918–1939“). „Mito“ sąvoką čia vartojau keleriopai, norėdama išryškinti, kad formuojant nacionalinį kanoną tautokūros aspektu vienokie ar kitokie bendrą kultūrinį ir literatūrinį tapatumą liudijantys ženklai buvo būtini.

Nacionalinių kanonų ir tarptautinio (pasaulio literatūros) kanono santykiui buvo skirtas vienas kertinių konferencijos plenarinių pranešimų – Marko Juvano (Slovėnijos mokslo ir meno akademija) „Peripheral Worlding: The Nexus of National/World Literatures“. Kadangi pasaulio ir nacionalinių literatūrų konceptai apskritai atsiskyrė XIX a. – Johanno Wolfgango Goethe’s suformuluota, vėliau nesyk naujai performuluota, bet iki šiol vartojama

Baigiamoji konferencijos diskusija. Marijaus Gailiaus nuotrauka

pasaulio literatūros (*Weltliteratur*) apibrėžtis neatsiejama nuo visoje Europoje besivystančių nacionalinių judėjimų, grįstų ir nacionalinės literatūros kaip vieno tautinio identiteto orientyrų formavimu(si), – taigi ne vienoje kultūrinio ir literatūrinio tapatumo ieškančioje naujoje tautoje (Juvano aptariamam atveju – Slovėnijoje) svarbus apsisprendimas, kaip pozicionuoti savąjį kanoną – kaip nuo pasaulio literatūros atskirtą, išvien nacionalinių, ar bandyti *pataisyti* į tarptautinį lauką. Tokią problemiką pabrėžė ir Olgos Bartosiewicz (Krokuvos Jogailaičių universitetas) pranešimas „Is Romania a ‚French Literary Colony‘? B. Fundoianu’s Contribution to the Discussion about Cultural Romanian Identity in the Early 20th Century“, pademonstravęs, kaip Rumunijoje amžių sandūroje svarstyta, ar rumunų literatūra turėtų būti atskira nacionalinė, ar visgi prisiskirti prancūzakalbės (taip pretenduojant į platesnį skaitytojų ratą ir žinomumą) literatūros sričiai. Jakubas Czernikas iš Krokuvos Jogailaičių universiteto („Heroes, Bards, Representative Men and the Formation of National Literatures“) aptarė XIX a. gają „didžiųjų intelektualų“ idėją: kaip Adomas Mickevičius, Thomas Carlyle’as ir Ralphas Waldo Emersonas, tiesa, skirtingais būdais, norėjo rasti savose kultūrose tokių „viršnacionalinių“ kultūros herojų, kurie galėtų būdami nacionaliniais peržengti vienos tautos rėmus. Čia užčiuopta ir dabartinio nacionalinių literatūrų *vs* tarptautinio literatūros lauko santykio problemikos ašis: kaip ir kodėl kai kurie iš pažiūros labai lokalūs tekstai tampa universaliais? Kartu nemažai kalbėta ir apie kitokias tarptautines įtampas bandant apibrėžti nacionalinių kanoną – ypač tarp lietuvių literatūros ir lenkų kalba rašytų tekstų (Beata Kalėba, „In Search of One’s Own Voice: The ‚Aušrininkai‘ and Polish Poetry of the 19th Century“, Krokuvos Jogailaičių universitetas; Viktorija Šeina, „The Lithuanian Reception of Adam Mickiewicz from the Perspective of Nation-building (1883–1905)“, LLTI).

Konferencijoje dalyvius ir klausytojus džiugino aktyvus visų išitraukimas: nebuvo nė vieno pranešimo, nesulaukusio klausimų ir/ar komentarų. Tai svarbus dėmuo patvirtinti dalyvavusiųjų suinteresuotumą, siekį suprasti, dalytis kultūriniais atradimais ir patirtimis (kaip pasirodė, jų daug turime bendrų). Būta ir nemažai diskusijų sulaukusių temų. Įsiminė kiek provokatyvus Gergely Fórizs (Vengrijos mokslų akademija) pranešimas „Nation-building or Bricolage? The Making of a National Poet in 19th-century Hungary“: parodęs, jog tautokūros (*nation-building*) sąvoka gali būti kildinama iš penkto ir šešto praėjusio amžiaus dešimtmečių amerikiečių politologijos, tyrėjas siekė paneigti jos pritaikomumą mūsų aptariamam regionui ir laikui, nes tautokūra nurodo į būtiną kūrėją (*builder*), o mes susiduriame veikiau su brikoliažu (meistravimu), kitaip tariant, tautinių atgimimų veikėjai, pasitelkdami jau esamus objektus ir savas priemones, atrinko, „sumeistravo“, t. y. pakoregavo *reikiamus* tekstus tam, kad būtų galima meistrauti (kurti tradicija) toliau. Dvejočiau jo iškelto „tautos meistrautojo“ vaidmens pritaikymu visoms regiono literatūroms (pavyzdžiui, lietuvių literatūroje terminą vartoti įmanoma tik labai metaforiškai, nes tautinis atgimimas ir nacionalinės literatūros, nacionalinio poeto pozicijos įsteigimas buvo sinchroniški reiškiniai), bet toms, kuriose literatūros kanonas kūrėsi kiek anksčiau, o sustiprėjus nacionaliniams judėjimams atrinkinėta, ką prisitaikyti (aptartas vengro Berzsenyi atvejis), – tokia mintis tikrai verta apmąstymo.

Baigiant galima būtų grįžti prie svarstymų apie kanono prigimtį. Jei literatūros kanonas plečia ribas, jei vis sunkiau perprasti, kurie autoriai patenka į tą „atrinktų tekstų korpusą“ ir kodėl taip yra... kokia tuomet jo funkcija? (šį klausimą baigiamojoje diskusijoje kėlė Marko Juvanas). Mandydami, kad viena kertinių literatūros kanono savybių – visuotinai pripažintais tampa tie autoriai ir tekstai,

kuriuos kultūrinė bendrija pripažįsta kaip savus, laikytume jį pirmiausia svarbiu kaip suteikiančiu identifikacinius orientyrus, vienijančiu kultūrinę bendruomenę ir leidžiančiu tuos orientyrus perduoti ateičiai. Vadinasi, be kuriamosios funkcijos, kuri bene ryškiausiai matyti XIX–XX a. pirmoje pusėje aptartuose Centrinės ir Rytų Europos bei Baltijos šalių regionuose ir daugiausiai aptarta konferencijoje, literatūros kanonas atlieka ir tradicijos tašos bei reprezentavimo funkcijas, pamatinėmis tampančias ir per švietimo institucijas. Apskritai baigiamojoje diskusijoje išdiskutavus net ir *anarchines* pozicijas – kanono atmetimo, nepripažinimo, sąvokos nereikalingumo (kam ji reikalinga, jei taip sunkiai apibrėžiama?), prieita prie išvados, kad literatūros kanonas yra mokyklinės sistemos neišvengiamybė, tiksliau, būtent per mokyklines programas juntame, kad tai instituciškai organizuotas ir aprobuotas – kad ir lankstus, atviras, kintantis – tekstų korpusas.

Galiausiai, kadangi konferencijos pokalbių ir diskusijų dalyviai buvo skirtingų šalių, taigi skirtingų kultūrinių bendrijų ir literatūrų atstovai, kalbėta ir apie dar vieną skirtį: vidinis ir išorinis literatūros kanonas (pastarąjį sudaro tekstai, reprezentuojantys nacionalines literatūras už jų ribų – neretai tai maža vidinio kanono dalis). Analizuodami savas literatūros istorijas ir pristatydami kanoniškumo situaciją, mes iš tiesų savotiškai plečiame išorinį kanoną – supažindiname kitų kultūrų atstovus su savosios literatūros tendencijomis, vardais. Man pačiai didžiausias šios konferencijos privalumas ir buvo, viena vertus, pažintis su kitomis dažnai panašias raidos tendencijas turėjusiomis (ir turinčiomis) literatūromis, kita vertus, suvokimas, kad šiame regione visi esame unikalūs (autorais, tekstais), bet kartu ir niekuo neunikalūs: panašūs sociokultūriniai, istoriniai, politiniai reiškiniai nulėmė panašius kanono formavimo(si) būdus, kurių tyrimų taša – perspektyvi artimosios ateities realybė. ❧

Filosofija prasideda nuo susitikimo su mokytoju

JEANĄ PAULĮ MONGINĄ KALBINA LAURYNAS PELURITIS

Tarp Lietuvos ir Prancūzijos yra nemenki skirtumai filosofijos lauke: turime labai skirtingas filosofijos tradicijas, skirtingai studijuojame filosofiją. Jeigu Lietuvoje apskritai susiduriama su filosofija, tai dažniausiai nutinka tik atėjus į universitetą, o štai Prancūzijoje filosofijos studijos pradamos mokyklose. Mes neturime tokio santykio su savo filosofais, kokį prancūzai turi su Descartes'u ar Pascaliu...

Prancūzijoje dauguma moksleivių susiduria su filosofija tik prieš baigiamuosius egzaminus. O kai filosofija pristatoma tik dėl egzamino, negalima suteikti tikro jos patyrimo, nes paprastai labiau susitelkiama į žymių filosofų citatų reikiama tema išmokimą. Todėl

JEANAS PAULIS MONGINAS (g. 1979), Sorbonos universiteto filosofijos magistras, sugalvojo ir įgyvendino filosofinių knygų vaikams seriją *Mažieji Platonai* (*Les Petits Platons*), kuri pradėta leisti 2009 m. Ji skirta vaikams nuo 9 iki 14 metų. Knygose mėginama vaikus supažindinti su filosofija ne tiek per vadamuosius filosofinius klausimus ar problemas, kiek per filosofus kaip asmenybes, personažus ir pasakojimus, tikrus ir išgalvotus, kurie sujungtų asmeninę perspektyvą ir „filosofinį požiūrį“. Leidykla *Jonas ir Jokūbas* lietuviškai išleido keturias šios serijos knygas: *Dieviškojo Sokrato mirtis* (2017) ir *Piktasis pono Dekarto genijus* (2018) (abi parašė pats Monginas), taip pat Yano Marchando *Martino Haidegerio tarakonas* (2018) ir Marion Muller-Colard *Profesorius Froidas kalbasi su žuvimis* (2018).

Jeanas Paulis Monginas

nereikėtų pervertinti tokio supažindinimo su filosofija, nors, žinoma, galima pasidžiaugti, kad filosofijos egzaminas dabar yra tarp keturių privalomų baigiamųjų egzaminų greta prancūzų, vienos užsienio kalbos ir matematikos. Aš taip pat pradėjau studijuoti filosofiją prieš egzaminą, bet tikrosios filosofijos studijos prasidėjo tik po to. Man apskritai atrodo, kad susidūrimas ir pažintis su filosofija prasideda tik sutikus vadovą, mokytoją ar autorių, jeigu susitikimas įvyksta per tekstus. Taip buvo ir mano atveju. *Mažieji Platonai* yra iš dalies ir savotiška duoklė mano mokytojui, kuris, beje, teoretizavo fikcinių naratyvų naudą ir reikšmę filosofijoje. Tai man labai svarbi idėja ir ji yra šios knygų serijos pagrindas.

Kiek teko žvalgytis internete tarp filosofijos knygų vaikams ir jaunimui, iš tiesų neradau nieko, kas panašiai žiūrėtų į šią įvedimo į filosofijos kelį užduotį. Kaip subrendo ši idėja ir tapo tikrove?

Šiek tiek filosofinių knygų vaikams Prancūzijoje buvo ir anksčiau. Po Josteino Gaarderio knygos *Sofijos pasaulis*, kuri buvo skirta paaugliams ir jauniems suaugusiems, pasirodymo 1991 m. keletas leidėjų išleido filosofinių knygų vaikams serijas, bet jos visos prie filosofijos priėjo per temas, objektus, klausimus, tarkime, kodėl turi eiti į mokyklą, kodėl žmonės miršta arba kas yra meilė, nes vaikams tokie klausimai tikrai kyla. Bet tai, man atrodo, yra ir didelė problema. Nes kas yra *filosofinis* klausimas? Juk galima be filosofijos kalbėti apie laisvę, kad ir politiniame kontekste, arba priešingai – gali filosofuoti kad ir žiūrėdamas į medžio lapą ir suprasdamas, kad lygiai tokio paties lapo niekur pasaulyje nėra... Noriu pasakyti, kad yra labai sunku nubrėžti filosofijos ribas. Bet tikrai aišku, kad yra filosofijos istorija, kuri prasideda nuo Platono, Aristotelio ir tęsiasi iki dabar. Aš pradėjau svarstyti, kodėl niekas nebando vaikų supažindinti su konkrečių filosofų požiūriu į pasaulį. Patyrinėjęs vokiškas ir anglišką knygas vaikams, taip pat neradau nieko apie Platoną, Descartes'ą, Kantą, todėl nutariau pamėginti pristatyti juos per fikcinius pasakojimus ar netgi mitus, kuriais rėmėsi kai kurie filosofai. Praktikuojant filosofiją, visuomet yra tokia riba, kai protas gali suteikti galimybę vaizduote ar per vaizduotę sukuriamas patirtis atrasti naujas koncepcijas. Savo knygutėse nutariau vaikus vesti per vaizduotę.

Pavyzdžiui, darydamas kūrybines dirbtuves su vaikais, einu su jais per kiek laisvai suprstas Descartes'o meditacijas. Jo *Metafiziniai apmąstymai* yra pagrindas mano knygai apie jį. Descartes'o piktasis genijus, gebantis mane apgauti ir priversti klysti, yra puiki filosofinė fikcija. Bet ką duoda tokia fikcija? Šis paties Descartes'o vaizduotės vaisius leidžia kurti naujus konceptus – tiek iškelti radikalią abejonę, tiek rasti tikrumą, tvirtą žinojimo pagrindą. Net jei sakau, kad maštau klysdamas, teisinga tai, kad maštau. Ir vaikams ši istorija labai patinka – toks piktasis apgavikas yra

gan pagaulus personažas, intriguojantis, dirginantis vaizduotė. Dirbtuvių metu jiems liepiu užsimerkti, klausyti tik mano balso ir mėginti viskuo abejoti, o tada pamėginti galvoti, kad „aš neegzistuoju“. Ar tai pavyksta? Ne, nes tu maštai apie tai. Tad vaikai taip gali neblogai susipažinti su tokiomis koncepcijomis, jas suprasti. O knygos pasakojimo pabaigoje mes prieiname prie Dievo buvimo įrodymo. Kai vaikas supranta, kad gali įrodyti ir pats sau pakartoti Dievo buvimo įrodymą, tai labai stipri patirtis.

Kitas įdomus aspektas: filosofai kaip istorijų vaikams personažai. Man atrodo, kad filosofijoje ne tik svarbi asmeninė perspektyva, o studijuojančius filosofiją visuomet traukia, domina ar net žavi filosofai kaip asmenybės, bet ir pati filosofija atsiranda tam tikrame kontekste, situacijoje, kurioje vienas ar kitas mąstytojas yra. Ir tai taip pat yra

nors neatmetu tokios galimybės. Bet labiausiai tikėtina, kad jam tiesiog bus nuobodu. O istorijos, pasakos ir įdomūs pasakojimai patinka visiems vaikams! Juk, pavyzdžiui, pasakodamas Platono olos analogiją kaip savotišką mitą, vaikui pateiki ir tam tikrą pažinimo teoriją. O supažindindami vaikus su didžiais filosofijos vardais, juos mažu pratiname prie to, kad apskritai yra filosofai, filosofija, kad tai svarbi mūsų kultūros kodo dalis.

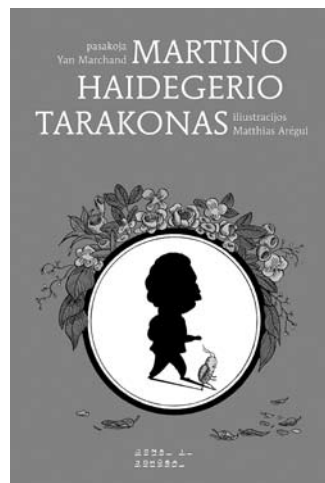
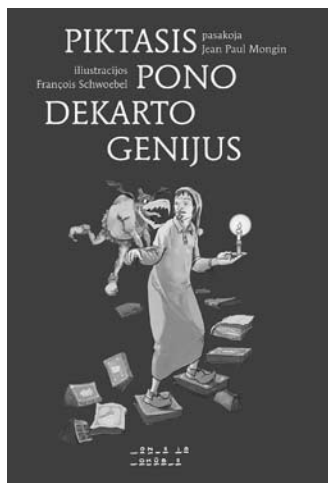
Žinoma, anaipol ne daugumos filosofų gyvenimai kuo nors įdomūs, apie kai kurių gyvenimą tegalima pasakyti kelis anekdotus, tačiau aš ir nenorėjau per daug prie jų gyvenimų prisirišti, kitaip tai virs tokiais pačiais pasakojimais vaikams, kokie būna apie žymius menininkus, išradėjus ar mokslininkus. Man svarbiausia sukurti pasakojimą, kuriame galėčiau išdėlioti pagrindines filosofo idėjas, o tada šiame fikciniame pasakojime aš iš naujo pri-

Bet filosofijoje mes visuomet grįžtame prie Platono, čia yra ištakos, ne veltui Whiteheadas sakė, kad visa Vakarų filosofija yra komentarai Platono tekstų parašėse. Būtent dėl to savo seriją ir pavadinau *Mažieji Platonai*. Kažkuria prasme visi filosofai (net Nietzsche!) yra maži Platonai, todėl nutariau, kad ir vaikų supažindinimo su filosofija tikslas yra jų pavertimas mažaisiais Platonais. Mano knygos savotiškai mėgina žaisti platonišką žaidimą.

Beje, *Dieviškojo Sokrato mirtis* yra iš esmės adaptuotas ir suglaudintas Platono *Sokrato apologijos*, *Faidono* ir *Kritono* atpasakojimas. O vienoje naujausių knygelių – *Sokratas prezidentas!* (*Socrate Président!*) – Sokratas susiduria su moderniuoju politiku Gorgijumi (kurį iliustratorius pavaizdavo kaip Donaldą Trumpą) rinkiminės kampanijos metu. Taip ir susipina filosofijos konceptai ir mano sukurti pasakojimai. Kartais pavyksta geriau, kartais blogiau.

Aišku, tėvams gali būti kiek baisu duoti vaikams skaityti knygą, kurioje vaizduojama Sokrato mirtis ar pavadinime minimas Freudas. Filosofija, man regis, visuomet yra transgresyvi. Kiekvienas filosofas stengiasi ar bent dedasi besistengiantis padalinti pasaulį į dvi dalis: *prieš* ir *po*. Ne visiems pavyksta. Ši maišto pagunda visuomet yra filosofijoje. Marxui beveik pavyko (*juokiasi*), nors turbūt,

sakyčiau, galiausiai istorija jį paneigė ir parodė klydus. Ir filosofai tikrai anaipol ne visuomet esti geri žmonės – geras pavyzdys Martinas Heideggeris. Bet yra dar keli svarbūs dalykai, kuriuos vaikai gali išmokti iš filosofijos: sklandžiau reikšti savo mintis, argumentuoti, spręsti konfliktus per argumentuotą diskusiją, suprasti kito mintis ir perspektyvą, o ne veikti jėga ar įžeidimais. ☒

Jeano Paulo Monginio knygų viršeliai

vienas galimų būdų pristatyti filosofiją kaip dalyką vaikams ar paaugliams. Taip gal net kiek lengviau yra atsakyti jiems į klausimą, kas yra filosofija, kokia tokio užsiėmimo prasmė, kas iš to? Jeigu teisingai suprantu, Jūsų knygos irgi eina šiuo keliu?

Taip. Jeigu atsakydamas vaikui į jam kylantį klausimą tiesiog pateiksi pliką sąvokos apibrėžimą ar kokią nors teoriją, jį vargu ar tai sudomins,

statau filosofą kaip veikėją. Nenoriu būti ištikimas filosofų biografijoms, bet noriu būti ištikimas jų mąstymui.

Juk net kai mes susipažįstame su Sokratu, kuris neabejotinai stovi prie Vakarų filosofijos ištakų, mes tai darome per Platono pasakojimus, kuriuose susipina realiai gyvenęs Sokratas ir Platono idėjos bei kūryba. Ir Platono nupieštas Sokrato portretas labai skiriasi nuo Ksenofonto, o jie abu turbūt labai skiriasi nuo istorinio Sokrato.

In Vero Princeps

In memoriam kunigaikščiui Mykolui Giedraičiui
(1929–2017)

RIMVYDAS PETRAUSKAS

„Tiek skunduose dėl mirties, tiek paguodoje pasisemiame teisingų minčių iš Dievo skelbiamo valia ir akivaizdžiais įrodymais patvirtinto mokymo, kuris aiškina, kad dora yra liūdėti dėl saviškių mirties ir būti sujaudintiems dėl netekties, palietusių ir mus, ir valstybę, ir liūdėti dėl tų, kurių darbai mums ir kitiems buvo naudingi.“ Tokiais žodžiais savo laidotuvių kalbą, skirtą šviesiausiajam kunigaikščiui Jonui Radvilai, 1553 m. pradėjo diplomatas ir rašytojas Vaclovas Agripa. 2017 m. gruodžio 29 d. Oksforde mirė išskirtine kilme ir didingais darbais garsios giminės atstovas kunigaikštis Mykolas Jonas Henrikas Giedraitis (Michał Jan Henryk Giedroyc). 2018 m. birželio 2 d. testamentine valia jo urna padėta Videniškių Šv. Lauryno bažnyčios kriptoje.

Kunigaikštis Mykolas Giedraitis gimė 1929 m. sausio 25 d. Lobzovo dvare, netoli Derečino, Naugarduko apskrityje, dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Dvare, kurį kunigaikščio mama vadino „dangaus prieškambariu“, tarp mirusių giminaičių portretų ir spalvingos dvaro gyventojų įvairovės, tarp skroblių alėjos ir dvaro pastatų, prabėgo vaikystė – turbūt tipiška XX a. pirmosios pusės lenkų-lietuvių aristokratui. Mykolo tėvai – teisininkas ir senatorius Tadeušas Giedraitis (Tadeusz Giedroyc) ir Anna Dunin Szostakowska – susituokė Vilniaus katedroje, kurį laiką šiame mieste ir gyveno, Mažosios Pohuliankos gatvėje, name „Po gulbe“. Beje, Tadeušo brolis, taigi Mykolo artimiausias dėdė Jonas Giedraitis, tuo metu gyveno Kaune ir

buvo Lietuvos Respublikos pilietis – vėlgi veikiau būdingas tos epochos bajorijos atstovų gyvenimo linijų pavyzdys. Tėvo karjeros vingiai lėmė, kad vaikystėje Mykolas Giedraitis spėjo pagyventi ir Palenkės Balstogėje, ir Ukrainos Lucke, taigi turėjo galimybę iš arti pajauti ir į save sugerti daugiakultūrę tų žemių patirtį ir tradiciją.

Buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse gyvenusių kilmingųjų gyvenimo trajektorijos turėjo ir bendrą tolesnį, šikart tragišką tęsinį. Mykolo Giedraičio paauglystė sutapo su Antrojo pasaulinio karo metais, kuriuos jautriai ir įtaigiai aprašė atsiminimų knygoje *Ant kraterio krašto: Vienos šeimos kelionės epas per karo meto Rusiją*, išverstoje ir į lietuvių kalbą (Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2013). Netoli sienos su Sovietų Sąjunga stovėjęs Lobzovo dvaras buvo nušluotas sovietų artilerijos, sugriautas buvo šeimos ir aplinkinės dvaro bendruomenės gyvenimas, nužudytas tėvas, atėjo, Mykolo Giedraičio žodžiais tariant, senosios tvarkos pabaiga. Naują gyvenimą teko kurti emigracijoje, Didžiojoje Britanijoje.

Tačiau dar prieš tai buvo šaltis Sibire ir karštis Irane, improvizacinės išgyvenimo pamokos ir kadetų mokyklos disciplina. Nors išaugo kaip tikras aristokratas, kuriam žirgas buvo natūraliausias žmogaus palydovas (pirmojo vaikystės žirgo vardas buvo Perkūnas), o arklidės – svarbiausias dvaro pastatas, vėliau nuo kavalerijos pasuko prie lėktuvų. Po karo Londono universitete baigė aviacijos inžineri-

nes studijas, projektavo orlaivius, keliavo po visą pasaulį, konsultuodamas besivystančių šalių vyriausybes ir bendroves. Šios ramesnės gyvenimo pusės metu susidomėjo ir savo giminės šaknimis. Susidomėjimas virto tikra aistra, o tai galiausiai paaiškina, kodėl urna atsidūrė Videniškiuose, senojoje kunigaikščių Giedraičių valdoje.

Tėvų sprendimu pavadintas kunigaikščių Giedraičių giminėje nuo seno itin vertintu Mykolo vardu, atrado intriguojančią temą apie viduramžišką giminės šaknis, iš ko kilo studija apie senosios Lietuvos valdovus ir kunigaikščius. Tema buvo išties verta dėmesio, nes Giedraičiai buvo viena retų pagoniškos Lietuvos aristokratijos giminių, kuri per kartas išsaugojo senąjį kunigaikščių titulą. Vėliau dėl gausių palikuonių itin plačiai išsišakojo (1528 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės surašyme nurodyta net 80 giminės atstovų, kai kitose didikų giminėse būdavo po du tris), taip galbūt prarasdama svorį politiniame elite, tačiau praturtinusi šalį sūnumis ir dukromis. Todėl Giedraičiai ir neišmirė, kaip kad didžioji dauguma senųjų tradicinių Lietuvos diduomenės giminių. Pirmasis Lietuvos istorijoje palaimintasis Mykolas Giedraitis XV a. pabaigoje, Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis XVI a. pabaigoje, kitas Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis XIX a. – tai tik keli labiausiai žinomi giminės atstovai.

Mykolas Giedraitis buvo inžinierius su istoriko pašaukimu, kaip jo bendrametis, tais pačiais 1929 m. gimęs žymus Lietuvos istorikas medievistas, taip pat jaunystėje inžinerinius mokslus studijavęs profesorius Edvardas Gudavičius. Interesą ikirikščioniškos Lietuvos istorija atspindi, kaip kilmingųjų giminei ir priklauso, šeimos vardynas – antai sūnaus Mykolo trečiasis vardas yra Daumantas (Dowmont). O santykį su protėvių tradicija pabrėždavo pažįstamiems iš Lietuvos atvirukuose pasirašydamas lietuviška vardo forma – Mykolas Giedraitis.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kurios istoriniu piliečiu save neabejotinai laikė, užmezgė tvirtus ryšius su šalimi ir jos gyventojais. Pirmąkart su žmona Rosemary į Lietuvą atvyko dar 1990 m. Rėmė senųjų tėvonijų Giedraičių ir Videniškių paveldo saugojimą ir tyrimus, globojo į Oksfordą atvykstančius Lietuvos mokslininkus. Ypač artimai bendradarbiavo su Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, kuriai padovanojo savo knygų kolekciją ir šeimyninio archyvo dalį. Apdovanotas didžiojo kunigaikščio Gedimino (taigi valdovo, kurio arti-

mai aplinkai jo protėviai neabejotinai priklausė) ordinu. Jam suteiktas ir Molėtų rajono garbės piliečio vardas.

Savo šūkiu pasirinkęs žodžius *In Verbo Princeps* („Tikras kunigaikštis“), Mykolas Giedraitis visą gyvenimą vadovavosi namuose įskiepytais idealais ir vertybėmis, kurių svarbiausią neįkyriai ir kiek nostalgiskai nusakė prisimindamas prieškarį pasaulį gimtajame dvare – „bendro gėrio“ (*res publica*) kūrimą.

Ir baigsiu citata iš dar vienos senosios Lietuvos diduomenės atstovui skirtos laidotuvių kalbos, kurios žo-

džiai tinka ir kunigaikščiui Mykolui Giedraičiui: „Protėviais garsus buvau, tėvų dorybe – garbingas / ir Likimo kraitis man gana gausus buvo. / Tarp didžiadvasių herojų maloniai buvau vertinamas, / didelis draugų būrys palankumą man rodė“.

Kunigaikščio Mykolo Giedraičio urna lieka Videniškių bažnyčios kriptoje, šalia senųjų giminaičių kapų. Tikime, kad mūsų tikėjimo brolis Mykolas jau susitiko savo tėvus, protėvius, draugus – ir šnekučiuojasi su jais Viešpaties prieglobstyje. ❧

LIETUVIŲ KALBOS IDEALAI

Kaip keitėsi geriausios kalbos idėja

Sudarė Loreta Vaicekauskienė

Be kalbėtojų normų ir žodžių lietuvių kalba tebūtų bežadis muziejaus eksponatas. Tad ko mums šiandien reikia dar labiau už tyrimų rezultatus, faktus ar prielaidas, tai išlaisvinti savo santykį su kalba per kritiškumo, abejonės, smalsumo perspektyvą, išmokti abejoti gatavomis „tiesomis“, kokia kalbos tikrovė turėtų būti. Toks būtų šios knygos idealas ateinančio šimtmečio Lietuvai.

LORETA VAICEKAUSKIENĖ

„Sveiki, idealistai, šiandien čiupinėsim jūsų idealus“, – sako knygos autoriai ir aiškinasi, kokie kalbos idealai dirbtiniai, o kokie – tikri ir gyvi. Kaip mes iš tiesų norim kalbėti: lietuviškai ar vilnietišškai? Ar telefoniniams sukčiams verta prabilti tarmiškai? Ar valdžiažmogiams televizijoje greit galėsime sakyti *tu?* Kokia vieta labiausiai įsitempia kalbant oficialiai? Į šiuos ir daug kitų klausimų autoriai atsakymų ieško su užsidegimu ir remdamiesi moksliniais duomenimis. Tik nepamirškite: tie tyrėjai – irgi idealistai.

JURGIS PAKERYS

Ar mūsų laukia nauja Gutenbergo revoliucija?

ALGIRDA SAUDARGĄ KALBINA VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Jau porą metų itin intensyviai vyksta diskusija dėl dirbtinio intelekto reikšmės tiek ekonominei, tiek kultūrinei Vakarų civilizacijos raidai. Į plačią problematikos skalę – nuo konkrečių gyvenimiškų problemų iki filosofinių apibendrinimų – įsiterpia ir politiniai subjektai. 2018 m. balandžio 25 d. Europos Komisija paskelbė komunikatą „Dirbtinis intelektas Europai“, apie kurį kalbinaime ilgametį Europos parlamento narį Algirdą Saudargą.

Jau turbūt keletą dešimtmečių yra kalbama ar svajojama apie dirbtinį intelektą, įvairias jo sampratas, tyrinėjamos ir įvairios tam tikrų tipų dirbtinio intelekto sukūrimo ir pritaikymo galimybės, bet platesnė visuomenė (ir didelė dalis išsilavinusių žmonių) šia tema nėra labai susivokę. Esama ir nemažai būgštavimų dėl to, kas vyksta ar gali vykti ateityje su šia sritimi. Kaip Jums atrodo, kokioje būklėje esame dabar, ką reikšmingo reikia suprasti dirbtinio intelekto klausimu ir kas čia turi būti sprendžiama politiniu lygmeniu?

Situacija yra gana paprasta. Dirbtinis intelektas ir kalbos apie jį jau turi bene pusės amžiaus istoriją. Kaip ir visa kita industrija, šita mokslo sritis kovoja už būvį ir užsiima viešaisiais ryšiais. Galime atsiminti ne kartą organizuotas kompiuterių ir šachmatų čempionų partijas. 1996 m. kompiuteris *Deep Blue* žaidė prieš pasaulio šachmatų čempioną Garį Kasparovą. Tuomet pirma žaidimą laimėjęs *Deep Blue* tapo pirmuoju kompiuteriu, įveikiusiu pasaulio šachmatų čempioną,

Tiesa, visą mačą laimėjo Kasparovas. O 1997 m. kiek patobulintas *Deep Blue* vėl žaidė prieš Kasparovą ir laimėjo jau visą mačą. Tai buvo tipinga viešųjų ryšių akcija. Pats kompiuteris *Deep Blue* tada buvo IBM kompanijos sukonstruotas būtent šiam šachmatų mačiui, o vėliau išardytas ir dalimis eksponuojamas muziejuose.

Į klausimus žmonių kalba atsakinėjanti IBM kompiuterinė sistema *Watson*, pavadinta pirmojo IBM vadovo Thomo J. Watsono garbei, laimėjo JAV televizijos žaidimą *Jeopardy!*, sugebėdama susišnekėti ir jame dalyvauti. Dabar programos *Watson* paslaugas IBM teikia verslui, tai neliko tik viešųjų ryšių kampanija. Taip pat dirbtinis intelektas buvo mokomas žaisti kinišką *go* žaidimą. 2015 m. *Google DeepMind* sukurtą programą *Alpha-Go* pirmoji įveikė šio senovinio žaidimo profesionalą. Pažanga vyksta.

Naujai parengtuose Europos Sąjungos dokumentuose matome, kad nuo 2016 iki 2017 m. investicijos į dirbtinį intelektą (pasauliniu mastu) per metus išaugo – nuo 3 mlrd. iki daugiau nei 11 mlrd. Ypač daug investuota į dirbtinio intelekto startuolius, siekiančius dirbtinio intelekto pritaikymo. Milijardus investuoja didžiosios kompanijos, tik ne viskas yra skelbiama. Štai minėtą Londone įsteigtą kompaniją *DeepMind* 2014 m. *Google* įsigijo už pusę milijardo dolerių. Tai rodo eksponentinį augimą šitoje srityje.

Natūralu, kad ES ima rimčiau rūpintis šiuo klausimu. Europos Vadovų Tarybos pavedimu parengtas Europos Komisijos komunikatas, savo žodį

tars Europos Parlamentas. Jungtinės Karalystės Lordų rūmai įsteigė specialų komitetą dirbtiniam intelektui, kuris parengė išsamią ir plačią studiją. Prancūzijoje puikus matematikas Cédricas Villani, į parlamentą atėjęs su Emmanuelio Macrono partija, parengė gilia analize grįstą raportą prancūziškai ir europietišškai strategijai parengti. Svarbu, kad šitos srities raida būtų kontroliuojama, nes socialinės ir ekonominės pasekmės bus neišvengiamos. Ekonominėmis pasekmėmis užsiima didelės analitinės kompanijos, yra publikuota studijų. Mane labiau domina socialinės pasekmės. Ypač man įdomu, kokį tai poveikį turės ne tik darbo vietoms, bet ir kultūrai. Ar tai bus nauja Gutenbergo revoliucija? Spaustuvių atsiradimas faktiškai sukūrė literatūrą tautinėmis kalbomis, pakeitė visą tradiciją. Spausdinimo technologija sukūrė prielaidas kultūriniam proveržiui. Kita vertus, tai esmingai pakeitė žodinę pasakojimų tradiciją, kurią buvo imta užrašinėti, nors žodinės tradicijos formų tyrimai rodo, kad ji buvo kuriama taip, kad ją lengviau būtų perduoti, atkurti ir saugoti atmintyje.

Kita vertus, svarbu turėti omenyje, kad dirbtinis intelektas dar nėra superintelektas. Kaip sakoma ir komunikate, superintelekto sukūrimo, jei tai apskritai įmanoma, tikimasi tik per keletą dešimtmečių. Bet siaurojo dirbtinio intelekto programos, kurios davė rezultatų, plinta labai daug kur ir sparčiai. Jau vien kalbant apie vertimą – jeigu vertimo į lietuvių kalbą sistema būtų tiek išplėta, kiek, tarkime, anglų-prancūzų, mes galėtume gana komfortiškai skaityti automatiškai parengtą vertimą. Programa neišvers poezijos ar romano, tačiau gali suteikti mums priėjimą gimtąja kalba, pavyzdžiui, prie angliškos *Vikipedijos*, kuri gerokai labiau išplėta, nei lietuviškoji.

Skaitydami 2018 m. ES komunikatą „Dirbtinis intelektas Europai“, matome pozityvų momentą – Europos Sąjungai, norint konkuruoti su Kini-

ja, JAV ir apskritai išsilaikyti ekonomiškai, reikia didinti investicijas tiek į fundamentaliuosius tyrimus, tiek į jų pritaikymą stambiam, vidutiniam ir smulkiam verslui. Bet išreiškiamas ir tam tikras susirūpinimas dėl didžiųjų informacijos srautų panaudojimo. Tarkime, minima, kad Danijoje greitai pagalba jau telefonu, iš žmogaus balso, dirbtinio intelekto pagalba gali nustatyti, koks yra tikėtinas sveikatos sutrikimas. Bet juk šią sistemą galima panaudoti ne tik greitajai pagalbai, bet ir renkant informaciją apie privačius asmenis. Su tuo susiję ir nauji ES reguliavimai dėl jautrios privačios informacijos.

Taip, klausiate apie tai, kas iš tiesų yra svarbu. Europa nenori atsisakyti savo principų dėl duomenų apsaugos ir kartu nori konkuruoti su Kinija bei JAV. Kartais jau sakoma, kad Europa tampa kibernetine kolonija, kad JAV kompanijos ir Kinija siurbia bei naudoja mūsų informaciją, skverbiasi į mūsų tinklus, kol mes užsiimame informacijos saugojimu ir laikomės savų vertybių. Manau, kad taip liūdnai nupieštas vaizdas turi pagrindo ir pastarieji komunikatai iš to ir kyla. Vis dėlto nereiktų nurašyti Europos Sąjungos. Potencialas čia didelis – pusė milijardo gyventojų. Galimybių dalyvauti ir išgyventi pasaulinėje rinkoje tikrai yra.

Amerikoje didele dalimi valstybė nesikiša. Didžiosios kompanijos, kaip *Google*, *Amazon*, *Apple*, *Microsoft*, užsiima savais reikalais ir tuos duomenis kaupia. Kinijoje didžiosioms kompanijoms ir valstybei duomenys pakankamai prieinami – jų valdžia kitokia ir požiūris į asmens duomenis yra kitoks.

Kodėl visi investuoja į dirbtinį intelektą ir kodėl jis duoda geresnius rezultatus visose srityse, nei kitos priemonės? Dirbtinis intelektas, siurbiantis informaciją, pakelia viską į naują kokybę. Jis glaudžiai susijęs su statistiniais ir matematiniais metodais, bet tai nėra tradiciniai statistiniai metodai. Grubus pavyzdys: įmetame adatą į šieno kupetą. Yra gudrių būdų ją

ištraukti – su magnetu ar statistiškai paskaičiuoti pagal tai, kurioje pusėje ji įkrito ir kuriame kvadratyje didesnė tikimybė ją rasti. Nauji metodai perrenka visą šieno kupetą – didžiuosius duomenų masyvus – ir tą adatą tiesiog suranda. Iš esmės čia nėra jokios naujos matematikos, visi algoritmai matematinį išsilavinimą turinčiam žmogui yra pažįstami. Tačiau dirbtinis intelektas yra ilgai tobulintas universalus matematinis įtaisas.

Čia praktiškai tokia Leibnizo ir kitų pradininkų svajonė?

Ne visai. Jų svajonė yra tai, nuo ko prasidėjo dirbtinis intelektas. Jį kartais vadina „geruoju senamadiškuoju dirbtiniu intelektu“ – GOFAI (angl. *Good Old-Fashioned Artificial Intelligence*). Tuomet kompiuterio programos pradėjo žaisti šaškėmis ir įrodinėti teoremas. Buvo manoma, kad perkėlus į kompiuterį mąstymo, o visų pirma logikos dėsnius, bus sukurta „protinga“ mašina. Tokie kompiuteriniai modeliai 1956 m. buvo pavadinti dirbtiniu intelektu (angl. *Artificial Intelligence*). Nuo to laiko šis pavadinimas prigijo gana plačiai tyrimų sričiai. Kai nepagrįsti lūkesčiai nepasiteisino, valstybinis finansavimas buvo nutrauktas. Taip atsitiko du kartus. Kita kryptis prasidėjo nuo vadinamojo perceptrono. Dabar jo modifikacijos vadinamos „neuroniniais tinklais“. Ši kryptis taip pat pergyveno pakilimų ir nusivylimų periodus.

Sussexo universiteto profesorė Margaret Boden 2006 m. knygoje *Mind As Machine: A History of Cognitive Science* apžvelgė dirbtinio intelekto raidą. Tai monumentalus dvitomis veikalas, kuriame galima rasti visų esminių idėjų raidą ir pagrindinių dirbtinio intelekto kūrėjų (kurių daugumą ji pažinojo asmeniškai) mintis bei diskusijas. Boden skiria silpnąjį ir stiprųjį dirbtinius intelektus: silpnasis – įprastiems uždaviniams spręsti, o stiprusis intelektu turėtų prilygti žmogui.

Dabar vietoj „silpnojo“ pradėta vartoti sąvoka „siaurasis“ – pritaikomas

vienam tikslui dirbtinis intelektas. Siaurojo intelekto metodika yra kaip molis – nulipdai, išdegi ir turi gatavą daiktą su viena paskirtimi. Siaurasis intelektas yra tai, ką dabar plačiai imama naudoti – apdorodamas didelių duomenų srautus, jis duoda geresnį rezultatą, nei kiti metodai. Ir kartais toje siauroje srityje prilygsta žmogaus smegenų pajėgumui, bet ne žmogaus protui.

Bet net jei kalbėtume apie šitą siaurąjį intelektą, ar yra koks esminis skirtumas tarp žmogaus mąstymo ir dirbtinio intelekto? ES komunikate kalbama, kad yra dalykų, kurių dirbtinis intelektas niekada nepakeis – kūrybingumas, vadovavimo geba.

Tai yra kita tema, į kurią reikia gilintis ir studijuoti. Dviem sakiniais mes dabar nieko nepasakysime. Tai yra aprioriniai teiginiai – ir teiginys, kad dirbtinis intelektas peržengs žmogaus galimybes, ir teiginys, kad jis niekada nebus kūrybingas. Yra visa plejada filosofų, labai stropiai apmaščiusių daugybę aspektų. Tas klausimas buvo keliamas prieš 50 metų, jis tebekeliamas ir dabar. Niekas neturi konkretaus atsakymo – jei staiga dirbtinis superintelektas išnirs iš pasaulinio žiniatinklio gelmių ir ims mus valdyti, tai jau bus realija, su kuria susiduriame.

Dabar mus gąsdinate. Girdėjau, kad dvi mašinos pradėjo tarpusavyje kalbėtis tik joms suprantama kalba...

Geras klausimas. *Google* sukūrė programą, kuri priskirtina siaurajam intelektui. Net gal nereiktų to vadinti intelektu – du informacijos siurbliukai užmezgė tarpusavio kontaktą dėl struktūros panašumo. Nieko nuostabaus. Programos gali sąveikauti ir tam nereikia intelekto. Straipsnis apie tai yra viso labo reklama. Juk kastuvu pasemiame daugiau žemių nei ranka, ekskavatoriumi – dar daugiau, tačiau pernelyg tuo nesistebime ir dėl to nepanikuojame. Tas pats su informacijos

apdorėjimu. Na ir kas, kad dirbtinis intelektas geriau nei mes patys su savo organais atpažįsta veidus ar kitus objektus. Nematau tame nieko, ką galėtume pavadinti protu.

Net skaitant ES komunikatą aki-vaizdu, kad niekas iš tikrųjų neįsivaizduoja, kaip darbo rinka keisis vien pritaikius jau prieinamas inovacijas. Ir neaišku, ką reikės daryti su darbuotojais, kurie turi kūrybinių gebėjimų, ir su tais, kurie neturi. Čia net nereikia jokių cyberpunk fantazijų apie kibernetinį totalitarizmą (kas irgi įdomi tema). Bet jau vien mąstant apie humanišką Europą, kyla toks klausimas ir čia vyksta įdomus pasikeitimas: niekas jau seniai nebeprisimena kantiško pareiškimo, kad žmogus yra pats sau tikslas. Dalis verslininkų jau dabar sako, kad greitai žmonių visai arba beveik visai neberekės, nes viską darys mašinos. Bet pati formuluotė „žmonių neberekės“ yra įdomi. Tikslas yra produktas ir darbas.

Yra du dalykai. Pirma, šiandien dėmesys nukrypęs nuo to, kas anksčiau buvo paviršutiniškai kalbama apie dirbtinio intelekto ateitį ir kaip tai pakeis visuomenę. Tai dažnai buvo mokslinė fantastika, futuristų rašiniai. Žinoma, yra rimtų filosofinių apmąstymų, tačiau yra daug ir šarlataniškų svarstymų – futurologai iš to gyvena. Yra ir tarpinių, pusiau rimtų, pusiau sensacingų svarstymų. Pavyzdžiui, Ray'us Kurzweilas, rimtas mokslininkas ir išradėjas, bet kartu futurologas, kalba apie tai, kad informacinės technologijos vystosi eksponentiškai, ir kai pralenks žmogaus, o gal net ir visų žmonių smegenis, bus pasiektas tam tikras lūžio taškas – singuliarumas. Tuomet dirbtinis superintelektas tarytum pats atsiras... Dabar įsteigtas net singuliarumo institutas po NASA sparnu. Jame skaitomos rimtos mokslo populiarinimo paskaitos.

Antras dalykas yra tai, kad dėl kintančio kompiuterių pajėgumo peržengtas tam tikras barjeras, kai dirbtinio intelekto naudojimas, anksčiau pro-

gramose davęs panašius rezultatus kaip ir įprastieji, pajėgumu pralenkė pastaruosius metodus. Anksčiau apmokyti programą trukdavo mėnesį ar savaitę – tai ilga gaišatis, o rezultatai tie patys, išlaidos didelės. Maždaug prieš penkerius metus įvyko proveržis, kuris pritraukė kapitalo investicijas, o šios proveržį dar sustiprino. Europos institucijos reaguoja būtent į šį proveržį. Siaurojo dirbtinio intelekto programų rezultatai yra konkretūs ir turi konkrečią paskirtį, todėl futurologiniai, filosofiniai svarstymai ir didieji projektai pasitraukė iš dėmesio centro. Didieji projektai galbūt pradės įgauti reikšmę po dešimtmečio ar kelių, o šiandien dėmesys nukreiptas į siaurojo dirbtinio intelekto pritaikymą.

Pajėgaus siaurojo dirbtinio intelekto taikymas išstūmė filosofinius svarstymus...

Bet iškėlė savų labai rimtų etinių problemų. Paminėsiu du aspektus. Vienas iš jų žinomas seniai – tai dirbtinio intelekto programų skaidrumas, jų gautų rezultatų ir siūlomų išvadų išaiškinamumas. Su tuo susidūrė jau ekspertinės sistemos dar GOFAI klestėjimo laikais. Pasigilinkime į šiuolaikinę technologiją, kuri sukėlė dabartinį proveržį, – gilųjį mokymą (angl. *deep learning*). Tai daugiasluoksnis neurotinklas. Jis su tikrais neuronais neturi nieko bendro, bet jų sąveika buvo kažkada gyvų neuronų tinklų inspiruota. Tai primityvios struktūros elementų sluoksniai. Toks tinklas yra tuščias, vienodas kaip molis. Jis turi būti apmokytas. Jam teikiami duomenų srautai, pagal kuriuos jis keičia savo struktūrą. Vaizdžiai tariant, tai informacijos siurblys, kuris pagal gaunamus duomenis suformuoja save kaip informacijos filtrą, kuris gali būti naudojamas informacijai rūšiuoti, atpažinti ir įvairiems kitiems tikslams. Programuotojas nežino, kaip viskas vyksta, negali stebėti, kas vyksta dirbtinio intelekto viduje. Tiksliau – gali, bet tokių informacijos srautų neįmanoma sekti, nes jie didžiuliai. Programuotojas nežino,

kodėl informacija dirbtinio intelekto viduje įgauna būtent tokią formą. Ar jis gali tuo pasitikėti? Jis mato tik dirbtinio intelekto sprendimą, bet ne sprendimo pagrindimą. Praktikoje tai labai svarbu. Jeigu savaeigis automobilis padaro klaidą, labai sunku išsiaiškinti, kodėl. Teisinės ir etinės problemos akivaizdžios. Tam šiandien skiriamas labai didelis dėmesys.

Antras dalykas yra vadinamasis programos poslinkis. *Microsoft* paleido pokalbių robotą *Tay.ai*, kuris mokosi iš savo pašnekovų. Po dviejų valandų nuo programos *Tay.ai* paleidimo ji tapo rasiste ir mizogine. Žinoma, čia kalbame ne apie intelekto ar proto problemą, o apie duomenų problemą. Duomenys yra pateikiami žmogaus. Ir šiuo atveju tai buvo veidrodis mums – atrodytu, esame tolerantiška visuomenė, humaniški, tačiau ištrauktame informacijos sraute aiškėja, kad esame rasistai, homofobai ir taip toliau. Išskyla klausimas: ar dirbtiniam intelektui reikia cenzūros? Etinių principų? Kaip tą padaryti? Kokią informaciją jam pateikia pašnekovai? O jeigu dirbtinį intelektą apmokys vadinamieji interneto troliai?

Dabartinė IBM vadovė Virginia Marie Rometty kategoriškai pareiškė – labai svarbu, iš kokių duomenų mokosi šios programos ir kas jas apmoko. Apmokymas turi būti tikslinis, vietinis. Įsivaizduokime automobilį – jis gali būti pritaikytas prie Kalifornijos vairavimo sąlygų, taisyklių ir tradicijų. Kas bus, jei jį perkelsime į Lietuvą? Jau vien indas arba italas, perkeltas vairuoti į Lietuvą, iš pradžių vairuos taip, kaip vairuodavo savo gimtinėje. Lygiai tas pats su programomis, kalbos technologijomis. Galiausiai, ypač Europoje, yra kalbų įvairovės problema.

Įdomios ir teisinės problemos – Europoje privačių duomenų tvarkymo reikalavimai yra aukšti ir, tarkime, *Google*, vertindamas Europos rinką kaip svarbią, prisitaiko prie jos, kartu taikydamas tokius pat principus kitose rinkose. Tai didžiulis darbas teisėkūrai.

Bet tam, kas dabar pasakyta, yra dvi interpretacijos. Viena vertus, galima siekti kurti kultūriškai įvairią, fragmentuotą aplinką. Bet galime matyti aiškų imperializmo pavojų. Sakykime, Kalifornijos automobilių kūrėjai gali nuspręsti, kad modelis bus vienas, toks kaip Kalifornijoje, ir visi tegul važinėja taip, kaip važinėjama Kalifornijoje. Ką Europa daro šituo klausimu? Kuris modelis dominuoja?

Tikrai taip, taip ir vyksta. Pažiūrėkime kad ir į praėjusius tris dešimtmečius, kai mums atsivėrė pasaulis. Ką mes darėme? Norime prisitaikyti prie šiuolaikinio pasaulio. Ar mes patys gaminsime operacinę sistemą, procesorius? Ne, tai daryti nebūtina. Galime pirkti. Ar kompiuterį gaminsime? Kai kas patys susirenka, bet dauguma perka. Operacinę sistemą ir klaviatūrą turime išsiversti į lietuvių kalbą. Tai vadinama lokalizacija, tačiau čia ir sustojame. Daug kam atrodo, kad daugiau nieko ir nereikia.

Dabar, kai atėjo siaurasis dirbtinis intelektas, aš džiaugiuosi, nes kaip tik per jį paaiškės kalbos technologijų poreikis ir padėtis. Dabar kiekviena dirbtinio intelekto programa, jos pagrindas turi būti apmokomas lokaliai.

Žmonių ir programuotojų mes turime. Garsiaame žurnale *Wired* buvo pasakyta: „Programavimas baigiasi, ateina treniravimas“ (tų programų). Ir tai yra lokalus darbas. Kalbinės technologijos labai svarbios dirbtiniam intelektui, o dirbtinis intelektas – kalbinėms technologijoms.

Teko būti Europos *Google* centre Ciuriche. Ten dirba keli tūkstančiai darbuotojų. Paklausiau: „Ką tie keli tūkstančiai čia kasdien veikia?“ Atsakymą gavau visiškai paprastą: „Rašo programinį kodą“. Tad gal pareiškiimas, kad programavimo era baigėsi, bent kol kas perlenktas. Bet svarbu, kad svorio centras pereina iš tų, kurie rašo programinį kodą, prie tų, kurie ims dirbtinio intelekto ruošinį ir jį apmokys. Tai irgi bus menas. Ir tai turi būti daroma lokaliai. Jei pirsime jau apmokytus modulius, jie bus naudingi kai kuriose sferose, bet žymiai daugiau bus naudingi, jei apmokysime juos patys. Turime, pavyzdžiui, pirkti „tuščią“ automobilį, apmokyti jį vietoje ir tada klonuoti.

Tas pats galioja kultūros sričiai. Turime įkultūrinti dirbtinį intelektą, kad neiškristume iš konteksto. Tam, pavyzdžiui, labai reikalingi anotuoti tekstynai, kuriuos atrinktų itin

aukštos kvalifikacijos žmonės. VDU 2008 m. taisyklių metodu parengta iš anglų į lietuvių kalbą verčianti programa dar ir šiandien yra geriausia. Ji, nors daro klaidų parinkdama ne tuos žodžius, duoda paskaitomą ir gramatiškai sutvarkytą tekstą. Jau dešimtmetis kaip lėšos kreipiamos modernesniems metodams, bet rezultatų kol kas nėra. *Google* vertėjas, kuris nepaiso ir neketina paisyti lietuviškos gramatikos, apskritai niekam tikęs. Tokios kompanijos, kaip *Google*, pačios tikrai neinvestuos į anglų-lietuvių vertimo programą taip, kaip investuoja į didžiųjų rinkų kalbas.

Reikia valstybinės politikos šiais klausimais. Tai brangu, bet tam užtenka baigtinės sumos – tereikia pakankamai, kad būtų parengtas anotuotas tekstynas, tinkamas dirbtinio intelekto programoms apmokyti. Tos sumos nepalyginamai mažesnės už investicijas į energetiką ar kitokią infrastruktūrą. Laiku nesusirūpinus – pasekmės kultūrai gali būti negrįžtamos. ☒

Sigito Parulskio (ne)laisvojo rašymo pratimas

JŪRATĖ ČERŠKUTĖ

Apžvalga. Naujausia Sigito Parulskio knyga *Amžinybė manęs neįaudina* – šeštasis autoriaus ne romanais ir dvyluktoji prozos knyga, išsiskirianti savo žanrinio nepibrėžtumu ir hibridiškumu, keistu ambivalentiškumu – viena vertus, tai marga ir skirtingų tekstų kupina knyga, kita vertus, tekstų žanrinis skirtingumas išblėsta turinio lygmenyje, kuris yra nuoseklus ir vientisas, ir ne tik todėl, kad *parulskiškas*. Knygą sudaro trys dalys, kuriose trijų skirtingų žanrų ir tipų tekstai, narsantys tai, kas autoriui svarbu ir rūpi, tai, kas yra aktualijos, ir kas – amžinybės. „Kartais toks jausmas, kad matau savo tekstą iš vidaus, ir ten nėra žodžių, sakinių, tik būsenos ir nuotaikos, ir vaizdiniai. Gal dėl to ši knyga, sudaryta iš daugelio savarankiškų tekstų, man atrodo kaip vientisas pasakojimas: apie stingstantį laiką ir jame atsispindintį grožį, ir negandą, ir atmintį, ir dar kažką, kas labai konkrečiu ir sunkiai įvardijama, bet labiausiai ji apie dabartį, apie esamąjį laiką, apie mus, čia gyvenančius ir jaučiančius“, – toks autorinis žodis ant galinio *Amžinybė manęs neįaudina* viršelio.

Pirmąją knygos dalį „Stingstančio laiko kasyklos“ su-

darą to paties pavadinimo didžiausias ir svarbiausias rinkinio tekstas, kuris įdėmiausiai ir bus narstomas šioje recenzijoje, bet prieš imantis pastarojo, dar kiek žvilgsnio į likusias knygos dalis, kuriose ištikimiams Parulskio skaitytojams jau pažįstami rašytojo tekstai, knygon susirinkę iš ankstesniųjų publikavimo vietų. Visų pirma, tai viduriniojoje knygos dalyje „Tarp kūno ir sienos“ esantys 33 komentarai įvairiausiomis – nuo politikos iki kultūros – temomis, kurie buvo publikuoti dienraštyje *Lietuvos rytas* ir portale *lytas.lt*. Esu iš tų, kurie mėgsta pabambėti apie tokius tekstų rinkinius – kai vienon vieton sudedami visi iš periodikos, – tačiau Parulskio atveju šis išankstinis bambėjimas nepavyko, mat minėtų tekstų, prisipažįstu, nepajėgdavau iki galo perskaityti internete – jie atrodydavo kažkokie striuki, neįsibėgėję, be prieskonio, bet skaitydama juos knygoje, netikėtai supratau, kad, po galais, tai geri tekstai (net ėmiau lyginti, ar tik neperrašyti ir nepapildyti, bet ne), kurių trumpumą netikėtai palyginau su gero espresso puodeliu – greita, bet smūgiška ir efektyvu. Šiuose komentaruose fiksuojamas problemos ir diagnozės greitis nurimsta ir pereina į lėtą ir įdėmią analizę paskutinėje knygos dalyje „Suskaldyta Europos kaukolė“. Joje keturi tekstai, kuriuose Parulskis reflektuoja savo romano *Tamsa ir partneriai* recepciją ir Holokausto problematiką, narsto Europos tapatybės kertinius dėmenis, aptaria Šarūno Saukos tapybą.

Neneigiu šių tekstų – komentarų ir esė – gerumo, tačiau perskaičius „Stingstančio laiko kasyklas“, jie atrodo kaip kuklus ataidėjimas to, kas grojama ir plėtojama šiame svarbiausiame knygos tekste, kuris, mano manymu, turėjo būti publikuojamas vienas ir atskira, idealiai prabangios spaudos, kvapą gniauziančio minimalistiško dizaino knyga. Ir ne tik todėl, kad būtų mažiau šalutinių, nors ir panašios tematikos tekstų, o todėl, kad *solo* suskambėtų „Stingstančio laiko kasyklos“ – tekstas, kurį, kaip ne kartą per knygos pristatymą Vilniaus knygų mugėje pabrėžė Parulskis, jis rašė sau ir absoliučiai laisvai, kiek tai įmanoma esant savo minčių, idėjų, vertybių ir pasaulėžiūros, galiausiai, literatūrinės raiškos priklausomybėse. Tai malonumo tekstas, apie kurį, pirmąsyk perskaičiusi ir dar neišgirdusi Parulskio versijos, pagalvojau – o, pirmąkart jame jaučiu tokį gryną ir tikrą, nepataikaujantį ir nesimaivantį Parulskį. Ir šito teksto man norėjosi vieno, nepaisant rašytojo tvirtinimo, kad linksmiau, kai knyga įvairi. Bet kartais geriau, kai ji gryna.

Apie žanrą. „Galbūt per ilgai, per daug rašau, galbūt dėl to, kad kuo toliau, tuo labiau neberūpi žanro kano- nas ir nebeturiu noro dėl ko nors įtikinėti, įkalbinėti,

Sigitas Parulskis,
AMŽINYBĖ MANĖS
NEĮAUDINA,
Vilnius: Alma littera,
2018, 235 p., 4000 egz.

Dailininkas Agnius Tarabilda

koketuoti“, – taip ant galinio knygos viršelio rašo Parulskis, autentiškai išpažindamas *neberūpėjimą* – nei patikti skaitytojams, nei paisyti žanro reikalavimų – tai pirmiausia ir norisi akcentuoti kalbant apie šią keliasluoksnę ir keliažanrę Parulskio knygą.

Nors pačioje knygoje nėra jokios žanrinės nuorodos ar paantraštės, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos suvestiniame kataloge *Amžinybė manęs nejaudina* priskirta „eseistikai“, tačiau tikrųjų esė – pagal lietuvių eseistikos išskirtinumo ir tradicijos lemiamus apibrėžimus ir sampratas – šioje Parulskio knygoje tėra tik keturios, darniai surikiuotos paskutinėje knygos dalyje. Vidurinioji knygos dalis – tai trisdešimt trys neilgi ir taupūs Parulskio komentarai. Svarbiausias ir esmingiausias knygos tekstas, kaip jau buvo pabrėžta – pirmieji devyniasdešimt du knygos puslapiai, šios knygos šerdis – „Stingstančio laiko kasyklos“. Žanro klaustukas, galvojant apie šį tekstą, mane ištinka kaskart, mat jame Parulskis pina visa į vieną, derindamas esė su apsakymu, dienoraščio įrašus su sapnais, esamą tekstą su buvusiais, biografiją su fikcija – įsiskaičius imu galvoti ir beveik patikiu, kad tai prieš porą metų pasirodžiusio Parulskio romano *Nutylėtų lelijų miestas* tęsinys ar veikiau – nepublikuotas skyrius.

Kas nors čia manęs galėtų paklausti – ir koks gi skirtumas, koks šitos Parulskio knygos ir tekstų žanras, svarbu, kad būtų gera literatūrinė kokybė. Tokia pastaba, žinoma, sviri ir vertinga, bet ją norisi papildyti ir tvarkos aspektu – tekstų sudėliojimas į žanrų lentynėles neretai padeda tekstui, nes žinodamas žanrą, skaitytojas aiškiai žino teksto perskaitymo taisykles. Skaitytoją miniu neatsitiktinai, nes jis jau tai šen, tai ten garsiai atsidūsta, kad *Amžinybė manęs nejaudina* yra „ko gero viena silpniausių pastarųjų metų Parulskio knygų“. Šis atodūsis man susijęs su žanriniais reikalais ir negebėjimu įskaityti šios knygos esmės – žaisdamas įvairiausiais žanrais ir juos išbandydamas, Parulskis demonstruoja savo galimybių diapazoną, rašytojo laisves, gyvenimo tekstėjimo malonumus, galiausiai savo kaip autoriaus grynumą ir tikrumą, išsprūstančius iš skaitytojų mėgstamos trajektorijos nuo A iki Z, be nuokrypių. Paprastai tariant, ši knyga ir ypač jos pradžios tekstas yra kūrybinė Parulskio laboratorija, į kurią jis nuoširdžiai kviečia savo skaitytoją, demonstruodamas įvairiausius laisvojo rašymo pratimus ir jam būdinga maniera – su kritiniu niūrumu – praktikuodamas kūrybiškumą.

Laisvojo rašymo pratimas. „Stingstančio laiko kasyklos“ yra tekstas, apie kurį kalbėdamas Parulskis ryškina smagumo ir malonumo aspektą: „tekstą buvo smagu rašyti. Senatvėje rašyti taip, it vėl būčiau 25-erių“. Smagumo aspektas čia tveriasi iš rašymo laisvės, kurią autorius apibūdina kaip laisvę rašyti niekam nepataikaujant, be jokių knygų ir citatų, kaip laisvę mintims, prisiminimams ir refleksijoms išnirti vaizduotės ekrane

ir išizodinti savo ritmais ir sava logine seka. „Rašydamas užkabini kokį nors įvaizdį ar prisiminimą, kuris emociškai yra įkrautas, kitaip tariant, svarbus tau kaip asmeniui, kaip literatui, kaip tėvui, kaip sūnui, kaip šūdinam katalikui, musulmonui, budistui ir panašiai, tada iš tokios emocijos ir sklinda energija, rašydamas ją išvaduoji ir jauti, kaip ji gena, varo į priekį“ (p. 14–15). Būtent toks galėtų būti šio teksto ir jo, kaip juokaudamas per knygos pristatymą sakė Parulskis, *banguojančio žanro*, apibrėžimas. Arba paaiškinimas, kaip vaizdiniai ir tarsi nieko bendra neturintys epizodai gula į „Stingstančio laiko kasyklos“ puslapius, kaip sluoksniuojasi sudėliodami svarbiausią prasminį vaizdinį – Parulskio rašymo ir kūrybos žemėlapi, kurį rašytojas skaitytojui braižo akivaizdžiai demonstruodamas, kaip vaizdiniai besikabinant už vaizdinio tveriasi viską nešanti kalba ir kuriasi tekstas: „Kiek daug tekstų esu parašęs būtent tokiu principu – iškyla atmintyje koks nors menkniekis, smiltelė, aš iš karto tą smiltelę į vaizduotės geldele ir po keleto valandų, dienų, kartais mėnesių – perlas, tikriausiai netikras, nes kalbu ne apie kokybę, tik apie principą: iš niekniekio, iš smiltelės išauga tam tikras dalykas, kurį vadiname tekstu, esė, apsakymu, romanu – kultūros ar meno produktu“ (p. 25–26).

Laisvoji rašymo technika yra vienas atviriausių ir jautriausių teksto rašymo metodų, išduodantis rašančiojo preferencijas, meiles ir neapykantas, bet labiausiai – prisiminimų ir patirčių arealus, svarbiausius kūrybos bruožus, metaforas, simbolius ir vaizdinius. Todėl apie šį Parulskio tekstą reikia sakyti, kad jame visi autoriaus kūrybos sluoksniai, dėmenys, temos, visi intertekstai ir autocitatos – autobiografijos faktai ir išgyvenimai, kūrybinės biografijos išpaudai ir vaizdiniai, kūniškumas ir gašlumas, bažnyčia ir religijos, tikėjimas ir nusivylimai. Tai tekstas, fiksuojantis ir išduodantis, kas ir kodėl Parulskiui svarbu ir rūpi, ir kaip visi tie dėmenys koreliuoja gyvenamoje dabartyje ir, žinoma, rašomame tekste.

Laisvojo rašymo pratimas, aktyviai praktikuojamas šiame Parulskio tekste, yra ir akivaizdi intertekstinė nuoroda į vieną svarbiausių XX a. literatūros tekstų – Marcelio Prousto romanų ciklą *Prarasto laiko beieškant*, jame kuriamą ir plėtojamą nevalingos atminties konceptą.

Kaip apsimesti Marceliu Proustu. „Keletas vaizdinių susiplaka į vieną, paskui pasijuntu Proustas ir atmintis mane neša į praeitį“ (p. 57), – taip sako „Stingstančio laiko kasyklų“ pasakotojas ir jam atitaria jo kūrėjas Parulskis, per knygos pristatymą išsitaręs „aš truputį apsimečiau Proustu“. Pastarasis apsimitimas – ne tik kodas iššifruoti ir suvokti teksto tvėrimosi būdą, bet ir bandymas parašyti – sąmoningai ar ne – savo kūrėjo biografiją ar atsakyti į Prousto klausimą, net ir tuos klausimus, kurių jame nėra.

Proustas aprašė savąją kartą ir savojo laiko gyvenimą su jo žaidimais ir taisyklėmis, panašiu keliu eina ir Parulskis, apie kurio pastarųjų kelerių metų tekstus vis išgirstu sakant „tai pasakojimai apie mūsų kartą“ – aprėpiantys ir bendrą istorinį kontekstą, ir vertybių pamatus, galiausiai, jausenas, ir net literatūrą. Prousto garsioji madlenų scena yra ne kas kita kaip vienas svarbiausių atminties mechanizmų Vakarų literatūroje, kuri šiame tekste naudoja ir Parulskis, jį įkurdindamas svarbiausiame teksto veiksmo – *iliteratūrinti*.

„Gyvenimas – ne tai, kas iš tiesų buvo, o tai, kaip tu jį prisimeni“, – sako Parulskio teksto pasakotojas, grakščiai tęsdamas šią mintį savo pasakojamu tekstu iki pat literatūros atsiradimo ir iki rašytojo tapatybinės šerdies svarstymo. „Rašytojas yra tarsi prizmė, per kurią matai pasaulį. Man buvo didžiausias džiaugsmas per save žiūrėti į praeitį. Juk kūryba yra ne kas kita, kaip patirties sukūrimas. Prisiminimai ir išgyvenimai sukuria tą trečią dėmenį – literatūrą. Per ją gali galvoti apie žmogų, jo jausmus, galbūt šiek tiek apie gašlumą, erotizmą, religingumą, ateizmą. Dalykus, kurie sudaro žmogaus tapatybę“, – tokią literatūros formulę ištarrė Parulskis, klausiamas apie šią knygą, ir tokia liudijama „Stingstančio laiko kasyklose“, kur nuolat narstomi žmogaus tapatybę sudarantys dėmenys, kurie yra ir svarbiausios rašytojo kūrybos – tiek poetinės, tiek prozinės – temos.

Trejbės, trečiojo dėmens aspektas svarbus kalbant ir apie personažų kūrimą, kurio mechanizmą Thomaso Stearnso Ellioto ketureiliu apnuogina Parulskis, svarstydamas ar teksto „aš“ yra rašytojo „aš“, ar tai kažkas trečias, esantis tarp tų dviejų „aš“, pavargstančių vienas nuo kito: „Kai pats sau nusibostu, rašau apie Edvardą. Nes nebeneriu rašyti apie save“ (p. 18).

Intertekstai. Jau buvo užsiminta, kad laisvojo rašymo technika leidžia išnirti svarbiausiems intertekstams, vaizdiniams, archetipams. Įdėmiai skaitysiantys šį Parulskio tekstą, galės nesunkiai sudaryti patikimą, nors ir negausų, skaitinių sąrašą, kurio pradžioje, kaip jau matoma iš pastarųjų Parulskio knygų, karaliauja John Maxwell Coetzee – ne tik besidalijantis su Parulskiu ta pačia gimimo data, bet ir mokantis jį naujų ir netikėtų interpretacijų (įdomi Coetzee's Orfėjo ir Euridikės mito reinterpretacija Parulskio tekste). Visi, skaitysiantys Parulskį, vienaip ar kitaip naujai atras Peterį Sloterdijką ir jo *Ciniškojo proto kritiką* – tekstą, su metais aktualėjantį. Galiausiai, Parulskio laiko kasyklos ir kūrybos išsklotinės sugražins mus ir prie jo paties ankstesniųjų tekstų – nežinau, kaip kitus skaitytojus, bet mane – prie Parulskio poezijos. Ir nors knygos pavadinimas suponuoja, kad rašytojas šioje knygoje kvestionuoja kultūros amžinumą mirties akivaizdoje, vis tik svarbiausi tekste išnyrantys mitai ir intertekstai liudija, kad amžinybė yra ne kur kitur, o stingstančio laiko dabartyje, su visais praeičių inkluzais, nuolat pasikartodama.

Apie rašymą, perrašymą ir kitus literatūros žaidimus. Pastaruoju metu įdėmiai seku, kaip ir ką rašytojai kalba apie rašymą ir savo darbo specifiką. Galbūt klystu, bet lietuvių literatūroje vis dar vengtina atvirai ir net nuosirdžiai kalbėti apie rašymo specifiką ir ypatybes (taikau tą vyresnėms kartoms, nors pavyzdžių rastume ir tarp jaunųjų). Parulskis nuolat stengiasi tai reflektuoti (šia prasme išskirtinis jo romanas *Doriforė*), kita vertus, tokio gryno ir aiškaus, išeinančio iš teksto ribų rašymo ir perrašymo santykio, koks formuluojamas „Stingstančio laiko kasyklose“, nebuvau aptikusi: „Tėvai mėgina perrašyti vaikus, valstybės, politikai atkakliai stengiasi perrašyti savo piliečius. Uždaro juos į konclagerius, į kalėjimus, į psichiatrijos ligonines ir mėgina perrašyti, perdaryti, pataisyti. Kartais visumą, kartais puslapį po puslapio. Dažnai tiesiog išplėšia ištisus skyrius, išbraukia geriausias pastraipas, ištrina svarbiausias scenas. Gatvėse, daugiabučių urnose, kapinių saugyklose daugybė pribraukytų, chaotiškų, neiškaitomų, beviltiškai suniokotų juodraščių, išniekintų rankraščių, taip niekada ir netapusių žmonėmis“ (p. 34–35). Netikėta, kad perrašymo kontekste rašytojas sąžiningai persvarsto ir savo knygų vertę, suvokdamas, kad pastarosios būtų buvę „kur kas geresnės, jeigu būčiau turėjęs laiko ir jėgų jas perrašyti. Kai jau atsirado tas struktūros ir stiliaus pojūtis“ (p. 34). Pastarasis pojūtis neatsiejamas ir nuo formos pojūčio, kurio, net ir darant laisvąjį rašymo pratimą, negalima išvengti ar nuo jo išsivaduoti: „nebegaliu rašyti visiškai atsipalaidavęs, visiškai negalvodamas, be jokio formos pojūčio, nes forma yra visų pirma kontrolė, tai, kas prilaiko mus, sustabdo nuo išskydimo, nuo nukrypimo, nuo visiško amorfiškumo“ (p. 32). Tad neatitiktinai ir mano teksto apie šį Parulskio tekstą pavadinime yra žodis (*ne*)*laisvas* – nes nuo įpročių ir amato įvaldymo meno sunku ir vargiai įmanoma išsilaisvinti.

Ir apie kritiką. „Kritikai labai retai ilgėliau sustoja prie knygos ir imasi ją analizuoti“ (p. 68), – taip formuluojamas *feedback* santykis ir poreikis. Bet jeigu rašytojas užsiima laisvojo rašymo pratimais, tai kodėl jų negali praktikuoti, net ir reflektuodama, kritika? Galvodama apie „Stingstančio laiko kasyklas“ vis labiau suvokiu, kad vargu ar įmanoma išanalizuoti šį tekstą – taip, kaip reikalauja teorijos, taisyklės ar kritikų Zaratustra, nes visi bandymai atsimuš į „komentuoti rašytoją, komentuojantį“. Šį tekstą palankiausia išrašyti raktažodžiais, susluoksniuoti temomis, apibrėžti Parulskio kūrybinės teritorijos žemėlapiu kontūrą ir senąja maniera mažomis raidėmis brūkštelti *hic sunt lionnes*, taip sužadinant smalsumą tyrinėjimams, kuriems „Stingstančio laiko kasyklos“ kaip autentiškas kūrybos liudijimas pasitarnaus neblogiau ir neprasčiau už visus pokalbius su autoriumi. Nes šia prasme šis tekstas man yra įdomiausias ir autentiškiausias Parulskio pokalbis su Parulskiu. Visų laikų, erdvių ir žanrų. ❧

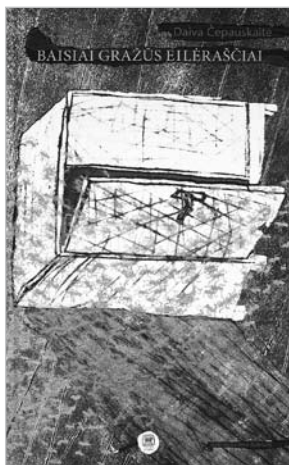
Gražūs ir baisūs

RAMUTĖ DRAGENYTĖ

Daiva Čepauskaitė, 2005-ųjų *Poezijos pavasario* laureatė, praėjus keliolikai metų po paskutinės eilėraščių knygos (2004) išleido pirmąjį eilėraščių rinkinį vaikams *Baisiai gražūs eilėraščiai* (2017). Šis poetės ir dramaturgės kūrybinis gestas neliko nepastebėtas – knyga pateko į Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto renkamą kūrybiškiausių knygų dvyliktuką, pelnė IBBY Aldonos Liobytės premiją už reikšmingiausią metų debiutą vaikų literatūroje bei *Poezijos pavasario* premiją už poeziją vaikams. Dvidešimt vieną eilėraščių lydi dailininkės Ievos Babilaitės iliustracijos.

Čepauskaitės poezija nuo pat pirmojo rinkinio (*Bevardžiai*, 1992; *Suvalgiau vieną spanguolę*, 1998; *Ne-reikia tikriausiai būtina*, 2004) pasižymėjo savitu braižu, kuriuo ji išsiskyrė iš savo kartos poetų: dauguma eilėraščių parašyti klasikinio rimuoto ketureilio forma, jiems būdingas šmaikštumas, netikėti, originalūs ir neretai drastiški tropai, ypač metaforos, palyginimai ir antropomorfizacijos, o kartu ir metafizinės jausenos.

Šios savybės išlieka ir naujausioje knygoje – jau pats oksimoroniškas („baisiai gražūs“) ir provokatyvus pavadinimas yra aliuzija į būsenos egzistencinį intensyvumą (oksimoronas savo prigimtimi lingvistiškai suvienija poezijos ir nepoezijos įvaizdžius). Neįprasta ir prasminga, kad vaikams skirtoje kūryboje nėra šiai rūšiai būdingos atviros didaktikos ar kauzalinių banalybių, vaikams suprantama kalba rašoma apie dalykus,

Daiva Čepauskaitė,
BAISIAI GRAŽŪS EILĖRAŠČIAI,
Kaunas: Žalias kalnas,
2017, 47 p., [600] egz.

Dailininkė Ieva Babilaitė

kurie galbūt suvokiami tik suaugusiesiems. Pavyzdžiui, pirmajame, sakytume programiniame, eilėraštyje „Aukštinė skruzdėlė“ svarstoma apie pačią poezijos esmę, klausiami, kam poetai kuria, nes juk iš eilėraščių nėra jokios praktinės naudos („Naudingas daiktas – dviratis, lazda, / plaktukas, duona, batai ar kepurė“), kol galiausiai prieinama prie rilkiško pastebėjimo ir skaitymo malonumo ekstazės:

Bet kartą aš eilėraščių skaičiau,
už lango lijo, taip lengvai ir smulkiai,
ir tapo viduje kažkaip keisčiau,
lyg būtų ant širdies nukritus dulkė. (p. 5)

Eilėraščio pabaigoje reziumuojama, kad galima gyventi ir be poezijos, tačiau „argi tai gyvenimas brolau, / kai niekas tau širdies nepakutena?“ Beje, tokių klišinių kreipinių autorė galėtų išvengti, kaip ir paskutinės eilutės eilėraštyje „Sodininko daina“: „Aš groju vystančioms gelėms [...] spalvingai savo sodo liaudžiai“ (p. 16). Ką gi galvoti suaugusiajam – ar autorė sąmoningai pašiepia, pavyzdžiui, Eduardo Mieželaičio Kastantą muzikantą, ar tiesiog išsprūdęs nevykęs žodis dėl rimo?

Taigi Čepauskaitės tikslas, kaip ir apskritai visos poezijos, yra „pakutenti“ skaitytojo širdį, o toji aukštinė skruzdė – dvasią praturtinanti, estetinį katarsį sukelianti poezijos metafora. Reikia pripažinti, kad tokia poetų siekiamybė dažnai ir lieka utopine, o sužadinti vaiko smalsumą nors ir nėra taip paprasta, tačiau paprasčiau nei suaugusiojo. Todėl tikėtina, kad pasitelkusi psichologinius momentus poetė savo tikslą pasiekia.

Iš vienos pusės autorė laužo nusistovėjusias klišes – šios knygos nepriskirtume tradicinei gero elgesio ugdymo literatūrai, Čepauskaitei nestinga valiūkiškumo („bet paskui kuo skubiau užklijuoju / tą skylutę kramtyta guma – / nepateks čia į vidų žiema!“; „Senutėlė žiema“, p. 23). Skaitytojui leidžiama pasirinkti, netgi patariama praleisti pirmąjį, proporciškai gausiausią, knygos skyrių „Gražūs eilėraščiai“, kurio temos gana tipiškai etinės ir estetiškos – animalistinės apie gamtą, gyvūnelius, artimojo meilę, mamos rūpestingumą: „ši skyrių gali praleisti, bet tada praleisi daug auksinių skruzdėlių“ (p. 4). Vis dėlto čia pat perspėjama, kad šiuos eilėraščius praleidęs skaitytojas neteks dvasinio pasitenkinimo, sielos suvirpinimo. Skyriuje sudėti mieli, gražūs eilėraščiai, kuriuose ir kuriais (s)teigiamos amžinosios vertybės, tik autorė jas bando išsakyti įvaizdžiais, su jais būdingu stiliumi:

Lyg raguotas mirażas
Toly praplaukia elniai.
Rūkas tyliai sau ražos,
Kartais pirsteli švelniai.
(„Mėlynas rūkas“, p. 6)

Poetinis realizmas antropomorfizuojamas ar hiperbolizuojamas kartais net iki siurrealizmo, tad poetė sau leidžia laisvai dėlioti rimus:

kai lietus į širdį braunas...
Supelijo visas Kaunas,
pusė Vilniaus ir Lazdijų,
gal ir nieks nesupelijo,

nei Anykščiai, nei šlepetės,
tiktai visos miesto katės.
(„Kai lyja ir lyja“, p. 12)

Džiugina autorės išradingumas ir nevaržantis meistriskas kalbos jausmas: „Šarka pirkto tarką, / strazdas – tvirtą lazda, / o zylė su dagiliu / pirkto metrą kirmėlių“ („Paukščių turguje“, p. 15).

Baisiai gražus eilėraštis yra „Trumpai apie sniegą“, kurio gražumas sukuriamas per pakartojimus. Vieni mieliausių šio skyriaus (ir viso rinkinio) eilėraščių yra apie meilę, mamos rūpestį ir pan. („Atviras ir jausmingas laiškas draugui“, „Apie meilę“, „Kuo kvepia mamos?“):

Aš tau kasnį gardžiausią nešu,
ir širdies baltą baltą kamputį,
su tavim man gyventi gražu,
su tavim noris būti ir būti.
(„Atviras ir jausmingas laiškas draugui“, p. 8)

Po šių emociingų *gražių* eilėraščių skyriaus prasideda „Baisūs eilėraščiai“. Penkiais *baisiais* tekstais, kuriais įkūnyta audra, tamsa, voras, sena girgždanti spinta ir po lova gyvenantis baubas, perteikiamos didžiausios vaikų baimės. Mažiesiems klausytojams jie turėtų sukelti jeigu ne siaubą iki ašarų, tai bent juoką – psichologinio dramatinio nestingantys makabriški siužetai negailestingi, be jokios lietuvių pasakoms būdingos laimingos pabaigos: per audrą ant šakos išpurtusi kriaušė pasikaria, voras „išsiurbė mane tarytum musę / (šito trokšta jau labai seniai)“, o baubas numanomą subjektą išvirs katile:

Rytoj ryte manęs nebus čia,
mama užėjus pamatys,

tik mano lova, graudžiai tuščia,
ir virtus pieninius dantis.
(„Po lova“, p. 39)

Jeigu pirmąją knygos dalį laikytume teze, antrąją – antiteze, tai trečioji dalis, pavadinimu „Virtuvės poezija“, atlieka sintezės funkciją. Ši trumpą skyrelį, kurį sudaro vos trys neutralūs – nei gražūs, nei baisūs – eilėraščiai, patartina skaityti „skutant bulves“. Pirmajame aprašoma virtuvės karalystė, antrajame žaidžiama bibliiniu tvanu, prasidėjusiu nuo elementaraus svogūno lupimo, trečiasis – apie blynelio ir keptuvės meilę, kuri, kaip autorei būdinga, baigiasi nelaimingai („Keptuvė netrukus atšalo, / ir baigėsi meilė be galo“; „Arija iš operos „Kulinarija““, p. 45).

Eilėraščiuose šmėsteli socialinių motyvų, kuriais skatinama vadinamoji ekologinė sąmonė, pavyzdžiui, agituojama už produktus be konservantų: „Varna pirkto beržo vantų / ir giros be konservantų“ („Paukščių turguje“, p. 15), net ir į Nojaus arkos laivą eilėraštyje „Kulinarinis tvanas“ turi teisę lipti tik tie, kurie be konservantų.

Žinoma, kyla klausimas, kokiai amžiaus kategorijai (ji knygos anotacijoje nenurodyta) Čepauskaitės poezija priskirtina, ir galima tik spėti, kad autorė nesiorientuoja į konkretų amžių, nes eilėraščiai skaitosi ir suaugusiesiems, o kai kurios vietos net per sudėtingos vaikiškoms galvelėms (pavyzdžiui, „kažkas išropos pro tas juodas duris – / gal voros vergų, grandine surankintos, / gal prieš galva nukirsta išsisiris?“ p. 37). Kuriami poetizmai (kai viskas čia „pasakiškai tikra ir baisiai gražu“) galėtų smagiai susiskaityti bet kokios rūšies poetiniuose tekstuose („o mažiausioji žuvytė / tyliai žagtelė staiga“; „Rytas, kai labai norisi miego“, p. 18). Tokių poetizmų, pavyzdžiui, apstu Donaldso Kajoko „nevaikiškoje“ poezijoje.

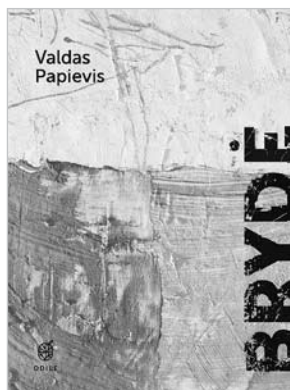
Taigi knyga yra sinkretiška ir turi tam tikro universalumo, be to, tekstai darniai koreliuoja su mažai spalvų turinčiomis neretai abstrakčiomis iliustracijomis. Autorė provokuojančiai šmaikštuoja, laužo stereotipus, tačiau ir niekur nepabėga nuo universalių žmoniškų vertybių, surasdama būdą kaip apie *tą patį* pasakyti *kitaip*. Sveikintinos ir autorės pastangos už egzistencinio mąstymo ugdymo galimybes bei intelektualiesnio turinio su kultūriniais artefaktais paieškas. ❧

(Ne)išbrendantieji

LINA BUIVIDAVIČIŪTĖ

Valdo Papievio pristatinėti nereikia nei jums, nei sau pačiai – rašiau recenzijas jo dviems kūriniais: romanui *Odilė, arba Oro uosto vienatvė* (2015) ir pernykščiams apsakymams *Žiebtuvėliai anarchistai*. Būsiu neoriginali – labiausiai autoriaus kūrinuose mane žavėjo tas subtilus egzistencializmas – grakštumu aprengta filosofija, poezijos melancholija. Miestas ir daiktai. Vandens ir žmonės. Džiūgaudavau vis pasibraukdama savitai intrerpretuotas egzistencializmo „citasas“, ne veltui Nacionaline kultūros ir meno premija šis autorius apdovanotas už egzistencinės patirties raišką. Ir už atnaujintą romano estetiką taip pat. Atsimenu, antroje savo recenzijoje svarsčiau, ar autorius dar kartą nustebins, parbloks jau kitais rakursais. Prieš skaitydama *Brydė* – svarsčiau dvigubai. Suklūstu, nuskaičiusi, kad šis romanas Papievio parašytas Lietuvoje prieš trisdešimt metų. Rankraštis buvo pasimetęs ir vėl netikėtai atsirado. Violeta Kelertienė *Brydę* pristato kaip psichologinį trilerį. Ir kalbama bus dvejais rakursais: apie pokario tamsą miestelyje ir Sąjūdžio laikų Vilnių. Nors ne, meluoju: jau paskaičiusi romaną galiu konstatuoti, kad sulydyta į vienį. Junglumas – Papievio braižas. Ir dabar, ir prieš trisdešimt metų. Labai suintrigavo romano temos ir autoriaus braižo dermė. Ir tikėta, ir netikėta. Visada galvojau, kad kokybiškos literatūros apie „tuos laikus“ mums vis dar labai trūksta. Vis dar jautru. Atsimenu *Žalius, Sibiro haiku*.

Norėčiau akcentuoti kelis pagrindinius dalykus, užstrigusius, pasireiškusius per visą 335 stacijų kelionę.

Valdas Papievis,
BRYDĖ: Romanas,
Vilnius: Odilė, 2018, 336 p.,
1000 + 500 egz.

Dailininkė Marta Frėjūtė

Pirmasis jų – veikėjai. Labai gyvi, tie, kuriais patikima (nors ir su pasakotojo išikišimu į sąmonės ir pasąmonės patirtis). Manau, vertinga yra tai, kad veikėjų dvasiniai išgyvenimai nėra tik trauminės patirties, ribinės situacijos – karo, pokario realių – atspindžiai. Žinoma, pastarieji neginčijamai daro labai didelę įtaką, tai atsispindi ir romane, ypač aštriai atsiskleidžia Untaniuko personaže. Tačiau žvelgiama tolyn, pro netektis, pro skausmą – į skausmą, į slaptinę sielos gyvenimą. Nuo trauminių patirčių žengiama toliau, į nepažinumą:

Magdė net drebėjo – dabar, kaip tik dabar, kažkas skrieja, be garso slysta pro šalį, tas kažkas, ko jai vis labiau stinga, ko jinai ilgisi ir paskui, kai visiškai neteks, dar stipriau ilgėsis, ir dar galima būtų tai sulaukyt, sugaut, prisipraust prie krūtinės... [...] Kaip užčiuopti tai, kas neapčiuopiama, kas yra tik plevenimas, net ne plevenimas? (p. 9)

Tai, dėl ko abejoju ir svarsčiau – ar dalis knygos herojų taip kalbėtų, taip aiškiai save, kitą ir pasaulį reflektuotų? Ryškiau nei kituose autoriaus tekstuose jčiau pasakotojo buvimą. Ir mano išpūdis – lyg tas pasakotojas skrostų veikėjų protą ir širdį, lyg aiškintų jiems juos pačius. Negaliu pasakyti, kad neorganiška, priešingai – naratoriaus-veikėjo kalba įtraukia, skraidina, papieviški sakiniai pulsuoja poezija, iš kasdienybės, iš tamsošviesos.

Atmintin įsirižė beveik visi veikėjai – saviti, besiskantys istorijos ir pasaulio struktūrų pinklėse. Nors, kaip minėjau, veikėjų sąmonė sunkiasi pro istorijos konkretybę, siejama tam tikra prasme universalių egzistencinių išgyvenimų, tačiau traumas teorija čia tikrai rastų „ką veikti“. Skirtingi personažai, skirtingi veikos būdai: Napalys, po mylimosios Magdės mirties išeinantis partizanauti ir visų ujamas pokario laikų nelaimingas „kuprelis“ (gijos man kiek nusidriekia link Igno Šeiniiaus, švelni sąsaja, Juzė – neišsipildęs trokštamas gėris, ne tiek romantinės, kiek visuotinės meilės simbolis) mėginantis savo galią steigti tapdamas „skrebu“ (mano močiutė sakydavo „stribas“). Atstumtas, nemylėtas Untaniukas pagaliau esti galios pozicijoje, tačiau toji galios pozicija pasirodo taip pat esanti sąlyginė ir ne tokia jau saldi. Traumos veikimas knygoje išryškinamas ir išsamiai atskleidžiamas. Untaniukas supranta:

Ką jie gali tau duoti, ką tu iš tokių namų gali išsinešti? Nieko jie Tau duoti negali, nieko iš tokių namų negali išsinešti. Nebent neapykantą. Vos išsiritus iš lopšio – grumtynės dėl vietos po saule. (p. 77)

Įdomu ir tikslu buvo, tai, kad karas, pokaris, aneksija knygoje nevaizduojami kaip vieninteliai – kolektyvi-

niai – traumos šaltiniai. Individualiosios traumos, individualiai dėl išorinių ir vidinių aplinkybių formavęsi charakteriai, „atsinešta būtis“ turi labai didelės įtakos veikėjų elgsenai po okupacijos. Ir lyg supranti – ir Napoleio abejonės, ir Untanėlio pyktį, mokytoją Kalvaitį, atsidūrusį tarp „Scilės ir Charibdės“, vietomis su nemenku grotesku vaizduojamą pulkininką Medvedevą. Jis atsiskleidžia kaip pavargęs, nusikamavęs, priklausomybių, nusivylimų ir pykčio, iškreiptos ideologijos, svetimbūtystės svečiame krašte iškamutas žmogus. Itin empatiška, netgi kiek aiškiaregiška, mašli ir jautri Juzė. Išskirtinis ir mokytojo Kalvaičio paveikslas – viešasis pavidalas, maskuotė ir tikroji būtis, svyravimas tarp mimikrijos ir ryžtingo rezistencinio sprendimo. Nepaisant tos abejonės dėl pasakojimo, pasikartosiu, veikėjų paveikslai ryškūs, įdomūs.

Knygoje pakankamai situacijų kaitos, pilnumo, išorinės ir vidinės dinamikos, tačiau ir vėl – keistas išpūdis. Kartu knygoje labai daug ir stinglumo, tuštumos, hermetiškumo. Šios ambivalentiškos erdvinės ir laikinės manipuliacijos kuria labai įdomų, savitą, kitonišką skaitymo patirtį, receptiją. Išorinė erdvė yra itin priklausoma nuo situacijų ir veikėjų būsenos, pastebimi ryškūs virsmai. Pavyzdžiui, dvi būsenos, dvi citatos:

Baisiausia buvo, kad net žinodamas, jog vieškelis, kuriuo eini, tave nuves į nelaimės, tu niekur iš jo jau neišsuksi. Nes nebebus kryžkelių, nes iš visų takų, žvyrkelių, plentų, kitados prieš Tavo akis besiskleidusių, jis – vienintelis likęs (p. 161);

O ir miškas Algirdui rodėsi nebe toks, koks buvo anksčiau. Dar visai neseniai driekėsis grėsminga riba, už kurios – atskirtis ir pavojai, dabar jis švelniai glaudėsi prie akiračio kaip per stebuklą dar neišbarsyta užuovėja. (p. 270)

Kaustantis, ribojantis uždarumas, jo hegemonija, erdvės pločio ir akipločio nykimas ir atvertis, saugojančios, tausojančios ribos. Erdvė, kintanti nuo vidinio žvilgsnio modifikacijų. Daug tuštumos – ir ta negatyvia, stokos prasme, ir daoistinė tuštuma – ta, iš kurios randasi pasaulis.

Ir vėl nebūsiu originali – ir šiame Papievio romane

labiausiai mane žavėjo tos egzistencinės patirtys, ir dar sąžiningumas – istorija nenudailinta – tiek iš „paprasto kaimo žmogaus“, tiek iš stribo, tiek iš partizano, tiek iš intelektualo žvilgsnio. Nuo fizinės pasaulio tikrovės iki bibliinių intertekstų (smagu buvo atpažinti žmogaus palyginimą su „padangių sparnuočiu, kuris nei sėja, nei pjauna“). Jei reikėtų vienu žodžiu nusakyti *Brydės* prasmes – tai ir būtų – sąžinė. Sudėtingos moralinės dilemos, painiojančios kibias gijas veikėjų pasaulyje. Blogio ir gėrio prigimtis, sudėtinga pusiausvyrą, svyravimai, asmeninės atsakomybės ir būties *force majeure* dichotomija; „nenurimti, nesustoti, be paliovos kurstyti blogį, kad, kovojant su juo ir jam priešinant, dar labiau sustiprėtų gėrio jėgos, gal toks pačios gamtos, visą pasaulį valdantis dėsnis?“ (p. 13). Bendrumo su kitu ir pasauliu troškimas, protas, kuriuo nieko negali perprasti, tylos meditacijos – nuščiuvę daiktai, bežodystėje skleidžiantys savo prasmes. Papieviškas egzistencializmas.

Dar paabejojimas – labai gražus man tas veikėjų mąslumas. Tik galvoju, ar ribinės situacijos įkarštyje jiems būtų taip stipriai rūpėję pasaulio pažinimas, daiktų atsiskleidimas ir užsivėrimas?.. Kartais nebuvau iki galo įtikinta, nors žodžio grožis mane pagaudavo. Aš nežinau atsakymo, matyt, kiekvienas su savo ribinėmis situacijomis dorojasi skirtingai, ir mąsto skirtingai.

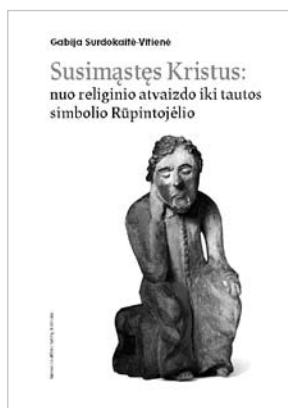
Galiu konstatuoti, kad Papievis jau buvo Papievis prieš trisdešimt metų. Egzistencinės patirtys ima viršų. Net prieš istorijos *force majeure*. Graži jo kalba, vaizdinga iki kalbos pašaknų, melodinga, srūvanti, o kartu – tiksli (suskambėjo posakis – „smegenų mažakraujystė“, bet radau pora padėvėtų metaforų). Iš knygos išsinešu daug, pavyzdžiui, šią mintį: „nes žmogus yra tai, kam skauda, net ir tada, kai jo širdis pilna džiaugsmo“ (p. 62). Apskritai, nepaisant mano pasakytų pastabų, buvo įdomu. Ir kaip tremtinių anūkei, deklamuojusiai Bernardą Brazdžionį prie paminklinio akmens. Ir kaip egzistencializmo gerbėjai. Ir kaip tekstų knislei. Ir kaip tiesiog skaitytojai. Nes mes niekada iki galo neišbrisisime. Iš savo praeities, traumų, praradimų, (ne)mylėjimų, pasisėkimų ir nesėkmių. Bent jau šiame gyvenime. O gal ir kitame. Per pusnynus, niekaip negalintys išbristi. Sėjantys ir pjaunantys tankiai suaustose tuštumose. ❧

Apie ką susimąstęs Kristus

AUŠRA VASILIAUSKIENĖ

Žodis *rūpintojėlis* kiekvieno atmintyje siejasi su gerai pažįstamu vaizdiniu – susimąščiusio ar liūdno, viena ranka prilaikančio palinkusią galvą, sėdinčio Kristaus figūra. Turbūt retas susimąsto apie tai, kad šis terminas atsirado ir įsitvirtino tik XX a. trečiame dešimtmetyje. Iki tol skulptūrėlės liaudyje buvo vadinamos „smūtkeliais“, „rūpintoju“, „aprūpintoju“. Gabija Surdokaitė-Vitienė knygoje *Susimąstęs Kristus: Nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio* (2017) taip pat pastebi, kad *rūpintojėlio* sąvoka nėra tiksli, kalbant apie senąją bažnytinę dailę (iki XX a. pradžios): „I XX a. istoriografija ji atėjo iš religinės lietuvių liaudies skulptūros, tačiau XX a. I p. Rūpintojėlis įgavo kultūrinio simbolio reikšmę, o kartu ir visiškai kitą prasmę, negu buvo suvokiamas XV–XIX a. kaip sėdinčio ir galvą parėmusio Kristaus atvaizdas. Todėl knygoje vartojamas kitas – Susimąščiusio Kristaus – pavadinimas...“ (p. 18). Taigi termino išgryninimas – viena pirmųjų monografijoje atliktų svarbių užduočių.

Susimąstęs Kristus, Rūpintojėlis lietuviui emociškai yra labai svarbus ir artimas, tačiau ikonografiniu požiūriu pakankamai tipiškas, turintis mažai variantų ir, rodos, nedaug duodantis erdvės interpretacijų įvairovei atvaizdas. Todėl skaitytoją pirmiausia nustebina solidi veikalo apimtis. Kuo ypatingas Susimąstęs Kristus, kad pasakojimas apie jį plėtojamas per penkis šimtus puslapių siekiančioje knygoje?

Gabija Surdokaitė-Vitienė,
SUSIMĄSTĖS KRISTUS: NUO
RELIGINIO ATVAIZDO
IKI TAUTOS SIMBOLIO
RŪPINTOJĖLIO: Monografija,
Vilnius: Lietuvos kultūros
tyrimų institutas, 2017, 543 p.,
ilustr., 400 egz.

Dailininkas Gedas Čiuželis

Surdokaitės-Vitienės monografija – tai mikrotyrimas, kuriame į objektą žvelgiama iš pačių įvairiausių požiūrio taškų. Pirmasis ryškus knygos bruožas yra kontekstualumas. Susimąščiusio Kristaus skulptūrų ir paveikslų analizė susieta su plačiu kultūrinio ir religinio, pasaulinės kūrybos kontekstu. Plačios teritorinės ir chronologinės ribos – monografijoje analizuojami atvaizdai nuo XVI iki XX a. antros pusės, aprėpiama ir profesionalioji, ir liaudies dailė, kontekstinėse dalyse pasitelkiami ne tik įprasti europiniai, bet ir Lotynų Amerikos, Rusijos kraštai.

Autorė išsamiai atskleidžia atvaizdo kilmę, jo paplitimą. Skaitytojas nuosekliai vedamas, pradėdamas vėlyvaisiais Viduramžiais (XIV a.), kai Jėzaus Kristaus kaip Pasaulio Valdovo įvaizdį keičia žemiškojo Jėzaus – Dievo Sūnaus aspekto išryškėjimas, skatinami asmeniniai jo kančios apmąstymai ir išgyvenimai. Tuo metu pranciškonų raštuose atsiranda pirmieji išplėtoti pasakojimai apie trumpas Kristaus poilsio vietas jo Golgotos kelyje. Pranciškoniškas pamaldumas, kuriame akcentuojama Jėzaus kančia, Kryžiaus žygiai į Jeruzalę, įvairi religinė literatūra turėjo įtakos tam, kad XV a., pirmiausia Vokietijoje, susiformuoja Susimąščiusio Kristaus atvaizdas. XVI a. šios temos skulptūrų, paveikslų dažnai aptinkama jau ne tik Vokietijoje, bet ir Čekijoje, Lenkijoje, Slovakijoje. Lietuvoje pirmasis Susimąščiusio Kristaus atvaizdas žinomas Vilniaus Bernardinų bažnyčios XIV a. pirmo ketvirčio sienų tapyboje.

Nuo šių chronologinių atskaitos taškų toliau išsamiai plėtojama sklaida ir kontekstai. Tyrime panaudota gausi archyvinė medžiaga svariai papildo žinias apie atvaizdo funkcionavimą Lietuvos bažnyčiose ir kasdienėje žmonių aplinkoje, dailės paveldo lobyną praturtina naujais objektais. Tekste gausu įdomių išvalgų ir detalių, nors pastebėtina, kad kartais, stengiantis kuo išsamiau išdėstyti surinktą medžiagą, sklandus ir įdomus teksto dėstymas pereina į gausios faktografijos vardijimą, ypač skyriuje apie Susimąščiusio Kristaus atvaizdo paplitimą Lietuvoje ir jo paskirtį. Poskyriuose apie kūrinio vietą ir funkciją sakraliniuose pastatuose bei valstiečio aplinkoje atskleidžiama, jog bažnyčiose Susimąščiusio Kristaus atvaizdų būta ne tik altoriuose, bet ir tabernakuliuose, liturginiuose induose. Liaudies dailėje Rūpintojėlio skulptūra buvo įprasta pakelių koplųtelėse (daugiausia), koplųstulpčiuose, ant stulpųkolonų, antkapiniuose paminkluose. Autorė pateikia naujos medžiagos ir detalių apie tai, kaip „rūpintoju“, „aprūpintoju“ skulptūrėlės taip pat buvo laikomos valstiečių trobose ant palangių ar specialiai tam įrengtose lentynose. Apibendrinama Susimąščiusio Kristaus kūrinio paplitimo ir paskirties analizė, Surdokaitė-Vitienė daro pagrįstą išvadą, kad skulptūros ir paveikslai sietini ne su liturginio, bet su privataus religingumo

sritimi – jie atliko devocinio atvaizdo, skirto skatinti asmeninį pamaldumą, funkcija.

Stebuklingų atvaizdų analizės kontekste išsiskiria Rasų (dab. Baltarusija, Gardino srt., Valkavisko raj.) Susimąščiusio Kristaus skulptūros, sukurtos XVI–XVII a. sandūroje, analizė. Išlikusi bei autorės išanalizuota archyvinė medžiaga pateikia įdomių ir svarbių detalių, liudija apie išskirtinį atvaizdo gerbimą. Dalis stebuklų buvo suregistruota Rasų Susimąščiusio Kristaus malonių knygoje, dalis – 1708 m. vizitacijos akte. Išsamiai aprašomos atvaizdo pernešimo į didįjį altorių iškilmės 1772 m., atspindinčios iškilmingų ir itin puošnių parateatrinių procesijų tradiciją Baroko laikotarpiu. Įdomu, kad šalia labiausiai įprastų votų – padėkos už patirtas malones ženklų – skulptūrai buvo aukojami prabangūs audiniai ir rūbai – apsiaustai, perizonijai, prijuostės, brangių medžiagų (atlaso, damasto, šilko ir kt.) atraižos. Reta voto forma – apyrankė – minima taip pat malonėmis garsėjusios Vidiškių Susimąščiusio Kristaus skulptūros votų sąrašė. Tyrimas atskleidė, kad stebuklingų analizuojamos temos atvaizdų būta, tačiau jie netapo visuotinai gerbiami, kaip, pavyzdžiui, „Antakalnio Jėzus“ ar garsūs Švč. Mergelės Marijos paveikslai. Autorės nuomone, tai sietina su Susimąščiusio Kristaus atvaizdo dominuojančia privataus religingumo funkcija. Tuo tarpu garsių stebuklingų atvaizdų kultas yra itin viešas reiškiny.

Knygoje yra ir diskutuotinių vietų. Klausimų kelia autorės išskirtos dvi ikonografinės Susimąščiusio Kristaus atmainos – gotikinė ir barokinė. Pastarosios sąvokos daugiau sietinos su istorine stilistine raida ir formaliosiomis, bet ne ikonografinėmis kūrinio ypatybėmis. Galima numanyti, kad susidurta su problema, siekiant trumpai ir tinkamai įvardyti ikonografines grupes, dominavusias gotikos ir baroko laikotarpiu, dėl to sąlyginai (kaip pabrėžia ir pati autorė) palikti minėti įvardijimai. Vis dėlto norėtusi tikslesnio sprendimo. Šis klausimas, kaip minėta, yra tik diskusinis ir netrukus pamirštamas, toliau verčiant knygos puslapius skaitytojui pateikiama išsami dviejų grupių ikonografinė analizė ir pavyzdžiai, vaizdavimo pokytis iš gotikinio į barokinį susietas su potridentiniu laikotarpiu pakitusiais teologiniais akcentais, išreikštais įvairiuose teologiniuose traktatuose. Autorės gilinimasis į vaizdinio refleksijas potridentinėje literatūroje praturtino pamaldumo Susimąščiusiam Kristui sampratą, pateikė svarbių įžvalgų ar faktų – pavyzdžiui, Johano Molanuso (Johan Ver Meulen, Molanus, 1533–1585) įtaką tam, kad aptariamo atvaizdo tinkamumas buvo pagrįstas tradicija (p. 67–68).

Analizuodama liaudiškąją Susimąščiusio Kristaus atvaizdo interpretaciją Surdokaitė-Vitienė pasitelkia ir pasakojamąjį folklorą. Įsimintina pasakos-legendos „Berniukas maitina smūtkelį“, kurioje aptinkamas konkretus Susimąščiusio Kristaus vaizdinys, analizė. Čia pasakojama apie berniuką (kai kuriuose variantuose – mergaitę) našlaitį, kuris klebono palėpėje randa smūtkelį, jį maitina ir su juo bendrauja. Pasak autorės, „Šią pasakos dalį galime laikyti tam tikru veikėjo išmėginimu. Vertinamas elgesys su Dievu, pagarba Kristaus asmeniui. Dalijimasis maistu su Kristumi – tai tam tikra *compassio* išraiška, nors ir gerokai nutolusi nuo mistinio XVI–XVIII a. *compassio* (išgyvenimo) suvokimo, pagrįsto įsijautimu į Kristaus kančią“ (p. 258).

Įdomi yra Rusijos religinėje dailėje plitusių Vidurnakčio Išganytojo atvaizdų apžvalga. Vyrauja nuomonė, kad Susimąščiusio Kristaus atvaizdas į Rusiją atkeliavo iš Lenkijos ir LDK. Tačiau pastebėtina, kad tai praktiškai vienintelė sąsaja su Lietuva monografijos kontekste, iš esmės ši analizė yra kiek netikėtas intarpas ir lieka atsietas nuo kitų knygos skyrių. Jei imtasi šio aspekto, būtų logiški ir svarbūs komentarai apie tai, kokių Vidurnakčio Išganytojo atvaizdų būta ne tik Rusijos, bet ir Lietuvos teritorijos stačiatikių cerkvėse, kiek jie buvo paplitę ir pan. Pažymėtina, kad monografijoje ne kartą minimi unitų bažnyčių atvaizdai.

Paskutiniame skyriuje atskleidžiamas religinio atvaizdo virsmas tautos simboliu ir jo reikšmė nuo tautinės tapatybės paieškų XIX a. pabaigoje iki XX a. antros pusės, kai „Rūpintojėlis suvokiamas kaip tautos, Lietuvos simbolis. Nuo sovietinės valdžios nukentėjusiems, lietuvių puoselėjusiems asmenims Rūpintojėlis teikė paguodos, stiprybės ir ryžto kovoti už nepriklausomybę. Išėivijoje jis tapo prarastos Lietuvos simboliu, pavergtos tautos, Sibiro tremtinių globėju“ (p. 416).

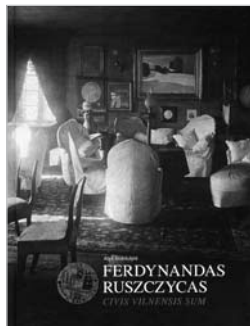
Taigi monografijoje Susimąščiusio Kristaus atvaizdas atskleidžiamas plačiame kultūriniame kontekste, apima plačias chronologines ir geografines ribas. Kruopščiai ir gausiai surinkta archyvinė bei vizualinė medžiaga, kontekstinės literatūros analizė leido autorei išryškinti šios temos paveldo įvairovę ir gausą, padaryti svarbių ir įdomių įžvalgų, apibendrinimų bei patikslinimų. Galima numanyti, kad autorei teko susidurti su nemenkais iššūkiais, siekiant suvaldyti ir apdoroti surinktą medžiagą, įgyvendinti išsikeltą tikslą ir uždavinius, tačiau rezultatas liudija, jog monografija yra neabejotinai Lietuvos kultūrai reikšmingas darbas, svariai praplečiantis žinias ir sampratą apie lietuviams itin svarbų religinį atvaizdą, tautos simbolį. ❧

Šalies, vardu Vilnius, piliėtis

LAIMA LAUČKAITĖ

Algės Andriulytės monografija *Ferdynandas Ruszczycas: Civis Vilnensis sum* – ilgai dailės istorikų laukta knyga apie vieną žymiausių XX a. pirmos pusės Vilniaus kūrėjų, dailininką, intelektualą, visuomenės veikėją. Autorė paskelbė nemažai mokslinių straipsnių jo kūrybos problematika, 2002 m. parengė retrospektyvinės parodos Vilniuje katalogą, 2006 m. apgynė daktaro disertaciją, skirtą modernumo ir tradicijų dialogui dailininko kūryboje, taigi tyrimą rengė ir knygą brandino ištisus dešimtmečius. Nors dailininkui jau yra skirtas nemažas literatūros masivas, iki šiol neturime nuoseklaus monografinio veikalo lietuvių kalba, tad šią spragą ir užpildo Andriulytės knyga. Lenkijoje išleista daugybė knygų, katalogų, albumų, skirtų Ruszczycai, tačiau nuodugnumu, apimtimi ir monumentalumu nė vienas neprilygsta naujajai lietuviškai monografijai.

Joje surinktas išpūdingas kiekis medžiagos apie dailininką, remtasi gausiais archyviniais dokumentais, literatūra, kūrinių, saugomais Lenkijos, Lietuvos muziejuose, privačiose kolekcijose; atrasta nežinomų, tiksliau „dingusių“ laikytų dailininko kūrinių. Bendravimas su Ferdynando Ruszczyco palikuonimis leido autoriui prieiti prie viešai nepasiekiamų palikimo klotų, smulkiosios raštijos, nuotraukų, eskizų, pateiktų knygoje. Patraukli, informatyvi knygos ikonografinė medžiaga, apie 400 iliustracijų: piešinių, tapybos paveikslų, grafikos, spaudinių, fotografijų. Leidinys gražiai sumaketuotas Editos Namajūnienės; intriguoja Liudo Parulskio sukurtas viršelis, nespaltvota Tado

Algė Andriulytė,
FERDYNANDAS RUSZCYCAS:
CIVIS VILNENSIS SUM,
Vilnius: Vilniaus dailės akademijos
leidykla, 2018, 452 p., iliustr.,
500 egz.

Dailininkas Liudas Parulskis

Vrublevskio svetainės nuotrauka: uždangstyti baldai, išvykę šeimininkai, užmarštis, iš kurios išnyra spalvotas Ruszczyco peizažas ant sienos.

Ruszczyco figūra XX a. patyrė nemažų metamorfozių: tarpukariu tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje jis laikytas grynai lenkų dailininku; sovietmečiu jo paveikslai kabėjo Lietuvos dailės muziejaus ekspozicijoje, žavėdami dailės mėgėjus, tačiau taip ir liko paslaptimi, nes sužinoti apie jų autorių nebuvo galimybių, apie jį tiesiog nerašyta. Gilesnė lenkų pažintis su Ruszczycu prasidėjo po 1966 m. retrospektyvinės parodos Varšuvoje, lietuvių – jau po nepriklausomos valstybės atkūrimo. Monografijoje Andriulytė pateikė ilgą Ruszczyco tyrimų istoriją tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje, parodydama, kaip keitėsi, kokiomis kryptimis plėtojosi jo kūrybos pažinimas ir vertinimas.

Knygą galima skaityti ir kaip akademinę studiją, ir kaip romaną apie dailininko gyvenimą su daugybe intriguojančių įvykių, kelionių, XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės Lietuvos menininko ir aristokrato aplinkos, buities, santykių detalių. Biografinę rekonstrukciją autoriui palengvino lenkų kalba publikuotas keliatomis Ruszczyco dienoraštis, tačiau ji pateikė platų meninį, kultūrinį, socialinį jo foną. Knygos struktūrą sudaro biografiniai blokai: kilmė ir šeima, vaikystė Liepojoje ir Minske, studijos ir įtakos Peterburgo dailės akademijoje, kūrybinis darbas Bogdanovo dvare, dėstymas Krokuvos ir Varšuvos meno mokyklose, ir galiausiai Vilniaus periodas, suskaidytas pagal meninės veiklos sritis. Klasikinį chronologinį kūrybinės biografijos dėstymo metodą autorė derino su stilistine, ikonografinė darbų analize, Ruszczyco meninius ieškojimus nušvietė to meto Rusijos, Lenkijos, Lietuvos, Vakarų Europos dailės kontekste. Kartu Andriulytė pateikė ir įtikinamą dailininko asmenybės raidos motyvaciją, parodė jos kaitą nuo susitelkimo į kūrybiškumą iki tautinės ir pilietinės tapatybės paieškų. Atsirėmusi į XX a. pabaigos Lietuvos istorikų tyrimus, autorė atskleidė dailininko mentalitetą, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos lenkų orientaciją, „krajovcų“ politinio sparno artumą dailininko pažiūroms.

Labiausiai mįslingas ir intriguojantis Ruszczyco biografijos faktas buvo sprendimas apsigyventi Vilniuje. Juk sulaukęs pripažinimo Lenkijoje ir Rusijoje, lenkų moderniojo dailės judėjimo „Sztuka“ vadovas, Varšuvos ir Krokuvos dailės mokyklų profesorius, kurio paveikslai rodyti reikšmingiausiose amžių sandūros parodose Europoje, jis 1908 m. atsisakė karjeros pasiekimų, aukštųjų meno centruose. Ir išsikūrė Vilniuje, kultūriškai atsilikusiam, apleistame, provincialiam mieste kaip laisvas menininkas be jokios tarnybos. Kodėl? Vilnius Ruszczycai buvo daugiau negu miestas, tai buvo visa šalis, ne veltui autorė knygoje brėžia pagrindinę jo kaip „Vilniaus piliečio“ liniją. Knygos pavadinimui

taikliai parinkta lotyniška frazė, jo išsakyta 1919 m. įkuriant Vilniaus mylėtojų draugiją: „Vilniaus pilietis esu“. Tokį Ruszczyco pasirinkimą, viena vertus, lėmė Vilniaus kaip istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės, karališko miesto reikšmė. Kita vertus, jį užbūrė, žavėjo vietos architektūros, meno paveldas, nes dailininkas subrendo retrospektyvizmo, rusų „Meno pasaulio“ grupės aplinkoje. Jos nariai labiausiai vertino istorinių stilių palikimą, mokėjo jį suprasti, mėgautis, panaudoti savo kūryboje, interpretuoti, studijuoti, rinkti, populiarinti. Andriulytė parodė, kad viskas, ką dailininkas kūrė Vilniuje, buvo susieta su jo praeities palikimu: kūrybos motyvai, temos, objektai.

Ruszczyco bičiulis fotografas Janas Bulhakas yra patetiškai rašęs: „Ruszczycas atsikėlė į Vilnių ne tam, kad jame gyventų, bet tam, kad jam tarnautų“. Už šios retorikos slypėjo XIX–XX a. sandūros estetizmo, Europoje plitusio meno ir amatų judėjimo šūkis visą aplinką, žmogų supančią buitį persmelkti kūrybiškumu, meniškumu, grožiu. Istorinėje sostinėje Ruszczycas iš tiesų nustojo tapyti ir pasišventė miesto meninės kultūros kėlimui, visuomenės skonio ugdymui. Carinės priespaudos metais persekiojamas cenzorių, jis leido meno kultūros žurnalą *Tygodnik Wileński*, apipavidalino knygas, albumus, kūrė plakatus, smulkiąją grafiką, statė spektaklius ir kūrė scenografiją, organizavo parodas, – šios veiklos turinys buvo patriotinis. Po Pirmojo pasaulinio karo palankiai pasikeitus politinei situacijai, Ruszczycas tapo didžiausiu meno autoritetu mieste, dalyvavo Vilniaus universiteto atkūrimo, vadovavo Dailės fakultetui, ugdė studentus, kūrė universiteto regalijas, apipavidalino katalikiškas iškilmes, užsiėmė taikomąja grafika, rūpinosi meno paveldu ir jo apsauga, organizavo reprezentacines parodas. Monografijos autorė preciziškai nušvietė kūrybos sritis, kuriomis užsiėmė dailininkas, ir visos jos buvo susiję su miesto istorinės atminties bei meninės kultūros ugdymu.

Ruszczyco kūrybą iki Pirmojo pasaulinio karo jau nagrinėjo lietuvių dailės istorikės (Jolita Mulevičiūtė, šio teksto autorė ir kt.), tad autorė rėmėsi jų tyrinėjimais, juos sintetino. O tarpukario laikotarpiu Ruszczyco kūrybinės veiklos pristatymas ir interpretacija – tai naujas, originalus Algės Andriulytės įnašas į dailininko tyrimus. Laikotarpis, kai Vilnius priklausė Lenkijai, dėl geopolitinių priežasčių mūsų istoriografijoje ilgą laiką buvo ignoruojamas kaip svetimos, lenkiškos kultūros dalis. Andriulytė į tą epochą žvelgia ramiai (ramus, nuosaikus, išlaikytas dėstyto tonas būdingas ir visam knygos stiliui), be lietuviams įprasto politikavimo, okupacinės retorikos ir emocionalių nuoskaudų. Ji žiūri bešališkai, objektyviai, kaip tyrinėtoja, norinti pažin-

ti, kas dėjosi Vilniaus meniniame, kultūriniame gyvenime anuomet. O XX a. trečiame dešimtmetyje Ruszczycas kaip tik ir atsidūrė to gyvenimo epicentre. Jis tapo istorinės sensacijos, karališkųjų palaikų atradimo 1931 m. Katedros kriptote liudytoju, fiksuotoju ir valdovų įvaizdžio kūrėju. Jis apipavidalino katalikiškas amžiaus iškilmes, Šv. Kazimiero relikvijų pagerbimą 1922 m., Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo vainikavimą 1927 m., suteikė šioms iškilmėms modernų vizualinį sprendimą. Autorė atskleidė ne tik Ruszczyco sumanymus ir jų įgyvendinimą, bet ir įtemptą religinį, politinį kontekstą, įvykių recepciją, visuomenės dalyvavimą juose ir kolektyvinius išgyvenimus. Taigi skaitydami knygą sužinome ne tik apie dailininką, bet išvystame svarbiausių tarpukario Vilniaus viešųjų renginių panoramą, susipažįstame su mums menkai pažįstama Vilniaus epocha. Knyga neabejotinai sudomins ne tik dailės mylėtojus, bet ir visus, kas domisi Vilniumi, jo istorija ir kultūra.

Vertinga ir tyrinėtojams aktuali knygos dalis – Ruszczyco tekstai, paskaitos, proginės kalbos, pirmą kartą išverstos į lietuvių kalbą. Jis buvo ne tik dailininkas, bet ir literatas, talentingai valdęs žodį, tad rašytinis palikimas sudaro reikšmingą kūrybinio palikimo dalį. Trumpuose eseistiniuose tekstuose persipina patetiška retorika, estetiniai samprotavimai, meno istorijos, ypač Vilniaus paminklų pažinimo pamokos, tautinio ir pilietinio sąmoningumo ugdymas, švietėjiški tikslai. Tai puikus neoromantizmo, nacionalinio romantizmo šaltinis; šaltinis, padedantis suvokti garsiąją *genius loci* sampratą, kurią pasigavo vėlesni Vilniaus paveldo tyrinėtojai.

XXI a. Vilniuje nėra jokio atminimo ženklų, paminklo, skirto didžiajam Vilniaus piliečiui Ferdynandui Ruszczycai. Bet gal šiais problemineis paminklų statybos laikais kapitalinė Andriulytės knyga ir yra geriausias paminklas kūrėjui? Tiesa, kaip ir kiekvienam paminklui, jam gali prikišti asmenybės išaukštinimą, kritinio santykio su asmenybe stoka. Kirba klausimai, ar tarpukariu Vilniuje Ruszczyco propaguotas retrospektyvizmas, pagarba tradicijoms, atsigręžimas į praeitį buvo tik pažangus reiškinys, ar jis nestabdė veržlaus meno judėjimo pirmyn? Ar Stepono Batoro universiteto Dailės skyriaus studentai ir dėstytojai besąlygiškai priėmė tokią profesoriaus orientaciją? Ar miesto meniniame gyvenime būta susidūrimų, polemikos, diskusijų su Ruszczyco pažiūromis? Tikėkime, kad būsimi tyrimai, skirti tarpukario Vilniaus meninei kultūrai, kuriais jau užsiima Algė Andriulytė, atsakys ir į šiuos klausimus. ❧

Raudonąjį melą sklaidant

KĘSTUTIS K. SKRUPSKELIS

Marksistinis komunizmas, tam tikros istorijos sampratos, (diskredituotų) ekonominių teorijų, pasaulėžiūros, moralinių intucijų ir politinės programos savotiškas derinys, – yra didžioji XX a. užklupusi katastrofa. Omenyje turiu ne vien Sovietų Sąjungą, bet ir Kiniją, Kambodžą, Etiopiją ir keliolika kitų valstybių. Aišku, kalta čia ne vien ideologija, bet ir atsitiktinumai. Viskas galėjo pasibaigti kitaip, nes, Vokietijai karą laimėjus, nacionalsocializmas būtų užsikariavęs savo nusiikalstamai veiklai daugiau laiko, erdvės ir aukų. Ir kas pasakys, ar, Trockiui nugalėjus Staliną, aukų būtų buvę daugiau ar mažiau?

Nežinau, kaip Lietuvoje, bet Amerikoje, nežiūrint komunizmo sukeltos katastrofos, tikrai dar esama tokių, kurie skęsta nostalgijoje, prisimindami senus laikus, tariamąją revoliucijos epochą, kai idealistai aukojosi dėl šviesios žmonijos ateities, svajodami visiems laikams išspręsti blogio problemą, ir ne vien teorijoje, bet ir gyvenime. Aišku, tokios romantiškai nuspalvintos praeities niekada nebuvo, neskaičiuojant alaus įkaitintų pirmakursių studentų vaizduočių. Subrendęs, sveikas protas ir prieš šimtą metų suprato, kad tikrojo komunizmo šioje ašarų pakalnėje niekada nebus, kad tobulos laimės, jeigu iš viso ir sulauksime, tai tik po mirties. Nenuostabu, kad nežiūrint milžiniškų išeikvotų išteklių, milijonų po savęs paliktų lavonų, nieko iš to neišėjo. Bent jau Amerikoje kai kas teisina, kad kalta ne ideologija, o re-

voliuciją iškreipę blogi žmonės, vagys, sukčiai ir išdavikai, o štai tikruosius komunistus privalome vertinti atlaidžiai, į juos žiūrėti su tolerancija, nes jie buvę kupini gerų norų. Sakoma, kad jų nieku gyvu negalima lyginti su naciais. Ryški asimetrija: komunistus vertiname pagal jų skelbiamus idealus, o nacių atveju teskaičiuojame lavonus pamiršdami, kad ir jie atitinkamomis progomis sugebėdavo gražiai kalbėti. Sakoma, tarp nacių idealistų nebuvo – jie žudė, plėšė, naikino vedami vien neapykantos, pykčio, keršto. O tikrieji komunistai žudė tik tuos, kuriuos reikėjo žudyti, nes tai buvo savo vaidmenį jau atlikę žmonės, priklausantys pačios istorijos pasmerktoms klasėms, pažangos stabdžiai. Kaip tvirtino Leninas, – revoliucija be sušaudymų yra nesusipratimas. Taigi situacijoje, kai vis dar linkstama pūsti miglas apie idealistus komunistus ir nusikaltėlius nacius, daug svaraus skaidrumo įneša naujausioji Anne Applebaum knyga *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (*Raudonasis badas: Stalino karas prieš Ukrainą*): tarp komunistų ir nacių iš moralės pusės reikšmingų skirtumų nesama. Ir nėra didelio skirtumo tarp tariamai tauraus revoliucijos genijaus Lenino ir revoliucijos vagies Stalino.

Knygos autorė Anne Applebaum, gimusi 1964 m. JAV žydų šeimoje, jau keletą dešimtmečių gyvena Lenkijoje ir yra ištekejusi už Radosławo Sikorskiego, buvusio Lenkijos užsienio reikalų ministro, vėliau Seimo maršalkos. Jos pagrindinis veikalas *Gulag: A History* (2003; liet. *Gulago istorija*, 2009), kiek mažiau atgarsių susilaukė *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956* (2012; liet. *Geležinė uždanga: Rytų Europos sugniuždymas, 1944–1956*, 2013). Žlungant komunizmui, ji plačiai apkeliavo Sovietų Sąjungą ir tą kelionę aprašė pirmojoje savo knygoje *Between East and West: Across the Borderlands of Europe* (1994). Penki jos skyreliai paskirti Lietuvai. Nors čia rasime faktinių klaidų ir pats požiūris į praeitį kiek prolenkiškas, lietuviai vaizduojami be ypatingų akcentų. Ir ji primena, ką patys esame primiršę, pavyzdžiui, Perlojos respubliką.

Kalbant apie naujausią Applebaum veikalą – *Raudonąjį badą*, – mums turbūt būtų reikšmingiausia genocido sąvokos analizė ir istorija, nes dažnai baramės šios sąvokos nesupratę (p. 346–355). Sužinome, kad pats sąvokos kūrėjas Raphaelis Lemkin'as iš pradžių ją suprato plačiai: genocidas – tai žmonių naikinimas vien todėl, kad priklauso kokiam nors grupei, nesvarbu ar tautinei, ar socialinei, ar religinei. Pirminėje, plačioje, sąvokoje aprėptas ir vadų, ir kultūros, ir ekonominio pagrindo naikinimas. Akivaizdu, kad šia prasme Lietuvoje ir sovietai vykdė genocidą. O jei kam kiltų abejonių, tai jos išsisklaidytų prisiminus, kad 1941 m. vasarą jie buvo užsimoję daug plačiau, tik, kilus karui, savo planų realizuoti nespėjo.

Anne Applebaum,
RED FAMINE: STALIN'S WAR
ON UKRAINE,
New York: Doubleday, 2017,
496 p.

Po karo, sąvoką įtvirtinant tarptautinėje teisėje, ji buvo susiaurinta: genocidas yra vien tautinių, rasinių grupių fizinis naikinimas. Tai padaryta sovietams reikalaujant, kad liktų nepastebėti marksistinių komunistų nusikaltimai. Kartu toks pataikavimas sovietams dar kartą parodė, kad pralaimėti ir yra didysis karo nusikaltimas. Svarstymus autorė baigia pastaba, kad nors Ukrainoje sovietai genocido siaurąja teisine prasme gal ir nevykdė, tačiau jie vis tiek stambiai nusikalto. Maždaug tą patį galima pasakyti ir apie Lietuvą.

Savo ruožtu pridursiu, kad siauroji genocido samprata sunkiai suderinama su moderniąja Vakarų teise. Ši teleidžia kaltinti vien individus už jų veiksmus. O ir naciai, ir marksistai komunistai persekiojo ir žudė vien todėl, kad aukos priklausė ideologiniu požiūriu pasmerktiems kolektyvams. Taigi abi ideologijos atgavino, tik stambesniu mastu, religiniuose konfliktuose liūdnai pagarsėjusią kolektyvinės kaltės sampratą – panašiai prasižengia ir tie, kurie už žydų naikinimą Lietuvoje kaltina ne atskirus individus, o lietuvius kaip kolektyvą. Applebaum nurodo kelis buožių naikinimo retorikos pavyzdžius. Buožės – šlykštūs padarai, panašiai kaip nacių retorikoje buvo žydai.

Savo mastu Holodomoras mažai kuo skiriasi nuo Holokausto: išnaikinta beveik 4 000 000 ukrainiečių (p. 280). Tačiau pasaulio opinijoje pirmasis prisimenamas tik kartais. Daug čia pasidarbavo patys sovietai, klastodami gyventojų surašinėjimus ir mirties dokumentus. Šiai temai autorė skiria visą skyrelį (p. 297–319). Pasirodo, net ir mūsų laikais kuriamas Rusijai palankus naratyvas: nors pripažįstama, kad badas kilęs dėl Stalino politikos, bet sakoma, kad Ukraina čia neišsiskyrusi, nes rusai nukentėję tiek pat, kiek ir ukrainiečiai (p. 352–353). Šiek tiek prie vandens drumstimo prisideda ir Vakarų žiniasklaida. Pavyzdžiui, *New York Times* ir tuometinis jo korespondentas Maskvoje Walteris Duranty. Jis 1932 m. privačiame pokalbyje bado aukų priskaičiavo 10 000 000, bet laikraštyje skelbtuose reportažuose bado faktą neigė (straipsnio nuotrauka, p. 288–289). Maskvoje jis džiaugėsi butu, automobiliu, meiluže ir vengė tiesos, bijodamas prarasti globėjų palankumą (p. 310–311). Galima pridurti, kad melas tarnavo tuometinei JAV politikai, naujam prezidentui Franklinui D. Rooseveltui siekiant gerų santykių su sovietais. Ir vėliau *New York Times* vengė atvirai ir aiškiai rašyti: 1967 m., revoliucijos sukakties proga, laikraštis linkėjo Sovietų Sąjungai laimingų metų, vien prisimindamas „neramius“ penkis dešimtmečius. Tas pats laikraštis 2017 m. paskelbė kokių 40 rašinių seriją „Raudonasis šimtmetis“. Esama ir gerų tekstų, bet vyrauja nostalgija. O štai rugpjūčio 12 d. numeryje sužinome, kad po revoliucijos Rusijoje pagerėjusi moterų lytinio gyvenimo kokybė, orgazmų jos patirdavusios daugiau ir jie būdavę intensyvesni.

Raudonojo bado pirmame skyriuje autorė glaustai pristato Ukrainos istoriją. Pasirodo, ji maždaug tokia, kaip ir mūsų. Panašūs lenkų pasigyrimai, kad tai buvęs laukinis kraštas, kuriam jie padovanoję kultūrą. Pasak autorės, lenkams ir rusams Ukraina buvusi tarytum Amerikos tautinėje mitologijoje plačiai nuskambėję *wild west*. Nei vieni, nei kiti Ukrainoje neradę savitos, kultūrą gebančios kurti ir plėtoti tautos. Bet svarbesnis antras panašumas: ir Lietuvoje, ir Ukrainoje susiklostė tendencija, kad svetimųjų apgyventi miestai skurdo, o kalbą ir tautines tradicijas išlaikė kaimai. Kaip ir Lietuvoje, Ukrainos tautinis atgimimas prasiėjo išsilavinusiam jaunimui skleidžiant raštingumą, organizuojant draugijas, steigiant mokyklas, laikraščius, žurnalus (p. 7).

Ukrainos savitumas yra jos nelaimė – tai derlingos žemės ir natūralių sienų stoka. Pasak autorės, tokia geopolitinė padėtis nuo senų laikų formavo kaimynų politiką Ukrainos atžvilgiu – tai gundantis ir sunkiai ginamas aruodas. Taip ją įsivaizdavo ne vien Lenkijos karaliai, Rusijos carai, bet ir bolševikų vadai. 1919 m. Leninas telegrama reikalavo: „Dėl Dievo meilės, darykite bet ką, tik pristatykite grūdų, grūdų ir dar daugiau grūdų“ (p. 27). Taigi plėškite ir dar kartą plėškite, o jeigu ukrainiečiai išmirtų, tai dar geriau, nes būtų lengviau kraštą rusinti. Pasirodo, jau ir tada būta „hibridinio karo“. Raudonoji armija puolė Ukrainą, o bolševikai skelbė juos esant nepriklausomos Sovietinės Ukrainos vyriausybės daliniais. Autorė mėgsta iškalingas smulkmenas: sužinome Staliną buvus Ukrainos Revoliucinės tarybos nariu, o Ukrainos Laikinajai revoliucinei vyriausybei vadovavus bulgarą (p. 26).

Galime tik džiūgauti, kad pas mus vokiečiai išsilaukė ilgiau ir padėjo išvengti kruvinos komedijos. Paties Lenino žodžiai rodo Vinco Kapsuko vyriausybę tebusus hibridinio karo dalimi. 1918 m. Ukrainą okupuojantiems savo vadams jis įsakė užimamose žemėse steigti laikinąsias sovietines vyriausybes, kad Ukrainos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos šovinistai negalėtų sovietų skelbti esant okupantais. Kad žmonės nesuprastų, kas iš tikrųjų darosi, marionetinėms vyriausybėms liepta vartoti tautinio išlaisvinimo retoriką (p. 26). Leninas – tai vienaip kalbantis, bet kitaip darantis politikas: jis „gynė kultūrinę autonomiją ir tautų apsisprendimo teisę, išskyrus tada, kai tai nederėjo su jo planais“ (p. 210). Tad Ukrainos tautinis pakilimas buvo geras, kai kenkė carui, o blogas – kai kenkė jam pačiam. Pasak autorės, dar prieš revoliuciją Leninas smerkė mokyklas su žydų ar ukrainiečių dėstomąja kalba, nes tai ardė proletariato vienybę.

Lenino laikais, spėjama, pietų Ukrainoje bado mirė gal 250 000, gal 500 000, o visoje Sovietų Sąjungoje gal 2 000 000 (p. 67). Tiesa, kalta čia buvo ne vien grobuoniška ir neišmanėliška politika, – prisidėjo ir sausra.

Tačiau, nežiūrint kylančios grėsmės, sovietai kaupė užsienio valiutą prekiaudami grūdais. Laikui bėgant, nors vangiai ir su apribojimais, Leninas priėmė tarp-tautinę paramą.

Lenino gerbėjai, jeigu tokių dar yra, privalo perskai-tyti jo 1922 m. reikalavimą plėsti bažnyčias. Pasirodo, metas, kai žmonės vienas kitą valgė ir pakelėse mėtė-si lavonai, šiai akcijai buvo išskirtinai patogus: teroro įbauginti dvasininkai ir valstiečiai keliems dešimtme-čiams prarado ryžtą sovietams priešintis (p. 67).

Kokie motyvai vyravo? Istorikai visų jų neišnarplio. Ryški realioji politika: būtina aprūpinti Raudonąją ar-miją ir partijos kadrus, būtina slopinti pasipriešinimą. Pastebima ir ideologija: į savo rankas komunistai turi perimti visą ekonominį gyvenimą. Bet matyti ir pa-stangos slopinti ukrainiečių tautinį pakilimą, taip ar-tėjant prie genocido siaurąja prasme. 1918 m. vasario 9 d. Raudonoji armija užėmė Kijevą ir jį valdė kelias sa-vaites: raudonarmiečiai šaudė gatvėse ukrainietiška-i kalbančius žmones, plėšydavo ukrainietiškus gatvių ženklus. Miestą apgulusi armija sąmoningai apšaudė istoriko, ukrainiečių atgimimo veikėjo namus, bibliote-ką, senų dokumentų archyvą (p. 25). Reikšminga, kad, pasak autorės, tuometiniai bolševikų vadai buvo kartu marksistai fanatikai, laimėti ištroškę realūs politikai ir rusai nacionalistai (p. 69–70).

Kita retai aptinkama išvalga: Ukrainos atgimime, panašiai kaip ir Lietuvos, negalima tautinių motyvų atskirti nuo socialinių (p. 7). Nors bolševikinė retorika juos skelbė esant šovinistais, buožėmis, buržujais, iš-naudotojais, ukrainiečių vadai kūrė socializmą, tačiau be bolševikinių hierarchijų ir Maskvos dominavimo. Ukrainos tautiniai gaivintojai troško, kad eiliniai žmo-nės čia ir dabar gyventų geriau. Tuo tarpu bolševikai dabartį aukojo dėl tolimos utopinės ateities.

Pirmojo badmečio metu antrojo architektas Stalinas daug išmoko, ypač tai, kad teroras yra veiksmingiau-

sia priemonė. 1928 m., apsisprendęs kolektyvizuoti žemės ūkį, jis suprato, kad aukų bus: siekiant indust-rializacijos, būtina kaupti kapitalą, o Rusijos sąlygo-mis tai tegalima didinant ūkininkų duokles. Fanatikas marksistas Stalinas valstiečių nepasigailėjo: pasirodo, valstiečiai yra skelbiamosios proletariato ir valstiečių valstybės priešai (p. 90–91). Čia ir vėl painiojasi poli-tika, ideologija ir rusiškas šovinizmas. Pasak autorės, „ukrainiečiai, matę intelektualų ir akademikų areštus, rašytojų ir menininkų žudynes, tai vertino kaip sąmo-ningą ukrainietiškos kultūros naikinimą“, kaip geno-cidą pirmine šio žodžio prasme. Ji tęsia: archyvai tai patvirtina. Badas kilo ne todėl, kad užklupo nederlingi metai, ne todėl, kad ūkiai buvo kolektyvizuoti, bet todėl, kad maistas būdavo atimtinėjamas, neven-giant brutaliausių priemonių (p. 346–347). Buvo ir taip, kad rai-ti komunistų aktyvistai botagais plakė laukuose grūdų likučius rankiojančius vaikus (p. 228). Ir ukrainiečiais komunistais čia pasitikėta ne visada, pradėta organi-zuoti rusiškas baudėjų brigadas (p. 230). Į mirusiųjų vietas atkelti rusų kolonistai rado gausybę pelių, nes badaujantys ukrainiečiai suvalgė kates (p. 289–290).

Knygą užbaigia gausi bibliografija, ilgokas Ukrainos archyvų sąrašas. Didelė dalis yra jau nepriklausomos Ukrainos mokslininkų darbo vaisius. Knygoje galima rasti šiurpinančių nuotraukų. Iškalbingiausia būtų be-sišypsančių „nugalėtojų“ Stalino ir kitų. O čia pat – ma-siniai kapai (p. 289).

Anne Applebaum yra įsitvirtinusi didžiojoje istorio-grafijoje – *Raudonąjį badą* palankiai recenzavo ir *New York Times*. Deja, lietuviams į platesnę areną prasi-veržti kol kas nesiseka. Gal neatsiranda pakankamai talento, gal Lietuva per menkas objektas, per kukli di-desnių leidyklų nedominanti rinka. Būtų gerai, jei Lie-tuvos universitetai ir istorikai su Applebaum užmegztų glaudesnius ryšius ir sudomintų Lietuvos problemati-ka. Kaip minėjau, tam tikra pradžia jau yra. ❧

Dvasinio penicilino dozė

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Informacinio potvynio ir pasąmonę atakuojančių suklastotų naujienų eroje pats popierinis laikraštis ne vienam dvelkia archyvų pelėsiais ir kerpėmis, tad galime suabejoti, ar apskritai prasminga sklaidyti pusės šimtmečio senumo publicistiką. Neskubėkime skeptiškai šypsotis – juk kalbame apie laikraštį, atkeliavusį tarsi iš kito pasaulio, iš anapus Geležinės uždangos. Jo savaitinių vedamųjų autorius – žemininkų kartos poetas, siekęs, kad užjūriuose lėtai tirpstanti lietuvių diaspora išlaikytų patvarų kultūros nugarkaulį. Tad kaip šiandien skaitome Kazio Bradūno *kertines paraštes*, išmargintas seniausio be pertraukų (nuo 1909 m.) leidžiamo Amerikos lietuvių *Draugo* dienraščio šeštadieninio priedo puslapiuose, o nuo šiol sutelktas Gedimino Mikelaičio parengtoje rinktinėje?

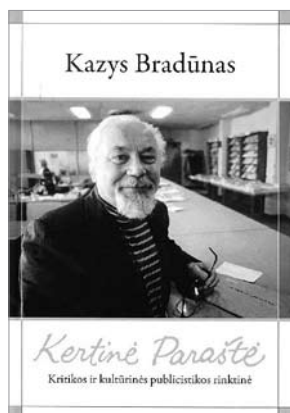
Kosmoso užkariavimų, Šaltojo karo ir kolonijinių imperijų žlugimo epochoje reikėjo suaktyvinti trūkinėjantį išeivių kultūros pulsą, tačiau ir nepersūdyti su kritika, vengti polemikos audrų. Kultūrinio priedo ilgametis (1962–1982) redaktorius Bradūnas turėjo taisyti prie marijonų kongregacijos globojamo *Draugo* prenumeratorių – pirmiausia vyresnės kartos parapiliečių ir nuolatinių lietuviškų leidinių pirkėjų. Turėdamas leidybinės patirties jis prisiminė, kad kosmopolitinio modernizmo vėliavą iškėlė ir negailestingos priešpriešos „literatūros kandims“ retorika išgarsėję

Literatūros lankai ilgainiui liko be auditorijos ir finansavimo.

Išties, vartant straipsnių rinktinę gali pasirodyti, kad Bradūnui vienodai brangūs buvo Algimantas Mackus, Henrikas Nagys, Marius Katiliškis ir Jurgis Gliauda, Juozė Augustaitytė-Vaičiūnienė ar Juozas Balčiūnas-Švaistas – visi jie liudijo išeivijos literatūros gyvybingumą. Bradūnas buvo linkęs į kompromisus, siekė darnių santykių tarp skirtingų generacijų. Skeptiškai vertino viešus rašytojų demaršus, kai įžeistas savašis *ego* iškeltas aukščiau už bendruomenės sprendimą (į avangardo gretas nesiveržusį Balčiūną-Švaistą gyrė už tai, kad šis „niekam neužkliūdavo ir kitų nekliudavo. [...] dėl kokių premijų jam paskyrimo ar nepaskyrimo iš draugijos neišstojinėjo, žinodamas, kad rašytojo amžinumą laiduoja ne koks įgytas ar neįgytas žymuo, o paliktieji raštai ir jų kokybė“, p. 95). Tai atsakymas tiems, kurie maištavo prieš odiozinius Lietuvių rašytojų draugijos vadovus, perspėjo įsigalėjusių grafomanų. Vis dėlto Bradūnas suvokė, kad literatūros istorijoje išlieka būtent tie, kurie ir kliūva, ir kliūdo – todėl aptarė Jono Meko *Pavienius žodžius* kaip poezijos grynuolį, nepaisydamas fakto, kad knygos autorius „ne kartą dėl savo užimtos linijos susikertęs su atitinkamomis viešosiomis institucijomis bei pareigūnais“ (p. 49). Tai, ką atranda amerikiečių spauda, galų gale patenka ir į pačios diasporos žiūros lauką.

Bradūnas nuolat įtikinėjo, kad kultūros kūrėjai – ne antraeiliai viešųjų ritualų statistai: tauta, pralaimėjusi kariniu požiūriu pranašesniai okupantui, dar gali dėti viltis į Donelaitį ar Čiurlionį, tačiau be didžiųjų asmenybių negalime net tikėtis greito politinio išsivadavimo. Bradūno kultūros samprata susijusi su karine terminologija: knygomis, paveikslais, koncertais ir spektakliais bendruomenė mobilizuojama, jų įkvėpta ji gina savo egzistencines teises: „Mums kaip tik reikėtų vieną kartą ir visiems laikams įsidėmėti, kad tautai pralaimėjus kultūrinę kovą, ji pralaimi viską, laimėdama tik gražesnę ar menkesnę paminklą mirusių tautų kapinyne“ (p. 196).

Išeivijos menininkus Bradūnas ragino suvokti, jog jie dalyvauja rezistencijoje net ir atkirsti nuo savojo krašto – ne vien pagal kurio nors fondo užsakymą šlovindami laisvės kovotojus, bet autentiškai išgyvendami laisvės netektį kaip asmenišką žaizdą. 1966 m. vedamajame Bradūnas ragino nepamiršti, kad „karo stovyje esame ir dabar“ (p. 213), tik šis karas subtilesnis, jame privalu remtis ne grubia jėga, o kultūrinio pranašumu. Kiek daug gali pavienio žmogaus pastangos, rodo kalbininko, profesoriaus Antano Klimo protestas prieš prosovietinį straipsnį apie Lietuvą *Encyclopaedia Britannica* 1974 m. laidoje, į kurį leidėjai sureagavo ir tekstą pakeitė. Kviečiama nustoti kapotis tarpusavyje kaip žvirbliams ir saugotis, kad mūsų kultūros laimė-

Kazys Bradūnas,
KERTINĖ PARAŠTĖ:
Kritikos ir kultūrinės
publicistikos rinktinė,
sudarė Gediminas Mikelaičius,
Vilnius: Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutas,
2017, 326 p., [500] egz.

Dailininkas Rokas Gelažius

jimai neatitektų riebiam sovietiniam katinui (p. 258). Šiuolaikinio informacinio karo analitikams verta pagnrinėti, kokių strategijų griebėsi išeivių intelektualai atsakydami į Vakarų resppektabiliems leidiniams subtiliai peršamą sovietinę propagandą.

Apžvalgininkui ypač rūpėjo akademinė, aukštoji kultūra, humanitarinio elito puoselėjimas. Bradūną neramino išeivių jaunimo „atšalimas“, atsiribojimas nuo bendruomenės – tai lėmė ir jaunimui patrauklios lietuviškos lektūros stoka. Paaiškėjo, kad politinių demonstracijų išgarsinta lietuvių diaspora knygų tiražais negali lygintis net su daug mažesne estų bendruomene (ak, tie niekaip nepavejami estai!). Šaunu, kad rūpinamasi pradinio švietimu, bet ne mažiau verta pasidžiaugti būsimu televizijos filmu apie Čiurlionį ar akademinę Baltijos studijų konferencija, kurioje susiformuoja visas geležines uždangas išsprogdinantis „atominis kultūrinės energijos uranas“ (p. 254), o ypač džiugina 36 tomų fundamentalioji *Lietuvių enciklopedija*, įrodžiusi intelektualinių pajėgų stiprybę ir organizuotumą. Gera žinia, kad Čikagos judriausios sankryžos eisimą reguluoja lietuvis policininkas, tačiau bendruomenė turėtų žinoti ir apie universitetuose profesoriaujančius mūsų tautiečius (p. 249).

Bradūnas domėjosi tiek išeivijos kultūros populiarizacija, tiek atminties sauga. Jam atrodė svarbūs ir egzodo literatūros istorijos organizaciniai reikalai, ir lietuvių kūrybą įamžinančios plokštelės, filmai, televizijos projektai: garso ir vaizdo įrašai neleis pamiršti kalbos ir gins savosios kultūros prestižą. Poezijos žodis raketų ir kompiuterių amžiuje reikalingas „kaip dvasinis penicilinas, pravalantis visas užterštas egzistencijos ląsteles“ (p. 86). Be to, išsaugotas rašytojo balsas liks ateities kartoms, patvirtindamas, kad išeivija buvo gyvas, kūrybingas, idėjomis kibirkščiuojantis organizmas. Pagerbdamas Mariaus Katiliškio atminimą, Bradūnas teigė, kad tokias knygas kaip *Užuovėja* ar *Miškais ateina ruduo* galima buvo parašyti tik išeivijoje, žvelgiant į tėvynę iš nostalgios perspektyvos (p. 109). Taigi egzodas, gelbėjimasis iš sudužusio prieškarinių tradicijų laivo vieniems tampa kūrybinės atrofijos pretekstu, kitiems tai paradoksali kūrybos sąlyga.

Kad ir kaip optimistiškai vertintų Amerikoje augusios kartos (Danguolės Sadūnaitės, Marijos Jurgitos Saulaitytės ir kt.) poetinius bandymus, Bradūnas ilgainiui pripažino, kad „laiko dantis kartais atrodo tiesiog gyvatiškai nuodingas“ (p. 236). Todėl ragino steigti kultūros archyvus, rinkti laiškus ir atsiminimus, fotografuoti be priežiūros vrančias pirmosios bangos išeivių – Pensilvanijos angliakasių statytas bažnyčias. Apgailėstavo, kad kunigas ir šiaip jau abejotino talento rašytojas Stasius Būdavas nepaliko atsiminimų apie savo pažintį su pasauline literatūros garsenybe Ernestu Hemingwayumi – egzodo situacija ne vienam

lietuviui leido megzti pažintis su to laiko meno korifėjais, pažinti pokarinę Vakarų kultūros atmosferą.

Studentiškus metus praleidęs tarp literatūros korifėjų, poetas ir pats paliko vertingų atsiminimų apie Vincą Mykolaitį-Putiną, Balį Sruogą ir Vytautą Mačernį. Sruogą laikė tipišku atlapaširdžiu rytų aukštaičiu, netgi manė, kad jis „lietuviškai sielai lieka artimesnis negu šaltas, problematiškas Putinas“ (p. 10). Tačiau neigė mitus apie Putino uždarumą – juk daugelį jaunųjų žemininkų jis dengęs savo autoritetu, kai karo metais už auditorijos durų tykojo gestapininkai. Neoficialios Putino globojamos jaunųjų literatų popietės ir seminarai ant uždarymo ribos balansavusio Vilniaus universiteto studentams – „tikras dvasios pravėdinimas“ (p. 48). Putinas jautė stiprų ryšį su žemininkų karta: iš *Vizijų* atpažino Mačernio talentą, Broniui Krivickui buvo numatęs savo įpėdinio vietą lietuvių literatūros katedroje, jau po karo susirašinėjo su Bradūnu. Pastarasis Putinu rėmėsi įrodinėdamas Antano Jasmanto (Maceinos) rinkinio *Gruodas* novatoriškumą (p. 205). Stebėjosi: jei cenzūros suvaržytame krašte pasilikęs profesorius nebijo išreikšti palankumo Jasmanto lyrikai, kodėl tyli laisvojo pasaulio recenzentai? Kai kurie katastrofų laikotarpio autoritetai Bradūno atmintyje atgimsta netikėtu rakursu: pasirodo, Vincas Krėvė pirmojo „raudonojo tvano“ (1940–1941) dienomis ragino studentus ateitininkus neišsižadėti savo tėvų tikėjimo, o Mykolas Biržiška kvietė nepaisant jokių sunkumų tikėti Lietuvos stebuklu, nes juk ir jis pats 1939 m. lankydamasis lenkų valdomo Vilniaus universitete negalėjo tikėtis, kad po metų jau būsiąs jo rektoriumi.

Savo bendrakarčių atžvilgiu Bradūnas negalėjo jautis neutralus. Grauzėsi, kad išeivijoje žemininkai nepakankamai įvertinti, sunkiai išleidžiami į gimtosios literatūros vadovėlius, vis dar laikomi pamokymo nusipelnančiais „jaunaisiais“, o sovietinėje Lietuvoje jie visiškai ištrinti iš istorijos. Kita vertus, Bradūnas polemizavo su Vytautu Kavoliu: naujai nukaltas „nužemintųjų generacijos“ terminas atrodė menkinamojo pobūdžio, o ir pati Kavolio klasifikacija – dirbtinė, paremta vien sociologinėmis prielaidomis: juk „nužemintasis“ Mackus savo stilistika nedaug skyrėsi nuo žemininko Nykos-Niliūno. Bradūnas buvo linkęs pabrėžti egzodo kultūros polifonišką harmoniją, o ne šaižius disonansus, sankirtas.

Kertinėse paraštėse aprėpta egzodo dailės gyvenimo panorama. Bradūnas kolekcionavo Vakaruose įsikūrusių lietuvių dailininkų darbus, neignoravo nė drąsiausių anuomet madingo abstrakcionizmo eksperimentų. Čiurlionis jam buvo neabejotina vertybinė konstanta, tačiau suprato, kad tapytojai, kurie pasilieka prie čiurlioniškojo ar šimoniškojo simbolizmo, netenka kūrybinio dinamizmo, įkalina savo vaizduotę. Bradūnas nepamiršo, kokį reikšmingą postūmį žemininkų kartai

suteikė Viktoro Petravičiaus grafika, tapusi modernistinės estetikos pradžiamokslu.

Mene, kaip ir gyvenime, Bradūnas norėjo atskirti *putas* (tuščius įvaizdžius, išmoktą pozą) ir *gilmenis* (meną kaip egzistencinę misiją, pretenduojantį į išliekamąją vertę). Per daug nesvarstydamas į nuostolius nurašė neformalius bohemičius, 1965 m. besibūriuojančius aplink Čikagos Meno institutą – reikšmingiausią šio didmiesčio dailės muziejų: „daug kur matysite slampinėjančius jaunos, barzdomis apsiželdinusių žmones; ir vyriškieji, ir moteriškosios apsirengę kone maišais, vieni apsimovę auliniais batais, kiti gi ir visai basi. Ir kiekvienas jų turbūt šventai įsitikinęs, kad jo barzdoje ar dirbtiniuose skuduruose slepiasi nepaženkliamas geniališkas“ (p. 133). Menas Bradūnui – ne lengvabūdiškas karnavalas, o šventoji apeiga ir net skaudi pareiga, todėl maišto dvasią pajutęs, bet moralės ir estetikos pagrindų stokojantis Vakarų jaunimas jam kėlė nerimą.

Į Rytų pusę, svetimųjų okupuotą Lietuvą jis žvelgė su lūkesčiu – sekė pagrindinės spaudos nedrašius krus-telėjimus, pergyveno, kad „partiniai šaltyšiai“ greitai nutildo kritiškesnius balsus. Pripažino, kad Lietuvoje nepaisant sovietizacijos tebėra rūpinamasi muziejais, leidžiami liaudies meno albumai, vykdomi tautosakos tyrimai (tiesa, ideologizuojamos liaudies dainos), tačiau perspėjo, kad okupantas, siekdamas susidoroti su bet kokiomis rezistencijos užuomazgomis, nori paversti kraštą visiškai paklusniu rezervatu, įdomių senienų saugykla, skirta turistams pralinksminti. To laiko Lietuvą kaustė tikras spaudos draudimas: cenzoriai neįleido į šalį jokių režimui neparankių išėivių knygų. Bradūnas ragino padėti menininkams, perbėgusiems iš Sovietijos į Vakarus, pavyzdžiui, teatro režisieriui Jonui Jurašui, kuris galėtų atgaivinti Čikagos lietuviškų spektaklių repertuarą – tai būtų „šviežio kraujo transfuzija silpstančiam, ypač merdinčiam mūsų teatriniam gyvenimui“ (p. 263). Išėiviams reikia atnaujinti savo ryšius su Lietuva ir nepasiduoti uždaro geto, rezervato apatijai. Kreiptasi į Lietuvos fondą raginant paremti humanitarikos iniciatyvas, negailėti pinigų, kol dar yra kam juos duoti.

Bradūnas – krikščioniškos intelektualinės tradicijos tęsėjas, išugdytas Stasio Šalkauskio ateitininkų ideologijos dvasia ir kartu ilgėjęs vakarietiškos veržlios, dinamiškos kultūros. Jo straipsnių stilius pilnas agrarinio konteksto metaforų, atpažįstama beveik archetipinio Suvalkijos ūkininko pasaulėžiūra. Savo vedamuosiuose jis ragino nepavargti lietuviybės dirvą be-purenant, bet nepamiršti kažką vertinga pasėti (p. 222); išėiviškoje kasdienybėje išvelgdavo daug „programinio-pramoginio burbuliavimo“, kai verda liesas viralas, be jokio kultūrinio uždaro – nuo to svaigaus viralo iškritę iš vėžėčių liktume gulėti vieškelio pašalėje (p. 267); per-

spėjo, kad po sovietinių folkloristų tyrinėjimų žiedeliais slypi riebus sovietinio marksizmo kirminėliai (p. 304). Nevalingai prisimename kaimiškojo lyrizmo tradiciją, ankstyvojo Bradūno poetinius motyvus, ataidi jo *Pėdos arimuos* (1944): šio eilėraščių rinkinio žemdirbiška atmosfera šiandien dvelkia tokia pat archaika, kaip išsilavinusiam italui – darbų ir dienų ciklą įprasminusios Vergilijaus *Georgikos*.

Knygos sudarytojas, atlikęs išpūdingą atrankos darbą, apsiribojo vedamojo žanru bei publikacijomis daugiausia iš vieno periodinio leidinio ir šiuolaikiniam skaitytojui pateikė tekstus, kurie jam atrodė būdingiausi ir aktualiausi. Žinoma, Bradūno straipsnių tonacija būtų kitokia, jei jis būtų tęsęs *Literatūros lankų* polemines publicistikos tradiciją. Kita vertus, manytina, kad krikščioniškos orientacijos, bendruomenę telkiantis ir ginčus mandagiai išsprendžiantis *Draugas* visiškai atitiko jo etines nuostatas. Rinktinę veikiausiai būtų pagyvinę interviu žanro tekstai, nes Bradūnas buvo sumanus pašnekovas, mokėjęs klausti, klausytis ir išsipasakoti.

„Redakcinėse pastabose“ teigiama, kad tekstai redaguoti minimaliai. Deja, palikta, o gal naujai privelta gana daug korektūros klaidų – retkarčiais dėl jų net pasikeičia bendroji sakinio prasmė (*vodovėly*, p. 44; *praėjusiam savaitgalį*, p. 182; *ryžkiai*, p. 195; *papuošę* (=paruošę), p. 213; *kreiptį dėmesį*, p. 250; *pavargę* (=pavergę), p. 251; *pereigos* (=pareigos), p. 258; *tragiškąjį, prasingiaus, predentuoti* (=pretenduoti), p. 262; *kanopomis* (=kanopomis), p. 275 ir t. t.). Painiavą kelia klaidingai rašomi asmenvardžiai: *Gari* (=Carl) *Sandburgas*, p. 42; *Matuzavičius* (=Matuzevičius), p. 47; *Francois Pouge* (turbūt Francis Ponge?), p. 84; *Českivas Rukniža* (turbūt Česlovas Rukuiža?), p. 244; *Rouauls* (=Rouault), p. 246. Net jei pats Bradūnas per neati-dumą taip parašė, būtų buvę korektiška šiuos slyste-lėjimus ištaisyti. Išnašose pateikti komentarai dažnai elementarūs, interneto amžiuje gresiantys virsti informaciniu balastu. Dėl būtinybės sutalpinti kuo daugiau teksto į ribotą spaudos lankų erdvę, leidinio šriftas tiek susmulkėjęs, kad skaitant sunku išsiversti be papildomos optikos.

Nepaisant visų šių smulkių trikdžių, knyga svarbi ne tik kaip paminklas vienam reikšmingiausių egzodo kultūrinės spaudos fenomenų ar priminimas, kad vienas reikšmingiausių išėivijos poetų buvo ir kasdienybės pulsui jautrus spaudos darbuotojas. Nesibaigiančios švietimo sričių optimizacijos sąlygomis tebėra aktualūs svarstymai apie humanitarikos vietą (post)moder-nybės laikais, kvietimas ugdyti kultūros elitą ir saugoti tai, ką lengviausia prarasti. Tai reikšmingas pokarinio egzodo kultūros *spiritus movens* Kazio Bradūno, gimusio 1917 m., šimtmečio įprasminimas. ❧

Adomėnas, Mantas, *Konservatizmo sąsiuviniai: Idėjinio darbo ataskaita. 2017 metai*, IV dalis, Vilnius: 2018, 98 p., 1000 egz.

Lietuviškasis konservatizmas yra turbūt vienintelė ideologinė srovė, kurią bus galima pažinti remiantis teoriniais ir reflektuojančiais tekstais, o ne tik anonimėmis rinkimų programomis. Jau ketvirtas Adomėno tekstų rinkinys konservatyviai modernus – į jį sudėti ne tik portaluose ar popieriuje skelbti tekstai, bet ir svarbesni išsakymai *feisbuke*. Šįkart ilgų analizių nėra, bet įdomu peržvelgti, kas konservatoriui 2017 m. buvo svarbu kultūroje ir politikoje. Tam padės ir dalykų rodyklė.

Jonas Naujokas

Burokas, Marius, *Švaraus buvimo: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, 104 p., 800 egz.

Kaip įvardija pats autorius, paskutinė poetinės trilogijos dalis – kartu su *Būsenos* (2008) ir *Išmokau nebūti* (2011). Santūraus tono eilėraščiai – trumpos eilutės be perlenktų lazdu. Poezija smarkiai fotografiška – jei prisiminę Josifo Brodskio mokymą tikrintume, ar eilėraštis vykęs, išbraukdami mažne viską ir palikdami tik daiktavardžius, braukymo būtų ne tiek jau daug. Rinkinys apima įvairias temas: dievoiešką, šeimą, kūrybą, net kai kuriuos politinius įvykius (pavyzdžiui, karą Sirijoje). Nors po grubokais vaizdiniais jaučiama dramatinė įtampa, jie dažnai pavirsta poetinėmis abstrakcijomis ir iki galo nėra išplėtojami. Perskaičius knygą, lieka noras „kažko daugiau“. Kad ir kaip gražiai apipavidalinta, knyga gana vidutinė.

Mykolas Paberža

Grigas, Agnia, *Beyond Crimea: The New Russian Empire*, New Haven: Yale University Press, 2016, 332 p.

Knyga svarbi ir neturi likti nepastebėta, juo labiau kad autorė yra daug žadanti, Oksfordo universitete daktaro laipsnį apsigynusi kaunietė. Pasak autorės, Rusija sąmoningai kuria trečiąją imperiją – ji siekia buvusios sovietinės erdvės reimperializacijos. Šią reimperializacijos politiką formuoja ne vien rūpestis krašto saugumu ar ekonominiai motyvai, bet ir vyraujančios istorinės-ideologinės nuostatos. Dauguma rusų trokšta, kad Rusija atgautų Šaltojo karo laikais turėtą galybę, prisimindami, kad kuo didesnė valstybė, tuo didesnis jos potencialas. Autorė nesutinka su tais, kurie tvirtina, kad Rusija teatsiliepia į kitų valstybių iniciatyvas, pavyzdžiui, NATO ekspansiją. Anot Grigas, revanšistinė Rusija griaua esamą tvarką daugiausia remdamasi svetur gyvenančiais rusais ir rusakalbiais (p. 26). Specifiinę ir sudėtingą Baltijos valstybių padėtį atskleidžia pokalbiai su Estijos, Latvijos bei Lietuvos rusais ir rusakalbiais: gyventi Rusijoje jie nenori, bet jos kultūrinei ir net politinei įtakai lieka atviri. Malonu sužinoti, kad separatizmas Lietuvos rusų nedomina (p. 167), tačiau neaišku, kurią pusę pasirinktų, jei ištiktų likiminė krizė, pavyzdžiui, jeigu įvykiai plėtotųsi kaip Kryme (p. 140–145). Tačiau Grigas akiratis neapsiriboja Baltijos valstybėmis ir Krymu. Ji aprašo Rusijos politiką keliolikos kaimynų atžvilgiu. Tai svarbi jos darbo pusė: ne atskiros dalys, o visuma. Ir ne bendrybės, o detalės.

Kęstutis K. Skrupskelis

Knausgārd, Karl Ove, *Mano kova. Mirtis šeimoje*, iš norvegų kalbos vertė Justė Nepaitė, Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2018, 411 p., 2200 egz.

Kobra hipnotizuoja žvilgsniu, Knausgārdas – žodžiais. Pasakojimas teka lėtai, vangiai, netgi nuobodžiai, po kiekvieno puslapio tikiesi tuoj nutiksiant didiesiems įvykiams, bet ne, nieko panašaus, tas pats ritmas, ta pati tėkmė. Pasirinkęs radikalų atvirumą ir biografiškumą, autorius kliaunasi tik šiuo pasirinkimu, todėl susidūręs su keliasdešimt puslapių trunkančiu aprašymu, kaip du paaugliai švenčia Naujus metus, imi galvoti, kodėl turiu tai skaityti? Kartais knygoje atvirumas ir biografiškumas žeidžia, kartais – sukelia pasibodėjimą autoriaus infantilumu. Ir netikėkite tais, kurie sako, kad Knausgārdas yra šiuolaikinis Proustas – jam trūksta socialinės ir kultūrinės gelmės. Bet tekstas lengvai nepaleidžia, jis ilgam lieka ir nenorom – jau padėjęs užvers tą knygą – vėl pradėti jausti lėtai ir vangiai srovenančią pasakojimo tėkmę. Taip veikia Knausgārdas hipnozė. Ja verta patirti vien dėl to, kad ateities kultūros istorikai dar turės rasti paaiškinimą, kodėl šis autorius tapo toks visuotinai madingas.

Jurgis Jasmontas

Mukherjee, Abir, *Kalkutos detektyvas*, iš anglų kalbos vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Tyto alba, 2018, 455 p., 2500 egz.

Londonė gyvenančio indų kilmės rašytojo debiutinis romanas. Juo, įvertintu kaip geriausiu 2017 m. Didžiosios Britanijos istoriniu detektyvu, rašytojas sėkmingai pradėjo savą romanų seriją. Knyga nukelia į XX a. pradžios dar Britų Indijos politinę istoriją, į britų pastatytą modernią Kalkutą. 1919 m. šalyje prasideda neramumai – indų bandymai nuversti kolonijinę valdžią, čia veikiančią jau 150 metų. Ar su tuo susijęs ir vieno aukšto britų pareigūno nužudymas?

Ši nusikaltimą tirti skiriamas ką tik Kalkuton atvykęs Imperinės policijos kapitonas Vindemas – daug patyręs ypatingas vyras. Detalė po detalės jis išvalgiai nyra į vis sudėtingėjantį imperinės svarbos tyrimą, kliaudamasis ne vien logika, kaip įprasta detektyvuose, bet ir intuisija, kurią kažkiek sustiprina jo mėgstamas rūkyti opijus. Gaila tik, kad autentiškai piešęs Kalkutos kultūros ir istorijos detales, galop rašytojas tai apleidžia ir kiek ištesia detektyvinę dėlionę. Romane aštroki yra kolonialistų britų ir čiabuvių indų santykių vertinimai. O ypač pavyko štai kas: pavaizduoti slaptus užkulisius politinės žmogžudystės tyrime, kuriame, deja, turi laimėti ne tikras teisingumas, o tas melagingas parodomasis.

Dalia Zabielaite

Pavasarytė, Alina, Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedra bazilika: Vadovas, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2017, 94 p., 600 egz.

Pamažu ima rasti vadovų ne tik po miestus, bet ir po pavienius svarbesnius objektus. Vilniaus katedra tokio vadovo seniai nusipelnusi. Stilius mokslinis, bet suprantamas žmogui, duomenys patikrinti, informacija gan išsamiai pateikta. Smalsesnis skaitytojas gal pasiges epitafijų ir kitų inskripcijų vertimų, romantiškesnis – legendų ir anekdotinių istorijų, tačiau visi gaus pagrindines žinias apie svarbiausią Vilniaus arkivyskupijos šventovę.

Vytautas Ališauskas

Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius I, sudarė Zita Medišauskienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, 207 p., 200 egz.

Artėjant Vilniaus miesto 700 metų jubiliejui, daugėja ir daugės knygų, skirtų Gedimino miesto istorijai. Šiais metais pasirodžiusi pirmoji pasakojimų apie Vilnių ir jo gyventojus knyga

atskleidžia neretai užmirštamą XVIII–XX a. pradžios miesto kasdienybės panoramą. Baldai, šventės, metų laikai, žmogžudystės ir plėšimai bei kiti nusikaltimai – kiekvieno didesnio metropolio gyvenimo detalės. Tad tikrai kiekvienas skaitantis suras ne vieną įdomybę. Tačiau perskaičius visą leidinių, turinio ir stiliaus margumas, nors ir nurodytas kaip privalumas pratarėmeje, šiek tiek glumina. Skaitytojui, pratusiam prie savotiško teksto tęstinumo, teks šiek tiek nusivilti, kadangi tekstus labiau vienija miestas, o ne temos. Asmeniui, kuris mėgsta patikrinti, ar istorikai nemeluoja, teks pasukti galvą, kokia medžiaga rėmėsi pirmojo teksto autorė. Tačiau pirmasis serijos darbas tikrai nėra prastas. Jį pamėgs ir adoruos Vilniaus mylėtojai (o tokių juk tūkstančiai!). Teliaka tikėtis, kad ir kitos knygos stengsis atskleisti miesto gyventojų užmirštus Gedimino miesto aspektus.

Povilas Andrius Stepavičius

Woolf, Virginia, Tarp veiksmų: Romanas, iš anglų kalbos vertė Emilija Ferdmanaitė, Vilnius: Vaga, 2018, 176 p., 1000 egz.

Paskutinė autorės knyga, išleista jau po savižudybės, tačiau nepasižyminti nei slogumu, nei didesniu negu kitur susirūpinimu egzistencinėmis problemomis. Įprasta ši romaną sieti su augančia karo nuojauta, tačiau kartu kūrinio siužetas stebėtinai buitiskas ir sutelktas į uždaro draugų rato problemas, Anglijos šventimo tradicijas. Kūrinio laikas gana trumpas – apima vos vieną 1939 m. birželio dieną, stilius impresionistiškas ir reikalauja atidaus, lėto skaitymo. Nors knygoje sėkmingai įtraukiami ryškūs literatūriniai kontekstai, parodijuojamos dramos, įdomiai sprendžiamos tarpusavio santykių problemos, kūrinys menkai įtraukia skaitytoją. Skirtingai nei *Į švyturį* ar *Bangos*, čia nerasime aiškaus kūrinio centro, melancholiškų poetinių nukrypimų, nerasime

čia ir labiau įsimintinų personažų ar neįprastų, originalių temų. Tai labai realistiškas, gyvai pasaulį perteikiantis eksperimentinės prozos pavyzdys, reikšmingai papildantis Virginia Woolf knygų lentyną lietuvių kalba, tačiau tai nėra vienas iš geriausių jos tekstų. Jei yra galimybė, *Tarp veiksmų* dėl formos svarbos ir išskirtinės autorės kalbos rekomenduojama skaityti anglų kalba.

Titas Krutulys

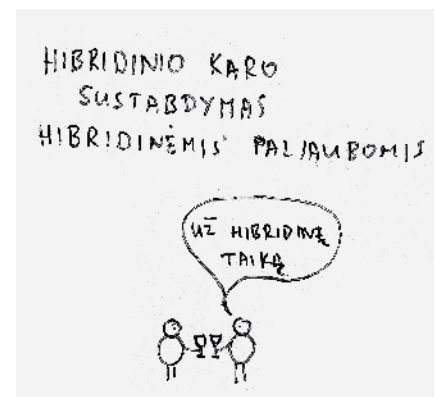
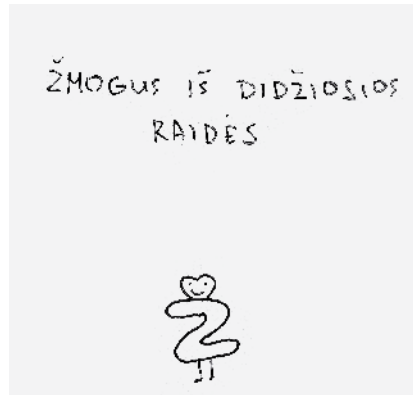
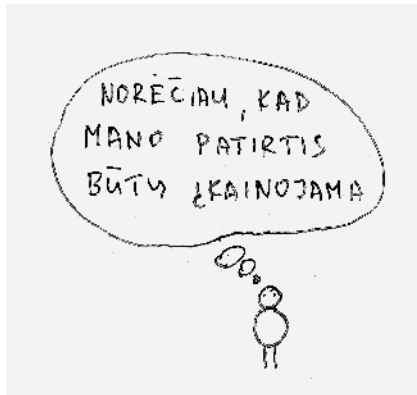
Zanussi, Krzysztof, Gyvenimo strategijos, arba Kaip suvalgyti sausainį ir jį turėti, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius: Vaga, 2018, 351 p., 800 egz.

Lenkų autorinio kino meistro autobiografinė ir filosofinė knyga, įdomiai supinanti šiuos du žanrus. Apie save vyresnio amžiaus režisierius čia kalba santūriai, minėdamas tik kelias, jo akimis, svarbias biografines detales su nespaltvotomis nuotraukomis. Svarbesnė jam yra jo gyvenimą lydinti filosofija, be kurios nebūtų ir filmų. Tai ne madingas postmodernas, bet katalikybė, tai, ką jis įvardija kaip judeo-krikščionybę, įgyta šeimoje, o ir studijuojant filosofiją pokario Krokuvėje pas nemarksistinių Romaną Ingardena. Remdamasis jos vertybėmis ir morale, režisierius leidžiasi į drąsią mūsų laikmečio kritiką. Savo mintijimus iliustruoja ir savo filmų scenarijų citatomis, kurios paskaitose – jų pagrindu radosi ši knyga – turbūt išpūdingiau virsta vaizdais ekrane. Gal ir esama knygoje didaktizmo. Bet vis dėlto sujaudina tas režisieriaus noras ne tiek pasakoti apie įžymų save, kiek it brangakmenį, vaduojantį iš dvasios skurdo, bandyti perduoti kitiems pasaulėžiūrą išmintį, dėl kurios esąs tikras šiais „pereinamosios civilizacijos“ (p. 319) netikrybės laikais, kuriuos taip išvalgiai kritikuoja.

Dalia Zabielaite

Gėris, grožis ir tiesa

V.D.

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt aštunti metai. 2018, Nr. 4 (300)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius LAURYNAS PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidynys@nzidynys.lt
<http://www.nzidynys.lt>
<http://www.knygynas.nzidynys.lt>

REDAKCIJA

Tomas VAISETA (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)

BENDRADARbiai

Vilius BARTNINKAS, Virginija CIBARAUSKĖ,
Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,
Jonas MALINAUSKAS, Justinas MICKUS,
Živilė NEDZINSKAITĖ, Mindaugas PAKNYŠ,
Juozapas PAŠKAUSKAS, Eligijus RAILA,
Kęstutis SKRUPSKELIS, Gražina SVIDERSKYTĖ,
Kęstutis ŠAPOKA, Aurimas ŠVEDAS,
Giedrius TAMAŠEVIČIUS, Mantas TAMOŠAITIS,

Antanas TERLECKAS, Mantas TOLOČKA,
Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ
IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia MONIKOS ŠIPELYTĖS, MANTO
TOLOČKOS ir GRAŽINOS KELMELYTĖS-
LYVENS publikacijas

Lietuvos
mokslo
taryba

remia NERIJAUŠ ŠEPEČIO, GIEDRĖS
JANKEVIČIŪTĖS, AISTĖS KUČINSKIENĖS,
AUŠROS VASILIAUSKIENĖS, LAIMOS
LAUČKAITĖS ir MANFREDO ŽVIRGŽDO
publikacijas

Projektas „Lituanistikos tyrimų sklaida žurnaluose „Naujasis Židinys-Aidai“ ir „Knygų aidai“, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą. Sutarties Nr. LIP-041/2016

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

remia LAURYNŲ PELURIČIO, JŪRATĖS
ČERŠKUTĖS, RAMUTĖS DRAGENYTĖS ir
LINOS BUIVIDAVIČIŪTĖS publikacijas

ŠIMTMEČIO

INSTITUTAS remia žurnalo leidybą

Geros valios fondas
Good Will Foundation
קרן רצון טוב

remia RUSLANO BARANOVO
publikaciją

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 1000 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židinys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

INDEKSAS 5063

KAINA 3,00 €

Naujasis ŽIDINYS

— **— AIDAI**

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidiny.lt

